УЖ

Український журнал

2 | 2009
ціна 30 Kč

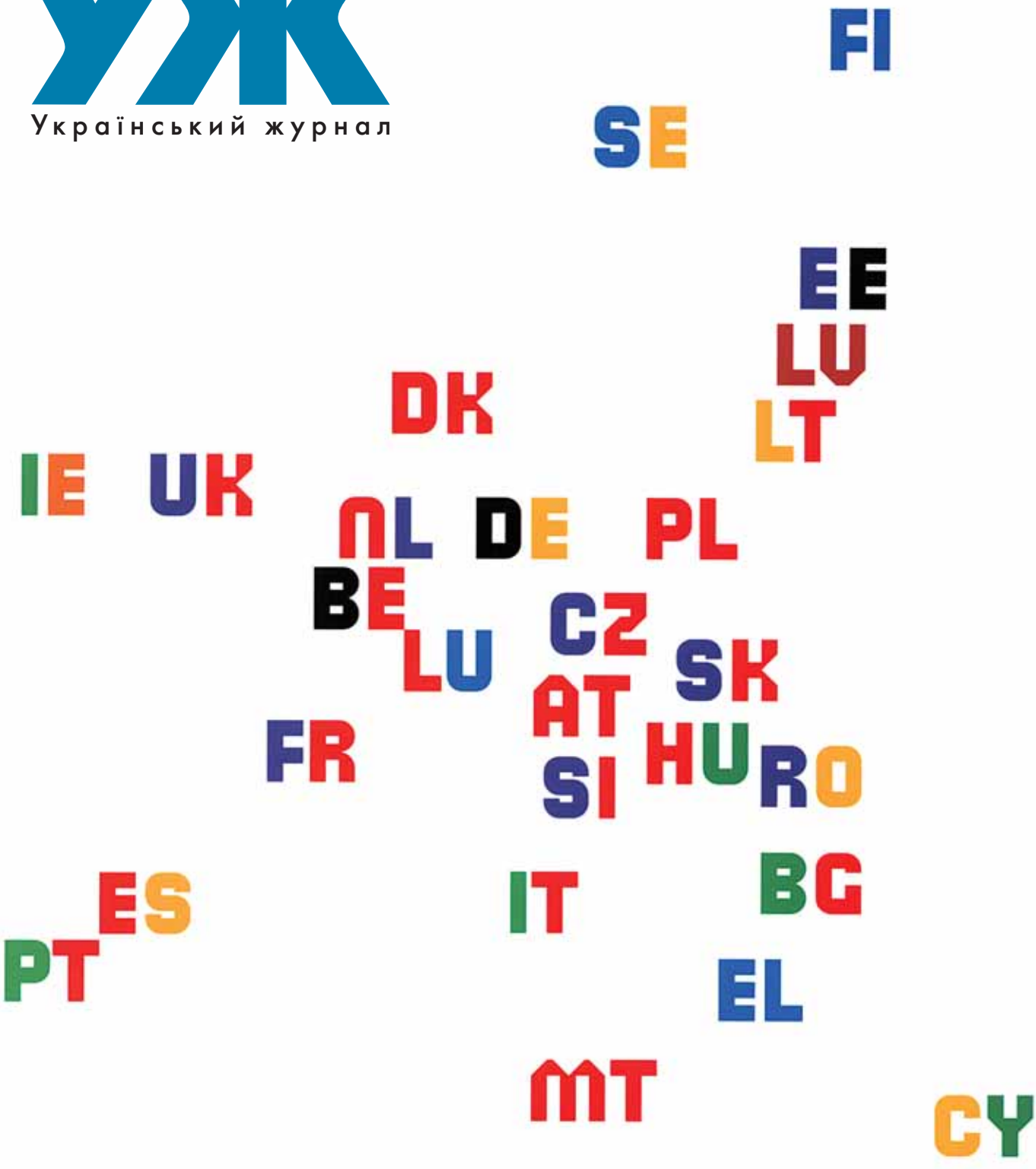

Тема:
двері у європу

Токарчук VS Сняданко

Чехи обіцяють
підсолодити

На стику
бізнесу і політики

Криза „на повний газ“

„Газпром“ грає
на випередження

9 771802 586009 02

Чеська слава. Така, як „Ентропа"

Я сидів в одній празькій кав'ярні, коли мені зателефонували з польського інформаційного радіо TOK FM. Відмовити їм було неможливо: мовляв, я просто повинен щось сказати з приводу однієї теми, оскільки в Польщі вона цікавить кожного. З того радіо дзвонять дуже рідко, це насправді мусить бути щось виняткове, з великої літери В.

Тим Чимось було в цьому випадку відкриття скульптури під назвою „Ентропа", що символізувало чеське головування в ЄС, яке мало відбутися в найголовнішій будівлі цілого Європейського Союзу. Там, де відбуваються всі саміти голів держав та урядів, і де приймаються всі найважливіші рішення.

Такого розруху, як той, що панував у середині січня в „найважливішій будівлі Євросоюзу", я ще не бачив, навіть якщо враховувати осінній саміт ЄС стосовно вторгнення Росії до Грузії. Не тільки кожен, хто має якусь вагу в Брюсселі, але буквально кожен, хто зміг дістатись у цю недоступну для широкого загалу будівлю, хотів на власні очі побачити „Ентропу". І те, як чеський скульптор Давід Черни за допомогою „Ентропи" посміявся з країн-членів Євросоюзу, чеського головування та навіть чеського уряду, що заплатив за його витвір.

Моя колега Катержіна Шафаржікова, яка працює кореспондентом газети „Лідове новіни" в Брюсселі, від початку січня намагалась з'ясувати, що власне готує той Черни. Від скульптора, який виявився спроможним розмалювати рожевою барвою танк — пам'ятник Червоній армії; національного святця, святого Вацлава, посадити на коня, оберненого головою донизу (описати це неможливо, треба побачити); а президента Вацлава Клауса увічнив у задньому проході, очікувати можна було будь-чого. На диво, цього разу Черни таївся. Ескізи частин скульптури, яку разом з ним мали творити двадцять шість митців з решти країн Євросоюзу (кожен мав зобразити свою державу) надавав неохоче, по телефону не відповідав майже на жодні запитання.

Вже неповні ескізи дозволяли висновкувати, що „Ентропа" перевершить Рожевий танк, святого Вацлава і навіть Саддама Хусейна, повішеного у формальдегіді. Я був поміж перших, хто бачив ті ескізи.

Пам'ятаю, наприклад, Польщу, де священики за прикладом американських вояків на японській Іводжимі встановлюють райдужний прапор гомосексуалістів.

Бачив я і Голландію, що повністю була під водою, з якої стирчали лише вежі мінаретів.

Лише через день після передпрем'єрного показу скульптури в Брюсселі я з'ясував, що там є ще „смішніші" речі. Зрозуміло, що однозначне лідерство здобула Болгарія, зображена як комплекс „турецьких" туалетів. Неможливо було не помітити і Франції з написом „страйк"; Німеччини з автомагістралями, що нагадували нацистську свастику; литовських прикордонників, що мочилися через кордон на Росію та Білорусь; зелену луку Австрії, всіяну вежами атомних електростанцій.

Не хочу прикидатися генієм, якому все наперед зрозуміло, але щось мені в тому всьому видалося дивним. Вже потім я усвідомив, що саме. Всі ті жарти, чи спроби жартів, були „чеськими". Містили в собі не лише чеський гумор, але й чеські стереотипи, чеські комплекси стосовно довколишньої Європи. Найслабкішим місцем, відповідно, було зображення Чехії, яким повинні були „бігати" золоті написи, складені з „геніальних" висловів Вацлава Клауса. Вони не бігали, доки чекалося на урочисте відкриття витвору, що мав димітися, блимати, рухатися.

Та до початку вернісажу, який відкривав заступник голови уряду Александр Вондра, Черни мусив у всьому зізнатися. Жодних двадцяти шести митців (по одному з кожної країни Європи) не було, Черни їх вигадав, чеський уряд ошукав і все зробив він сам з кількома помічниками. Досить добрий жарт, якби з цього не вийшов... конфуз.

Болгари тепер знають, що ми, чехи, їх вважаємо країною „турецьких" туалетів; німці — що для нас вони є трохи нацистами; Латвія — що в наших очах вона здається абсолютною площиною (тому Черни зобразив там гори); що угорці є країною кавунів; австрійці для чехів — країна протиатомних лицемірів; Великобританії не існує, а Словаччина є мадярським салямі, загорнутим у папір і перев'язаним угорським триколором. Що також є цікавим, але говорить більше про чехів, аніж про Євросоюз. Це — жарти на тему „Чехія сміється над рештою європейців", а не „Європа кепкує сама з себе", як було озвучено в первісній ідеї.

Та все ж „Ентропа" є подією, через яку до Праги телефонує не лише польське радіо TOK FM, але про яку пишуть на шпальтах усіх європейських газет, новиною, з якої починались телевізійні випуски новин, і яка стала предметом дипломатичних демаршів. Словакам вистачило вибачення, однак болгарські „турецькі" туалети Черни мусив зняти.

А втім, ми стали славними, тепер кожен в Європі завдяки „Ентропі" знає, що в Євросоюзі головують чехи. Тільки та слава є трохи терпкою, трохи ніяковою, такою... такою чеською.

Зрештою, як і „Ентропа".

Лубош Палата, редактор чеської газети „Лідове новіни"

ЗМІСТ

вдома на чужині

8 *Івана Ґрешлик*
Хотіли подати образ українців – вийшла карикатура

10 **Про народи і Млини Господні**
Токарчук VS Сняданко

Письменник, що народився на пограниччі, обдарований музами від початку, з колиски. Цей дар уже присутній в казках: дитино, ти народишся на пограниччі, тобто народишся в ситуації, яка невизначена, нез'ясована, до якої потрібна особлива мова.

15 *Давід Свобода*
Боротьба за чужу душу XXI
Слов'янська політика без романтичних елементів

гості

16 **Владіміра Дворжакова:**
Тут „ми", а „вони" там, у тій Європі...

Коли йдеться про непередбачувані події, війну в секторі Газа чи зупинку постачання газу через транзитний український газопровід, уряд діяв відносно правильно, відносно швидко, відносно по-європейськи. Тополанек зрозумів, що він є головною постаттю Європи.

тема: двері у європу

18 *Олександр Бойченко*
Союз Європейських Радянських Республік

20 *Валентина Люля*
Чехи обіцяють підсолодити

Пріоритети свого головування Чехія визначила „трьома Е" — економіка, енергетика та Європа і світ (Economy, Energy, External Relations). Щоправда, завбачливо продумані чеські „три Е" сьогодні супроводжують ще й непередбачувані „два Г": як сказав чеський прем'єр-міністр Мірек Тополанек у Європарламенті, це — газ і Газа.

21 *Лубош Палата*
Тополанек: сильний лідер Європи
і слабкий прем'єр Чехії

22 *Богдан Копчак*
Чехи прокинулися в іншій Європі

24 *Алла Лазарева*
Президентство зв'язків із громадськістю

26 *Олег Супруненко*
Україна як локомотив, а не вічний причіпний вагон

28 *Володимир Пукіш*
Місце Росії в Європі очами Путіна і самої Європи

„Український журнал"
www.ukrzurnal.eu
Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині
№ 2 (43), 2009, рік четвертий
Видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz
Редколегія:
Прага – Ленка Віх (головний редактор), Богдан Копчак, Валентина Люля, Інна Біланин, Івана Ґрешлик, Богдан Зілинський, Рене Кочік, Яна Леонтієва
Варшава – Ростислав Крамар, Петро Тима, Анна Коженьовська-Бігун, Ярослав Присташ
Пряшів – Олесь Мушинка
Київ – Богдана Матіяш, Петро Андрусечко

Коректор: Надія Іздрик
Художнє оформлення та верстка: Ондра Гулеш
Дистрибютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР та Міністерства закордонних справ України
За достовірність викладених фактів відповідає автор статті.
Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову.
Рукописи не повертаються.

Реєстрація: MK ČR E 16026
ISSN 1802-5862

з краю

30 *Петро Андрусечко*
На стику бізнесу і політики

Січневе загострення газового конфлікту між Росією та Україною є передусім наслідком непрозорості енергетичного ринку, сформованого після розпаду СРСР.

31 *Володимир Омельченко*
Зміни будуть лише тоді, коли реформується загальна система політичних взаємин

33 *Марек Фіґура*
Газовий початок 2009 року

34 **Михайло Гончар: „Там де нафта, газ і зброя, там завжди є економіка і політика"**

40 *Мартін Дроппа*
Криза „на повний газ"

42 *Алла Лазарєва, Ален Гіймоль*
„Газпром" грає на випередження

43 *Богдан Копчак*
Коли „Братерство" не гріє

44 *Томаш Йоганек*
Фальшива ілюзія острівця стабільності посеред Європи швидко зникає

45 *Ондржей Соукуп*
Хто дасть охорону росіянам?

культревю

46 **Назар Гончар: „Часом мені досить того, що я можу собі уявити"**

Добре, коли є заняття, яке тримає тебе. Це рятує від якихось там депресивних штучок, бо чужина – це чужина, а подепресувати – святе діло і вдома, там теж можна в якісь смури повпадати неслабо...

48 *Назар Гончар*
Люлько, Хмичок-Подив, Поміжкнижник

50 *Тамара Злобіна*
Світло зсередини

51 *Юрко Іздрик*
Ескіз відмови

52 *Марко Роберт Стех*
„Поклади золота" Володимира Винниченка

52 *Володимир Винниченко*
Поклади золота

54 **музика**

56 **рецензії та анотації**

www.ukrzurnal.eu

Наш читачу!

Зазвичай у січні нічого не відбувається. В сенсі робочих справ. У Центральній Європі після свят всі відпочивають, а в Україні лише починають святкувати. Цьогорічний січень був іншим. Сам запропонував свої теми, які ми лише намагались опрацювати.

Те, що будемо обговорювати тему чеського головування в ЄС, ми знали задовго наперед. Однак і не здогадувалися, з чим у перші ж дні свого головування муситимуть впоратись чеський уряд і чеські дипломати. Звичайно, для тих, хто в ці дні не потерпав від холоду, було цікаво спостерігати й за поведінкою близьких та не дуже політиків. Поведінку російських політиків можна було спрогнозувати наперед. „Ми надійні, безпроблемні, багаті, але українські злодії і корупціонери не дають нам працювати". „Ми пускаємо газ. Вони його блокують або крадуть". „Це не ті двері у Європу. Давайте побудуємо інші під Балтійським морем!" Українські політики також не дуже здивували. Якщо Росія говорила в один голос, українці заговорили різноголоссям. Як завжди, знайшлися такі, які в російських медіа підспівували Кремлю про корупцію в найвищих сферах української політики, так її і не довівши і не звернувшись у відповідні органи. Але за ким цього разу дійсно цікаво було спостерігати, то це центральноєвропейські політики. Чехи, на яких випало непросте завдання представляти 27 країн ЄС, і словаки, які від газової війни серйозно потерпіли. Якщо ще рік тому можна було твердити, мовляв, чехи закордонної політики робити не вміють, а якщо хочуть, то не мають шансів у ній втриматись, то початок цього року показав, що це не зовсім так. Головування в ЄС дало нарешті шанс маленькому народові і його політикам вийти зі свого подвір'я і включитися в процеси, які не стосуються і не повинні стосуватися лише світових гравців, оскільки вони впливають і на життя невеликих і зовсім малих країн. Таке головування – унікальний для „регіонального" політика шанс не лише „засвітитися" й сфотографуватися із сильними світу цього, а справді реалізовувати свою внутрішню політику за кордоном. А у випадку енергетичної безпеки йдеться саме про це. Який натомість урок із газової війни засвоїли словаки? Ну, скажімо, такий: „До чого нам наша русофілія, якщо газ іде через Україну?" І ще одне: якщо прем'єр Словаччини Роберт Фіцо вміє і сміє вдома кричати і тим запевняти оточення й себе самого у власній силі та відвазі, то за кордоном це нікого не лякає. Отож, сподіваймося, після візиту до Києва й Москви, може, він дещо переосмислить і замість „нас не цікавлять ваші проблеми, нас цікавить газ..." наступного разу скаже щось на кшталт „нас дуже цікавлять ваші проблеми, бо нам потрібен газ..."

В номері 1/2009 „Українського журналу" під фотографією політолога Володимира Фесенка через помилку було подано ім'я політтехнолога Олега Медведєва. З цього приводу редакція щиро просить вибачення в пана Фесенка і пана Медведєва.

Словаччина прийняла євро

Словаччина офіційно вступила в зону євро. З 1 січня 2009 року вона стала 16 членом єврозони. Рішення про приєднання Словаччини до зони євро було ухвалене в липні 2008 р. міністрами економіки та фінансів країн ЄС. Міністри фінансів країн єврозони встановили обмінний курс для словацької крони в розмірі

30,126 крони за 1 євро. З 17 січня в Словаччині повністю припинився обіг національної валюти. Паперові крони можна буде обміняти в комерційних банках до кінця 2009 року, монети – до кінця червня.

Крім Словаччини, до зони євро входять Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Бельгія, Кіпр, Греція, Австрія, Ірландія, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Португалія, Словенія і Фінляндія

Пастир доносив на пастирів в ім'я... порятунку Церкви

Цьогорічна кутя для православних Польщі мала винятково гіркий присмак. Після низки січневих публікацій провідних польських газет (Rzeczpospolita, Gazeta Wyborcza) про багатолітню співпрацю найвищої ієрархії Польської Автокефальної Православної Церкви з комуністичними спецслужбами, православна спільнота країни пережила глибокий шок. До преси потрапили сенсаційні матеріали з архівів Інституту Національної Пам'яті про спеціальну операцію під назвою „Візантія", спрямовану Службою Безпеки Польської Народної Республіки на „приручення" автокефального православ'я. Як виникає з оприлюднених документів, більшість із нині діючої найвищої ієрархії ПАПЦ свого часу таємно співпрацювала з держбезпекою. В центрі „православного" люстраційного скандалу опинився таємний співробітник під псевдонімом „Юрек" – ніхто інший, як сам настоятель польського православ'я митрополит Сава. Нинішній голова православної церкви свідомо доносив на „братів і сестер у Христі" чверть століття...

В актах, що потрапили до ІПН, зафіксовані його численні контакти зі спецслужбою, що тривали впродовж 1965-1987 рр., причому ймовірно, що доноси продовжувалися аж до моменту повалення в Польщі комунізму. Нинішній митрополит у 1960-1980 роках займав важливі церковні посади, зокрема канцлера митрополичої курії. Торуючи собі дорогу на вершину церковної ієрархії, „Юрек" не зупинявся перед дошкульними та досить докладними характеристиками свого найближчого оточення в ПАПЦ, доносив навіть на священика, якого публічно називав своїм духовним наставником.

В обплутуванні польського православ'я щільною павутиною доносів ПНР-івським есбістам допомагав радянський КДБ. Інформація, яку польські батюшки-агенти збирали в середовищі світового православ'я та у Всесвітній Раді Церков, потрапляла безпосередньо до Москви. В тенетах, розставлених кадебістами, завербований ще більше заплутувався після тимчасового перебування на теренах СРСР. Оповідаючи пресі про два роки, проведені ним

у радянській Росії, митрополит Сава визнає, що тамтешнє православ'я було просякнуте стеженням і доносами (інтерв'ю „Газеті Виборчій").

Притиснутий до стіни незаперечними фактами, митрополит Сава змушений був у розмовах із польськими журналістами визнати, що утримував контакти з СБ, за що попросив у вірних пробачення, втім тут же заявив, що жодної люстрації в керованій ним церкві не буде. Мовляв, на контакт із спецслужбами йшов в ім'я... порятунку Церкви. В офіційній же заяві, факт появи викривальних статей у польських газетах, митрополит Сава вважає... атакою на православну церкву. За його словами, резонансні публікації в ЗМІ не що інше, як напад пекельних сил на стабільність у Церкві. Своє небажання докладно відповісти на звинувачення у співпраці з СБ він виправдовує євангельською цнотою мовчання. Отакий, нівроку, мовчальник...

Цікаво, що голова ПАПЦ, світське ім'я якого Михайло Грицанюк, походить із українського села неподалік Любліна, та свого національного походження він не афішує. Останніми роками його неодноразово відзначали високими нагородами у православному світі. Зокрема в 2007 р. тодішній російський патріарх Алєксій вручив йому відзнаку „За визначну діяльність в ім'я єдності православних народів". Не залишилася позаду й українська філія московського православ'я УПЦ МП, яка заледве три місяці тому, в жовтні 2008-го, надала митрополитові Саві титул почесного доктора Київської духовної академії. Сам настоятель польського православ'я на урочистості до Києва прибути не зміг, замість нього в Україну їздив архієпископ Авель (він же, за даними ІПН, у 1984 р. зареєстрований СБ як таємний співробітник „Кшиштоф").

Що ж, де-де, а в „третьому Римі" та в його регіональних відділеннях добре знають, хто саме найбільше доклався й докладається до „православної єдності" в її російському варіанті. Тож судячи з усього, мрія видатного іконописця та православного мислителя професора Юрія Новосєльського про повернення зрозсійщеному православ'ю Польщі його природного українсько-білоруського характеру наразі залишатиметься тільки мрією.

Ростислав Крамар, Варшава

Незручно вийшло

З нагоди головування в ЄС Чеська Республіка презентувала в Брюселі мистецький твір „Ентропа". Цей твір мав представляти всі 27 держав ЄС очима художників з цих країн. Такий був задум, так це представив автор ідеї чеський художник Давід Черни. Є там й італійський чобіт у вигляді футбольного поля з футболістами, і майже порожня коробка шоколаду Бельгія, і католицькі духівники, які намагаються встановити кольоровий гей-лесбо прапор в Польщі. Першими обурилися болгари. Їхня країна була зображена турецьким туале-

том. Другими запротестували словаки: Словаччина у вигляді „угорського салямі" (сорт ковбаси), перев'язана угорським триколором.

Чеському віце-прем'єру Александру Вондрі довелося вибачатися за неприємні зображення окремих держав. Сам художник вибачився і назвав свої дії сучасним мистецтвом, мовляв, це була спланована провокація.

„Ентропа" мала б висіти в Брюсселі у представництві Ради Європи впродовж головування Чехії, але болгари наполягли, щоб їхню країну (у вигляді туалету) зняли щонайшвидше.

Відбувся V з'їзд Союзу русинів-українців Словаччини

В суботу 24 січня в конференц-залі Приватної фахової середньої школи „Молодість", що в Пряшеві, зібралося 67 делегатів та близько 40 гостей на П'ятий з'їзд Союзу русинів-українців Словаччини, щоб обговорити діяльність цієї найбільшої культурно-громадській організації русинів-українців (вона нараховує 3800 членів та накреслити план її діяльності на дальший період.

Лейтмотивом звітної доповіді голови СРУС І. Лаби та переважної більшості виступаючих були... скарги. Скаргу на недостатню підтримку уряду Словаччини українського населення, скарги на штучне роз'єднання однієї національної меншини на дві антагоністичні групи, скарги на занепад українських шкіл, скарги на словакізацію церкви, скарги на негативні результати перенесення української редакції Словацького радіомовлення з Пряшева до Кошиць, скарги на недостатність телепередач українською мовою тощо.

На з'їзді виступило кільканадцять делегатів і гостей. Основними темами, навколо яких точилася дискусія були: збереження національної ідентичності українського населення Словаччини, залучення до СРУСу молоді, перехід організації на клубну роботу та внесення змін до статуту організації.

Наприкінці з'їзду делегати таємним голосуванням обрали 25-членну Центральну Раду Союзу та 9-членну Президію. Новим головою Центральної Ради на її першому засіданні таємним голосуванням було обрано 60-річного інженера П. Сокола – голову Районної Ради СРУС, що у Старій Любовні.

П'ятий з'їзд СРУСу пройшов у творчій атмосфері. Він довів, що наперекір радикальному зниженню державних дотацій ця організація і в майбутньому зберігатиме всі дотеперішні здобутки: центральні фестивалі (Свидник, Камйонка, Бардіїв, Меджилабірці, Снина) і регіональні свята, періодичну пресу (тижневик „Нове життя", молодіжний журнал „Веселка"), підтримуватиме гуртки народної художньої самодіяльності, зберігатиме українську мову в школах, утримуватиме й поширюватиме зв'язки з Україною та українцями інших країн тощо.

Серед почесних гостей з'їзду були: Посол України в Словацькій Республіці І. Огнівець, Генеральний Консул України в Пряшеві І. Колядинський, секретар Ради Уряду Словаччини з питань національних меншин М. Лишанський, голова Європейського конгресу українців Я. Хортячі, голова Пряшівського краю П. Худик, делегація Об'єднання українців Польщі, голови округів та старости сіл з українським населенням, директори шкіл з українською мовою навчання тощо.

Микола Мушинка, Пряшів

Хотіли подати образ українців – вийшла карикатура

Дитиною я спілкувалася лише українською. В садочку єдиним, хто мене розумів, був циганчик з нашої групи. Саме тим часом і датуються всілякі непорозуміння, які трапилися в моєму житті. В шкільному віці хлопці-сусіди знущалися наді мною через те, що моя мама українка. І це попри те, що мама одного з них працювала в редакції однієї з українських газет. Коли мені було 13, я отримала „liebesbrief". Хлопець, який мені його вислав знав, що я відвідую українську школу, і тому написав його... по-російськи. Десять років пізніше моє італійське кохання закінчилося після того, як любий довідався про мої східноєвропейські гени і, порадившись із друзями, дійшов висновку, що єдине, чого я напевне прагну – це шлюб та переселення в приморську глушину. Лише після того я зрозуміла, що упередження щодо української національності не створюються в залежності від віку, статі, освіти та країни проживання. Вони існують, бо існують українці.

Стереотипні погляди словаків на Україну не надто змінилися з часу мого дитинства. Старші постійно кидають українців „в один мішок" з росіянами, середня генерація не розрізняє русинів та українців, а ще молодші знають про Україну хіба з теленовин, де зазвичай показують, як поліція СР розкриває українських злочинців, нелегальних емігрантів, або повідомляють, що через східних сусідів цієї зими словакам може бути дуже холодно.

Словацькі ЗМІ – один із тих чинників, який систематично переконує дорослих і дітей, що українець – бідний, трохи дивакуватий, любить поїсти, випити й потанцювати. Нещодавно за цю справу, може й ненавмисне, взявся словацький державний канал STV 1 у програмі для підлітків „Вгадай, хто нас запросив до себе?" („Hádaj, kto nás pozval?").

Сценарій передачі простий: двох-трьох дітей у віці 11–15 років та редакторку ТБ запрошують до себе в гості іммігранти, що проживають в Словаччині. Діти коментують перед приїздом їхній народ, країну, не встидаються висловити й особисті упередження. В гостях вони питають про звичаї приїжджих, чому і як опинилися в Словаччині, як сприймають словаків і навпаки. Кожна серія доповнена короткими фактами про історію, культуру країни господарів.

Дія перша. Україна, в перекладі – „укроєна земля"

Поїздка до української меншини відкривається традиційним запитанням редакторки до дітвори: що найшвидше спадає їм на думку при слові „українці".

– „У них нема роботи, тому вони напевно приїжджають до нас".

– „Їх використовують як дешеву робочу силу".

– „Їх дискримінують".

Дія друга. Збита з пантелику

На сцену приходить пані Галина. За столом біля гостей сидять ще й „домашні". Дві дівчинки з майже весільною зачіскою і накрохмаленими спідничками. Господиня несе до вже повного столу гарячий борщ. Вітає гостей.

„А як буде українською "дякую"?", – питає редакторка.

„Спасибі", – швиденько реагує мала.

„‚Спасибі' – це по-російськи, а по-українськи буде ‚дякую'", – виправляє дитину мама Галя.

Редакторка спантеличена: „Бачу, тут буде багато запитань. Чути тут російську, українську".

Дія третя. Драматургічне „faux pas"

За столом сидить ще одна жінка. До того часу її ніхто з гостями не познайомив. Редакторка Рената скористається нагодою відсутності господині, яка знову побігла на кухню.

„Ви теж українка?"

„Ні, я не українка, я з Туркменистану", – каже жінка гарною словацькою мовою. І відповідає гостям на питання про те, де це знаходиться, яким чином опинилася в Словаччині, про традиційні страви, мову тощо. Наразі про азійську країну словацький глядач знає більше, ніж про свого сусіда. Згодом жінка зізнається, що вона ніяка не туркменка, а напівросіянка-напівнімкеня, яка вийшла заміж за словака.

Дія четверта. Повернення з неволі

Галина повернулася з добавкою борщу. Нарешті робиться зрозуміліше, хто вона. Батьки виїхали в Україну зі Словаччини в 1947 році. Діти після „історичного екскурсу" розгублені.

„То ваші батьки словаки?" – намагається утримати себе і дітей в курсі справи Рената.

„Ваші батьки виїхали добровільно?" – підтримує розмову хлопець.

„Добровільно, недобровільно. Це не можна сказати. Просто їм сказали, що поїдете туди – і все. А не поїдете туди, то поїдете десь далі".

Після приїзду в Україну їм дали українське громадянство, змінили прізвище з Мацейчок на Мацейчак. Доля цих виселених склалася далі так, що вони в 1979 році повернулися до Бардієва. В 1981 році Галина вийшла заміж за українця і мешкала в Україні. Згодом переїхала назад до батьків. Щиро зізнається, що повернутися і жити в Україні після 11 років, прожитих в Словаччині, вона б не змогла.

Дія п'ята. Морквочка, бульбочка

„Наші люди по всій Словаччині – Брезно, Детва, Голіч, Смолнік, Ружомберок", –розповідає гордо про розпорошення українців в СР Галя.

Свого часу виїхали як „українці", повернулися як закордонні словаки. Сьогодні живуть як русини, українці, росіяни, а в словацькому морі знову добровільно і невідворотно відходять від свого коріння, в якому самі плутаються.

„А чим відрізняється українська й словацька гостинність?", – пробує дізнатися редакторка.

„В нас, наприклад, ніхто не мусить повідомляти про те, що зайде в гості", – пояснює господиня. Згодом перераховує різдвяні страви: домашню ковбасу, печену гуску, качку, заливану рибу, вінегрет. Про вареники, борщ, кутю і маківник ані натяку. Можливо й тому, що на Україні, як згадує господиня, варили здебільшого словацькі страви. Щодо традицій, то, виявляється, нема дуже про що говорити. За словами пані Галі, їх дотримуються лише по селах. У великих містах про звичаї предків просто забули. Подарунки носить Дєд Мароз.

Словацькі ЗМІ – один із тих чинників, який систематично переконує дорослих і дітей, що українець – бідний, трохи дивакуватий, любить поїсти, випити й потанцювати.

Щось нове довідуємося й про туркменські свята. Рената редакторка непогана. Пов'язує відповіді туркменки з питаннями для пані Галини.

„Чи важливо для вас, щоб ваші діти дотримувалися традицій?"

„Так. Змалку вчу її варити. Вона рано встане, варить пиріжки з м'ясом, чистить мамі морквочку, бульбочку".

Дія шоста.
Адін, два, трі

Гості все ще не почули ані слова українською. Туркменка пояснює, що вчить свою малу говорити по-російськи, щоб та вміла спілкуватися з бабусею. Туркменська мова важка, в країні люди 72 років говорили по-російськи.

„Розмовляєте з малою по-українськи?", – Рената домагається, щоб нарешті хтось заговорив по-українськи.

„Чоловік з малою – так. Між собою спілкуємося по-українськи, а Сашена розуміє все. Вміє говорити і по-російськи, і по-українськи. Вона така здібна дитинка на мови. Все розуміє і все перекладе на іншу мову".

Діти підтримують „нетерплячість" Ренати, просять малу задекламувати. І вона декламує. На пораду мами, „скоріше по-російськи, Сашенка", вона починає:

„Адін, два, трі, четірі, пять, вишел зайчік паґулять".

„А чи зустрічаєтеся де-небудь? Є у вас якесь товариство?", – цікавиться хлопчик.

„Так, маємо тут Союз русинів. В їхньому клубі сходимося на свята, на Миколая, коли до нас приїде хтось з українського посольства".

Тема страв і мови чергується з проблемою культури: „Ніби українці люблять співати й танцювати". Галина погоджується. Туркменка так само розказує про їхні традиції танцю та співу. Її розповідь довша й цікавіша.

Дія сьома.
Що ваше, те і наше

Крім запрошення у власну хату іноземець повинен гостей завести на місце, яке він любить, або яке йому певним чином нагадує батьківщину.

„Ви ж українець, тоді чому ви відкрили російський, а не український ресторан?" – питають діти Александра Коваленка, знайомого Галі, до котрого вони прийшли гуртом.

„Так, я українець, але я совєцкий человек. Я народився в Совєцком Союзі і я не бачу різниці між росіянином, українцем, білорусом. Всі ми були братами. І сьогодні ми є братами".

„Я чула щось про російський самовар, але в українців немає самовару, правда?"

„Українці не люблять чай. Українці більше люблять компот".

Знати про спів українців і не попросити їх заспівати було б у такій передачі легковажним жестом. Совєти-несовєти, брати-небрати, пан Александр співає на завершення „Чорнобривці". На руці в нього робиться гусяча шкіра, показує її оператору пальцем. На останнє питання Ренати „Як би ви самі себе охарактеризували?" відповідає: „Українці – добросердечний народ. Українці – хлібосольний народ. Українці – веселий народ. Українці – ета славянє!"

Наприкінці, на вулиці біля фонтану, дітям і Ренаті нелегко характеризувати господарів. Знову чути слово „дивні". Діти не уявляють, що гості змогли б до них зайти коли-небудь, як це роблять в Україні. І захоплені тим, скільки всього родині пані Галі довелося пережити.

Сподіваюся, 29 листопада 2008 року, коли канал STV 1 транслював цю програму, „мій" циган, сусіди і кохані з дитинства спали, або дивилися інший канал. Інакше вони вчергове переконалися в правдивості давніх „легенд".

Про народи і Млини Господні Токарчук VS Сняданко

Мій друг філософ Андрій Бондаренко народився і виріс у Львові, – судячи із прізвища, галичанином він вважається тільки територіально. Подібно є і з його внутрішніми переконаннями, – мітинги „тарасиків" під червоно-чорними стягами остогидли йому з юності, – саме те, чого мені, уродженцю Таврії, може й не вистачало. Наша з ним кількарічна дискусія про роль та місце національних пріоритетів могла би закінчитися у Вроцлаві, де в рамках Центральноєвропейського форуму „Дрезден–Вроцлав–Львів" відбулася розмова між двома відомими письменницями – українською із польським прізвищем Наталкою Сняданко та польською з українським прізвищем Ольгою Токарчук. Після цього вечора Андрій мені сказав, що ця розмова має усі шанси потрапити до підручників. Аби так сталося, за ласкавою згодою організаторів та обох письменниць ділимося записом розмови з читачами „Українського журналу".

Місце зустрічі – вроцлавська мистецька кав'ярня „Млечарня", провадить розмову д-р Яцек Ґрембовєц з Інституту журналістики Вроцлавського університету.

Приємного занурення!

Роман Кабачій

Перше питання – про пограниччя наших трьох народів, про їх співіснування. Себто, як проступає література на пограниччі культур?

Наталка Сняданко: Коли йдеться про пограниччя культур та народів, вони можуть мати різне звучання, оскільки пограниччя географічне для народів перебуває в одному вимірі, а для культур – у зовсім іншому. Якщо мати на увазі польсько-українське пограниччя, яке я знаю найліпше, то факт географічного кордону досить часто прискорює розмивання культурного кордону. Набагато атракційнішою виглядає подія, що відбувається зовсім недалеко, але в іншому культурному просторі. Географічний кордон намагається цьому перешкодити, часом створює певні умови, але переважно – ні. Для народів кордон важливий, для культури він радше не існує, бо може існувати щось спільне по обидва боки кордону, так само, як і щось неподібне, при цьому від самого кордону особливо це не залежить. Він є лише одним із аспектів тієї реальності, подає певний сигнал.

Ольга Токарчук: Мені здається, що у нинішніх часах важко сказати про пограниччя щось нове, не зробимо тут жодної революції. Сенсовнішим було б говорити щодо літератури певних регіонів Європи та інших частин світу. У цій ролі національна література перетворюється на анахронічну річ. Це можна було виразно зауважити на одній конференції, на якій я нещодавно була у Будапешті. Туди було запрошено із великим розмахом людей з т.зв. Центральної Європи, починаючи з Болгарії та балканських країн, Польща була представлена маргінально. Чеську літературу представляла полька, з Польщі ж була тільки я. З дискусії почало виникати, що ми починаємо охороняти категорію центральноєвропейської літератури, без огляду на мову, за ті її риси, які літературознавцям вдається назбирати за столітній період у романах, есеїстиці; певного роду чутливості, що проявляється у тому писанні, у способі нарації. Є більше подібностей між авторами, які проживають у такому великому європейському макрорегіоні, ніж поділ тих авторів за народами. До народів взагалі маю дещо підозрілий підхід, насправді, я не знаю, що є народом. Для мене далеким і неправдивим окресленням є те, яке виводить народ із крові та генів. Мені видається зовсім навпаки. Якби я могла сама провокативно окреслити, що є народом, то назвала б його групою людей, замкненою у своїх кордонах і змушеною до певного percelum unitum, що побутує в цій частині світу, і не вживається деінде. Особливо, якщо ще й дивитися з боку людей культури, що пишуть книжки, поезії.

Н.С.: Те, про що говориш, було задокументоване у збірці з зібрання письменників з Польщі, Німеччини, України й Білорусі у Кракові. У передмові до тієї книжки написано, що приходить кінець західноєвропейській домінації у текстах тих німецьких письменників, які їздять до Польщі і далі на схід, та починають ознайомлюватися з цілком інакшою реальністю, з якою не можуть собі порадити у звичних для себе нараційних концепціях. Те саме стосується письменників „зі сходу", які у Німеччині теж починають думати у схемах західноєвропейської нарації, щоправда, не до кінця. Бо та реальність проростає в них і набуті категорії знаходять своє місце в їхніх текстах.

Нині ми призвичаєні до позитивістських окреслень „українська письменниця", „польська письменниця" – саме так представляють літератора, за його мовою.

О.Т.: Якби, як у романі Яцека Дуканя, не було б Другої світової війни, то я, найімовірніше, була б українською письменницею. А ти [до Наталки – ред.] була б польською. Це проблема вибору, великих геополітичних вибухів, що пронеслися над нашими головами. Під цим оглядом з мовою відбувалися кармічні перетворення. Моя бабуся (звали її Ольга Токарчук, говорила вона українською, це була її мова), мала за життя три чи чотири паспорти, що її страшенно дратувало. Вона пережила особисто всі ті поділи, що відбувалися на Перемищині.

У літературі я про це згадую. Мій стиль писання, що його культивую, мені дуже близький, є точкою зору

жаби. Я пишу як жінка, яка думає польською мовою [натяк на нерівноправний статус жінки в польській мові – ред.], що викреслює певні ієрархії важливості у можливостях впливу на реальність. Це моя карма, я такою народилась. Увесь час маю це на думці. Бо, якби я, скажімо, народилася в Англії і була б чоловіком, то звісно, мала би більший влив, ніж жінка-полька. Варто пам'ятати, що є різні точки зору, і з кожної з них треба вміти витиснути якнайбільше користі. Власне, підхід жаби, зі споду, – до історії, до реальності з її приватного боку, дуже детальної, яку оминають у великих історичних хроніках, – саме таким я бачу завдання письменників і письменниць. Бо так чи інакше, все може бути сказаним, використання цієї позиції – це теж використання власної творчої висоти.

Либонь, ознака нашого часу – по тих усіляких сварках наших народів про спільне говорять жінки, поважне це чи жартівливе...

О.Т.: Так чи інакше, це виглядає симпатично. Як на перший погляд, щось у тім є. Ми пишемо у мирний час, дякувати Богу, бо якби ми творили у часи війни, то рвали б простирадла на шаблях та народжували вояків. За миру жінки мають більші можливості в публічній опінії.

Пригадаймо терени, просякнуті міжкультурними зв'язками, такі, як Галичина чи Нижній Шльонськ [Сілезія] – наскільки їм вдається спонукати письменників до творчості?

Н.С.: Література з'являться там, де мало інформації. Коли ми маємо справу з живою нарацією, а не лише тлом до неї, то вона проникає радше до літератури, ніж до історії. Нерідко трапляються історії на пограниччі літератури, й навпаки, і тоді важко розділити їх у своїй оповіді. Моя бабуся також змішує реальність та вигадки – важко зрозуміти, чи то є з телебачення, чи від сусідки, чи її особисте. Причому вона охоче додає до того „телебачення", вважаючи, що розповідь лише виграє. Так з'являється „описова" література. Вона „тягне" йти далі, інтерпретувати, і наприкінці вже невідомо, що взагалі тут є спільного із тим, що дійсно сталося, і чи це так важливо взагалі.

О.Т.: Письменник, що народився на пограниччі, обдарований музами від початку, з колиски. Цей дар уже присутній в казках: дитино, ти народишся

Ольга Токарчук

Наталка Сняданко

на пограниччі, тобто народишся в ситуації, яка невизначена, нез'ясована, до якої потрібна особлива мова. Мені було дароване, що мої батьки приїхали на Західні землі молодими, батько виселений з Кресів, мама з Центральної Польщі. З початків вони творили своє життя у ситуації, культурно їм чужій, бо оселилися в Любуській землі, де залишилося чимало автохтонів. Природно народжувалася мішанина різних впливів. Для мене, як для особи, яка вирішила писати та сказати на цю тему щось суттєве, це було презентом! Бо якби я була чоловіком-британцем, то пізнавала б уже описаний світ, ймовірно, писала б пародії на вікторіанську епоху. А тут я застала кавалок світу, який властиво був пустим, він очікував описання від початку до кінця, від найосновніших речей. Як на мене, до таких належало створення такої міфологічної, „застінної" мережі, аби наша психіка могла там добре почуватися. Мало переселити людей з місця на місце і сказати їм: прошу дуже, отут собі живіть. Їм треба забезпечити свій універсум, набір понять, – часто навіть не в інтелектуальному сенсі, а психологічних, – щоб люди могли віднайти точку відліку і заіснувати у психо-міфологічному просторі.

У моєму досвіді була одна пригода, яка є правдивим відображенням того, про що я сказала вище, трапилась вона після видання збірки оповідань, серед яких було невеличке „Бардо. Вертеп" („Bardo. Szopka"). Мій художній задум, який я намагалася втілити, полягав на відтворенні реальності не через мову, а через дрібні витвори повсякденного життя – що люди пробують донести, створюючи гарні скульптури, якісь штучні гори каміння, чому, врешті, роблять вертепи, які в цій частині Європи досить поширені. Написала, що то є свого роду лист до Бога, бо творці вертепів у них викладають нашу повсякденність, свої оповіді. Фактично постала невелика нарація про вертеп у місцині Бардо, вертеп, якого не існувало. Там був якийсь вертеп (шопка), але він був знищений, були лише його рештки. Я вигадала цілий антураж тієї події, використовувала різні джерела, в тому числі чеські і німецькі, щоб зрозуміти, як постають ті шопки. Коли книжка вийшла, якогось дня я отримала лист із запрошенням на перший фестиваль шопкарства в Барді. Дуже зацікавлена, я поїхала туди. Привітали мене з великими почестями, і дали почитати буклет про місто і фестиваль. Читаючи про всі ті негаразди, які випали місту в минулому, я була шокована, усвідомивши, що це текст з мого оповідання! Волосся встало на голові, і я потягнулася до мікрофону. А в цей час відбувалась гаряча дискусія на тему вертепу, його значення. Коли я таки дісталася мікрофону, почала делікатно, аби не образити організаторів, говорити, що поетичний вимисел не треба так буквально сприймати, то був цілий спіч. На хвильку запала тиша, ззаду встав молодий хлопець і сказав: „Так-так, дякуємо, пані, але моя бабця пам'ятає ту шопку!"

Я подумала собі, що сталося щось дивне, бо по своїй наївній глупоті я вигадала певні речі і гадала, що так вони і сприйматимуться. А це почали трактувати, як цілком реальні події. Я тоді зрозуміла і відчула, як мною протікає та сила, міць, яку має писання. Воно

є не лише інтерпретацією, додаванням певних поглядів. Це література створює реальність. Але це відбувається тільки у пограничних районах, котрі прагнуть міфу оповіді, нарації, щоб з їх посередництвом почали існувати. Тоді я оптимістично подумала, що писання не закінчиться ніколи, що йому жоден комп'ютер не загрожує, жодне кіно. Бо завше будуть потрібними люди, які снують оповідь, записують, йдуть далі, і – маю таке враження – видають бажане за дійсне.

У Вроцлаві від початку 90-х років намагаються порадити собі з німецьким минулим. Чи існує в Україні література, есеїстика, яка відтворювала б присутність поляків?

Н.С.: То зовсім інакший світ. Є ціла субкультура „дослідників Львова", з цього огляду ця тематика є добре дослідженою, у доброму світлі. Міф Львова складається з різних ностальгій, у ньому зустрічаємося з ностальгійним поглядом у минуле, часом навіть більш ніж треба ностальгійним, – нерідко губиться те, що відбувається у сьогоденні. Що стосується літератури, то цей аспект перебуває на узбіччі, може тому, що він так добре опрацьований у краєзнавчій есеїстиці. Нині з'являється тенденція іронічного, сатиричного погляду – через те, що поляки їдуть до Львова і з нього зробилася туристична візитівка.

Тому що місто перетворилося на товар для продажу, але ж минуле є набагато складніше сконструйованим, – можливо, проблема в тому, що не ми спадкоємці тієї традиції?

Н.С.: Те, що ми її успадкували, не є нашою заслугою.

О.Т.: Ніколи не буде так, щоб путівники були сильнішими за літературу. Якщо подивитися, куди люди до цього часу подорожують, то приміром, чимало жінок їде до Дубліна Джойса, і ходять там „слідами Блюма", а не ходять по Дубліну з Бедеккером. Література насичує той простір так, як не вдасться передати реченнями на кшталт „а тут церква така, а там вуличка така", вона робить це багатовимірним способом. Ми потребуємо тих літературних „відступів" до опису даного місця. Можливо, ми цього не усвідомлюємо, але те, що не описане літературою, не існує. Літературні достоїнства витягують цей світ із небуття, допіру тоді він починає існувати. Згадаймо, що коли їдемо до Парижа чи Відня, наш дух піднімають саме літературні, а не туристичні, тексти, що сидять у нашій голові.

Н.С.: Свою роль грає також часова проблема. На все свій час, і, можливо, ми зараз на тому етапі, що лишень досліджуємо щось важливе, а літературна нарація народиться пізніше. Аби література могла з'явитися, потрібні опрацювання.

Часом сусідство між народами бувало не таким, яким би ми хотіли його бачити. Також нерідко опис сусіда є дуже поверховим. Згадав собі роман, головна героїня якого кілька разів висловлювала негативну опінію до сучасного стану Львова. Як часто виникають такі аспекти?

Н.С.: Візьмімо мовне питання. Чимала присутність російської мови в Україні є реальною проблемою. Натомість для літератури ця ситуація є комфортною, оскільки вже сформована мова не має такої кількості мовних ніш, як має нині українська мова, посередництвом тісного контакту із російською. Маємо такі регіони, де говорять ані українською, ані російською, вживаючи російські слова по-українськи і за українськими схемами. Для літератури це прекрасно, бо ж можемо вживати цю можливість для характеризації простору, якої не існує, приміром, в англійській мові. Наші письменники досить часто до цього звертаються, шкода тільки, що на мови, у яких не спостерігаються подібні явища, це складно перекладати. Ніш і рівнів є чимало – жаргонні, територіальні, і якщо література ними користається, то творить таким чином враження живої мови, яка розвивається, вихоплюючись поза академічні рамки словників. Маємо так само кілька норм правопису, і кожен з них вважається вірним. Мені це імпонує, оскільки можна використовувати мову, як щось живе, обґрунтовуючи лише засадою, що „так говорять".

У подорожах ми нерідко зустрічаємося з поверховою версією терену, створеною для туристів. Чи не мусить це нас непокоїти у випадку пограниччя?

О.Т.: Ми чуємо в тих випадках приклади великодержавного бачення, але завжди є можливість зазирнути глибше і глибше. Моя остання книжка саме про це, про спробу подолання тих оман, стереотипів, відмінностей у культурах, які накидаються згори, а проте є також привабливими та атракційними, з огляду на їх віддаленість. Скажу банально – до них треба гарного мандрівника, котрий під сподом знайде те, що шукає. Він мусить зануритися у цілу ту систему подорожування, мати вухо, що залишається глухим до зовнішніх намовлянь, до тієї „дискотеки мандрівки", швидко вихоплювати те, що приховане. Першим враженням від такого погляду, базованого на власній культурі, є те, що „все ж таке саме!" Певної миті воно може навіть підважити сам сенс пересування тереном. Бо, з одного боку, все однакове, люди безпечно розуміються на жестах, можна обійтися без мови, а з іншого, даний спосіб порозумітися є акультурним. Себто, культура існує, аби ми могли порозумітися у цілій своїй розмаїтості. Якщо хочемо зрозуміти інших якнайглибше, культура не потрібна – маємо секс, спільну їжу – те, що єднає. Скажу дещо зарозуміло – культура починається там, де ми хочемо побачити відмінності між нами, зосередитись на них.

(голос із залу, пані) Наша реальність застрягла в національному питанні. Процитую Карла Дойча, який сказав: народи – це такі спільноти, які помиляються щодо свого походження, а поєднує їх неприязнь до сусідів. Окрім багатокультурності, яка не є при цьому багатонаціональністю, є також взаємопроникнення. Мушу визнати, що трохи сколихнуло мене вживання нині понять національного егоїзму, які протиставляються із тими ідеями, що їх надибуємо у текстах Ольги Токарчук. Чи ваше бачення з приводу пограниччя беззастережно приймається суспільством? Чи, не дивлячись ні на що, таки схиляємося до категоризування та розділяння? Чи в польській критиці сприйняття ваших текстів рухається в тому ж напрямку, чи радше відчувається непевність?

О.Т.: Моє уявлення про сприйняття моїх книг неширoке. На зустрічі приходять люди, які проявляють до мене приязнь – так-так, як файно, всі зі мною щебечуть... Але потім повертаюся додому, і коли вмикаю телевізор чи розмовляю з іншими людьми, виявляється, що не все так гладко. Але що ж. Не вдасться уникнути вповні, – є така категорія історично неуникненних протистоянь. У ситуації миру, в якій ми опинились, у Європі наступила природна здорова тенденція зближуватися між собою, щоб тестувати ті нещодавні переконання, які допро-

ваджували до багатьох трагедій. Це важко затримати – з покоління в покоління ця тенденція є щораз виразнішою. Не хочу також сказати, що я ура-оптимістка, що мені здається, що на нас чекає цікаве майбутнє – „перестане бути важливою національність, стать, класове походження, будемо підгодовуватись хлорофілом і станемо щасливі". Ні, такі думки приходять в мирний час, коли собі можна дозволити на таке мислення. Якби дійшло до відкритих расових чи континентальних конфліктів, то, на жаль, – так мені видається, – усі одразу стануть до національних, гендерних лав. Оскільки до цього часу ситуація людини завжди стикалася із конфліктами, війнами, неспокоєм, епідеміями – усім, що людині загрожує, то нині маємо щасливу мить, аби розвивати такі рефлексії із великою дозою енергії та оптимізму. Знаючи, що це не назавжди, перебуваємо в люкс-ситуації, – на інших континентах все не так, але, я так думаю, через писання можна досягнути знання, як цього уникнути. Не хочу виглядати банальною, але – щоби було ліпше!

(Роман Качачій) Наталка Бабіна у своєму романі „Рибін город" вживає три мови: російською говорять чиновники, українською – місцеві жителі Берестейщини, а білоруською снує текст сама авторка. Наскільки можемо допускати в свій текст інші мови, аби читач розумів, про що йдеться автору?

Н.С.: Так, щоб це застосування не служило виключно авторській фантазії. Щоби, пишучи роман про Львів, не вживати китайської. Це не має сенсу, це абсурд, бо поза уявою автора це не має нічого спільного із реальністю, не має естетичної мети. Але коли йдеться про багатомовні ситуації, цього не обминути. В українській літературі досить довго ведеться дискусія, наскільки „політично виправданим" є вживання авторами російської мови. Чи варто це робити, чи краще розвивати українську мову та поширювати її сферу вживання у літературі, чи має сенс „оповідна література". Література, яка з реальністю немає нічого спільного, зрідка потрапляє до читача, зрідка сприймається за свою. Важливою є мета, задля якої вживаєш іншу мову, причому ця мова повинна бути людині близькою, а це вже особистий фактор.

О.Т.: Від себе додам, що щиро заздрю людям, які живуть в Україні чи Білорусі, а також на тому [польському] східному прикордонні. Польща є таким болісним „блоком", комуністам дуже залежало на тому, щоби нас „витесати", зробити поляками від початку до кінця, і тому ми є болісно одномовні. На жаль, меншості, які проживають на терені Польщі, це туристичні атракції: якихось там кілька гуралів, кашубів – приїздить телебачення і їх знімає – о, шок! – вони говорять іншою мовою! Гадаю, що це скалічення усіх нас. Після ІІ Світової війни нас „обтесали", і виправити цю ситуацію не вдасться. Здорові ферменти, які у вас панують, залежно від вживання тієї чи іншої мови і того, де пишеться текст – у Львові чи Києві, що можна мандрувати по насиченості російської мови, як

в тому білоруському романі – у тій плинності є несамовиті мовні можливості: для точки виходу, для психіки створюваної нарації. У Польщі добре було б насіяти сепаратистського ферменту, не для того, щоб розбивати та проголошувати самостійність, а для того, аби показати іншість тих регіонів, щоб це плекати, будувати локальну ідентичність і гордість, бо ж така лінія місцевого патріотизму є найбільш здоровою!

(Андрій Бондаренко) Моє запитання до п. Наталі: п. Оля вже висловилася на тему категорії народу. Що думає про народ українська письменниця?

Н.С.: Я б охоче погодилася з Ольгою у тому, що питання народу народжується з того, що не можна вибрати чи окреслити. Наша ситуація виглядає дещо інакше, оскільки стикаємося нащодень, що буття українцем у контексті новоствореного кордону є більш складним. На тому порожньому кордоні (порожні автівки, самітні пристрої) я себе відчуваю як в артхаузному фільмі. Національність нашого паспорту... – кожен, хто вперше показує цей паспорт на кордоні, якось дивно почувається, і те почуття не є позитивним. Ця негативність немає нічого спільного з народом, чи з питаннями тотожності, але так чи інакше в ментальності вона залишає відбиток. Разом із тим ці недобрі почуття мають літературне значення, тому що виростає література про кордон, про його долання, це сотні романів, антології про різні кордони, порівняння найбільш драматичних спроб їх перетину. Не знаю, чи взагалі дана проблема має стосунок до національної приналежності, але в пригранниччі, скоріш за все, так. Витворюється цілий спосіб буття сьогодення людності прикордонного району – за його посередництвом люди навіть політизуються та починають мислити у тих штучно витворених категоріях, можливо навіть не настільки їм і важливих.

На сьогодні, напевно, ще потребуємо такого підходу, хоча б тому, щоб уберегтися від тієї багатокультурності – вона чудова, проте не завжди безпечна. Для багатьох людей поняття національності, побудова українського міфу, що допіру тепер дуже повільно народжується, ще можуть бути корисними до певного часу, аж поки приймемо нові підходи.

О.Т.: Існує два типи будування тотожності спільнот. Перший – при існуванні замкненого кордону та загрози ззовні, тож та спільнота мусила так влаштуватися, щоби дати відсіч. Така ситуація лежить в основі всіх націоналістичних ідеологій. Будуємо свою ідентичність „проти когось". Ця ситуація є депресивною. Другий тип – це створення спільноти за неопресивним підходом, вільним, відкритим, коли шукаємо відповіді на питання „хто я?", „хто мої сусіди?". Ситуація, коли ніхто не відчуває загрози. Це не те, чого, приміром, побоюється польська правиця – що як увійдемо до тієї Європи і усі будуть собі туди-сюди їздити, то втратимо своє національне почуття. Не будемо вже поляками, а станемо невідомо ким. Ні. Я знаю, що це таке – повертатися ДОДОМУ з далекої мандрівки до іншої держави, де інша їжа... Тоді з'являється це поняття ДОМУ. А не так: „Повертаюся до Польщі!", співаю відразу національний гімн і взагалі так патріотично переповнююся. Вдома є моя спільнота, моє бажання, моя дружба, моє почуття близькості. Я хотіла б розрізнити ці речі. Розумію, що є певні ситуації спільнот, що почуваються у небезпеці, приміром, білоруси. Вони весь час у боротьбі, і тоді важко „відкритися", забувши свою мову. Однак вистачить пам'ятати про ті відмінності.

Я про це говорю свідомо, як полька, бо у нас така література і школа, які постійно показують приклади творення спільності то проти росіян, то проти німців та інших загарбників. Причому робиться це спільно із такою силою як римо-католицька церква. Це цілком нездорова ситуація. Вона будує хибне розуміння власної тотожності, створює хворий підхід. Дана ситуація спричинила іншу, коли – по десятиліттях обмежень, цензури тощо ми маємо нині можливість вільного пересування Європою, знайомства з іншими культурами і літературами, в тому числі і зі своєю, – можемо сподіватися, що хіба що покоління моєї дитини буде поколінням вільних людей, які збиратимуться разом не тому, що мусять проти когось боротися, а тому, що їм добре у своїй мові, з тим Міцкевичем.

Н.С.: Ідентичність, котра постійно має оберігатися і на тому зосереджена, також не може бути здоровою, а поза тим її все ж треба сформувати. Приміром, маємо досить розповсюджену думку, що присутність Росії та її мови є цілком нормальним явищем, і що маємо це сприйняти. Але це несе загрозу, хоч неусвідомлену. Такий підхід є спрощенням.

О.Т.: Висловлюся дещо контроверсійно. Можливо, спрощенням є те, що повинні існувати ці народи? Чи той витвір, яким ми стали по 18 роках, також є викреованим? Лише великі потужні цивілізації, такі, як англосаксонська, середземноморська чи російська, можуть собі дозволити не наполягати на збереженні своєї тотожності.
Лексика польської мови складається на 70 % з чужих слів. При цьому дітям втовкмачують – „краса польської мови", „велич польщизни". Треба усвідомити, що створювати нові цінності також варто, причому користаючи у необмеженій мірі ззовні. Невипадково велика польська література поставала в еміграції, де письменники долучалися до тих цілком інших „klimatów". Національна тотожність мені видається поняттям свого часу, – явищем XIX–XX століть, – яке протримається десь до середини нашого століття. Коли б ми зустрілися тут через 60–70 років, говорили б сумішшю англійської, латини та польської, причому з'являться великі поети та письменники, про яких не будемо казати – він був поляком, чи він був євреєм. Мені подобається така візія світу.

Гляньмо: за комуни постійно дискутувалося – Коперник був поляком чи німцем? А того часу взагалі такої проблеми не виникало. Коли б його запитали: пане Коперник, ви поляк чи німець? А він би на це якимось поморським діалектом: про що ви запитуєте? З одними говорив польською, з іншими німецькою, писав по-латині. І до XIX ст. таке питання вважалося б неправильно сформульованим. Поняття народу походить із пізнього нового часу і, як і все, промине.

(голос із залу, дівчина) Будучи громадянином світу, я ніде не почувалася б удома.
О.Т.: Я також. Вертаючись до Вроцлава, відчуваю його малою батьківщиною.

(голос із залу, пан) Кордони є політичним поняттям: держави завжди прагнули або кордони поставити, або знести. Люди, які знесли кордони в Євросоюзі, походили з пограничь. Батьками Унії були італієць з Тироля, люксембуржець і голландець. Всі вони пережили зло II Світової у ролі тих, кого використали. З іншого боку, представляли певну провінційність, люблячи пограниччя, не любили метрополії. Гітлер не любив Австрії. Як зараз це укладається?
Н.С.: Повертаючись – в Україні дитина теж проходить усі етапи національного виховання. Важливим є перехідний етап, який мусимо пройти, щоби потім у вільному від провінційних комплексів періоді заіснувати інакше. Бо загроза відчувається постійно – то ми провінція Росії, то Заходу, хоч і проминуло все це, але свій слід у ментальності залишило. Тобто, це момент непевності. А наступним кроком мала би бути поява наступного типу національності, будь-якого, проте він має з'явитися, а вже потім хай наступить його відторгнення, іронічні оцінки тощо.

О.Т.: Побоююсь, що на твою концепцію залишається мало часу. Німці і італійці, які сформувались після Весни народів, мали по сто років на цей процес. Зараз виник глобальний світ, рушили історичні Млини Господні. Чи ж народ, якась культурна, мовна спільнота, яка впирається, аби пройти усі етапи становлення, зможе пройти і повторити той процес? Нині цілком інший темп розвитку подій. Чи можна виробити нові форми, щоб заіснувати у цьому світі, який вже поєднаний блискавичним доступом до інформації?

Н.С.: Власне це є головним питанням – чи ми маємо все вигадати, і чи вдасться уникнути усіх тих етапів.

(Яцек Ґрембовєц) Ми перебуваємо у більш комфортній ситуації, ніж українці.
О.Т.: Так, але маємо 2008 рік, а 60 літ тому наші діди з валізами приїхали в якийсь Neuerland, не знаючи, ким вони є, ким є влада, що їх сюди допровадила, ким є люди, що говорять інакше. Зовсім недавно тут була ситуація тотального хаосу. Насамкінець про провінції і метрополії: з провінцій складається світ. Зі скількох відсотків поверхні землі складається Нью-Йорк?

Між двома вогнями

Про те, що міністр закордонних справ Едуард Бенеш опинився між двома вогнями не зі своєї провини, свідчить афера Національного уряду бунтівних українських козаків, який після усунення баварського гетьмана Полтавця-Остраниці скликав комітет Всеукраїнської козацької повстанської ради. „Уряд" мав усі ознаки авантюризму, це випливало вже з того факту, що виник він у тісній взаємодії з чеським фашистським рухом. Разом з Никифором Горбанюком (який у заяві титулувався як Никанор де Вогонь-Горбанюк) та генерала Білоуса-Савченка, в ньому у ролі дипломатичного вповноваженого міністра засідав аптекар Едуард Олива („Едуард де Олива-Оливенко, лицар ордену Булави") та генеральний держсекретар Отокар Достал („Отокар Іванович Достал-Досталенко", також „лицар ордену Булави"), що надавав підтримку з прибутків від продажу свого роману „З часів князя Вацлава". Обидва чоловіки були пов'язані з Національною фашистською організацією генерала Радола Ґайди. Достал був колишнім секретарем НФО, представники якої у березні 1928 року, ще до розколу з Полтавцем-Остраницею, зустрілись у празькому готелі „Граф" з німецькою делегацією, очолюваною фабрикантом Шмідтом. На цій зустрічі Достал вів переговори про фінансову допомогу для Національної фашистської організації, причому як концесію чехи пропонували Підкарпатську Русь у якості операційної бази для планованого наступу монархістської коаліції проти радянської Росії. Німці таким чином отримали б свободу дій для господарського визискування України. Після розколу з гітлерівцями деякі члени НФО прихилились до Петлюрівської платформи; для цього вони (як можна помітити вище) просто „українізували" свої чеські прізвища.

На Граді і на Градку

Члени цього уряду відчували за собою право вважати решту вигнанницької верхівки самозванцями, адже ті у переважній своїй більшості були колишніми членами Директорії і попередніх урядів з часів української незалежності. Прагу вони визнавали центром Слов'янства та просували гасло „Прага–Київ". Поліція у своїй доповіді цитувала думку, що саме через так кричущо виражене чехофільство подібних угруповань поляки обертались проти Чехословаччини та місцевої української еміграції.

У кількаденному установчому засіданні в кінці травня – на початку червня 1928 року, яке не залишилось поза увагою відповідних органів, взяли участь також делегати з Угорщини, Італії та Польщі. Це спричинило багато неприємностей Бенешу, була подана нота, яку він, як і органи закордонної політики інших країн, отримав від „українського уряду". Характерно, що міністра стосовно цієї справи спочатку інтерпелював національний демократ Антонін Гайн, який цю акцію розцінив як інтригу з метою ослаблення Росії, що після розпаду СРСР не буде „повністю у тій силі, могутності та з тими можливостями, як була до війни", а потім і комуністи, від імені яких виступив на парламентській трибуні майбутній „робітничий" президент Антонін Запотоцький. Той демагогію довів до успішного кінця. „Пан міністр закордонних справ приховав від громадськості, що налагоджує контакти з новою "великою державою", яка має 42 млн. населення, і що Прага перетворюється на "місто двох столиць", тобто, що разом з чехословацьким урядом "на Граді" маємо ще один новий український уряд "на Градці" (натяк на резиденцію уряду на вулиці На Градку в Празі-2 – прим. авт.), і що разом з дипломатом Едуардом Бенешом наш народ має також другого дипломата – Едуарда Оливу". На конференції українських „контрреволюціонерів", що відбулася „під патронатом чехословацької влади в Празі" та у випаді д-ра Гайна проти Бенеша він бачив доказ того, що чехословацькі владні кола рахувались з нападом на радянську Росію. „Пан д-р Гайн не дорікає д-ру Бенешу, що напади на Радянський Союз підтримує. Дорікає йому лиш тим, що своїм союзом з контрреволюціонерами та націоналістами українськими хоче послабити майбутню капіталістичну та буржуазну Росію, в яку пан д-р Гайн все ще і надалі вірить (...)".

Розтрата

В інтерпретації комуністів гуманітарна підтримка, що надавалась емігрантам з колишньої Російської імперії, була призначена для утримування їхнього конспіративного та контрреволюційного руху. „Українсько-сільськогосподарська академія", як неточно назвав її Запотоцький у своїй промові, мала служити як прикриття петлюрівської політично-партійної штаб-квартири. На мовбито нелегальному урочистому відкритті його військового гуртка в Подєбрадах мав виступити з привітанням голова військової канцелярії президента республіки генерал Чечек та деякі інші представники військових органів Чехословаччини.

Запотоцький не мусив брехати. Про те, що подібні акції не відбувались без згоди та співучасті міністерства закордонних справ, свідчать дані поліцейського розслідування випадку шахрая і, ймовірно, подвійного агента Польщі та Радянського Союзу Теофана Мишака-Божимського. Той, намагаючись забезпечити себе фінансовими засобами, вів переговори від імені неіснуючої воєнної ініціативи проти СРСР, та у цей спосіб нав'язав контакти і з Отакаром Досталом. У ході розслідування з'ясувалося, що міністерство закордонних справ було зацікавлене виключно у тому, щоб не вийшла наверх розтрата у розмірі 5 тисяч чехословацьких крон, які членам української Директорії, що діяли в козацькому Народному уряді, запозичило певне подружжя Бартових на політичну діяльність та закупівлю пам'ятних хрестів до десятої річниці боротьби за самостійність України. „Питання грошове було предметом розгляду у міністерстві закордонних справ", – так звучав висновок, призначений Президії земського управління в Празі від травня 1930 року. Винуватці врешті зобов'язались сплатити кредиторам хоча б половину суми

Давід Свобода, Прага

Владіміра Дворжакова:

Тут „ми", а „вони" там, у тій Європі...

Про головування Чехії у Раді Європи, євроскептицизм, політичну коректність і те, як „газову війну" бачать чехи ми поговорили із політологом Владімірою Дворжаковою.

Чеська республіка 1 січня 2009 розпочала шестимісячний період свого головування в Раді Євросоюзу. До Праги з'їжджаються лідери ЄС, чеські політики вирішують від імені ЄС поточні питання конфлікту на Близькому Сході, зупинення поставок російського газу в Центральну та Східну Європу. І все тоді, коли президент Чехії Вацлав Клаус відмовляється від поглиблення європейської інтеграції, не дозволяючи навіть повісити прапор ЄС над Празьким градом. Чи може стати чеський президент загрозою для успіху чеського головування?

Дійсна проблема Чехії в її головуванні в ЄС – це те, що в нас досі докладно не з'ясовано, які компетенції в президента, які компетенції уряду в сфері закордонної політики. На підставі конституції можна сказати, що творцем закордонної політики є уряд, який звітується перед парламентом, отже – уряд і парламент. Бо президент, як записано в конституції, перед ніким не звітується і мав би виконувати, зокрема, функцію репрезентативну. Але вже за президентства Вацлава Гавела ця межа порушувалася. Гавел приймав рішення, висловлювався інакше, ніж уряд, але уряд – зокрема уряд соціал-демократів – його толерував. Те, що в нас не вирішено, хто має мати головне слово, хто відповідає, хто формує закордонну політику, вказує на те, що держава ще не завершила процес трансформації. Бо в стабільних демократичних державах відомо, хто і що може, хто і що не може, ніхто один одному не заважає, і закордонна політика підлягає координуванню. А в нас координація (також завдяки президенту) відсутня. Проблема з Вацлавом Клаусом, окрім іншого, в тому, що він часто наголошуючи, що як громадянин має право казати, що хоче, насправді говорить не як громадянин, а як президент. Він мав би діяти лише в тих рамках, в яких йому дозволено. Він не може сказати, що зустрічі з тими чи іншими людьми під час його робочої поїздки за кордон у нього були як в громадянина, а не як у президента. Це головна проблема. А не те, що в ЄС різні погляди, чи що бачення Клауса значно відрізняється від бачення інших. Згадаймо, Великобританія подібні погляди знає від часів Маргарет Тетчер. Один період з нею вже майже ніхто з європейських політиків не розмовляв. Коли вона прийшла на прес-конференцію, Франсуа Міттеран і Гельмут Коль вийшли. Стосунки були загостреними.

Проблемним є і спосіб, у який президент веде розмову. На заході в принципі не можна собі уявити, щоб політик, коли отримає неприємне запитання, попросив забрати в журналіста слово або заявив, що не буде йому відповідати. Він мусить дати відповідь і на неприємне або провокативне запитання. Він же політик! А у Вацлава Клауса з цим проблема. Він себе не контролює, забуває, що журналісти чи депутати можуть запитувати і про неприємні речі, а не лише повторювати заздалегідь узгоджені запитання. Наш президент шокував Європу, коли на зустрічі з депутатами Європарламенту на Празькому граді вимагав, щоб в одного з депутатів від Партії зелених забрали слово! Європа до такого не звикла, такі вчинки вважаються неприпустимими. Саме такі моменти призводять до того, що деякі журналісти чеського президента дуже критикують і сміються з нього. Згадаймо його негативне ставлення до європейського прапору. Прапор ЄС символізує, що ми належимо до цього співтовариства. Коли б ми організували чемпіонат світу з футболу чи олімпійські ігри, було б вивішено відповідний прапор.

Політика Вацлава Клауса не підсилює позиції чеського головування. Разом із тим, що урядова Громадянська демократична партія (ODS) прем'єра Мірека Тополанека не поспішає ратифікувати Лісабонський договір, в Брюсселі про Чехію складається уявлення, ніби чехи створюють проблеми і не мають бажання домовитися. Європа, заснована на домовленості, 60 років намагається знайти, що її об'єднує, в чому можна один одному допомогти, шукає конструктиву.

Згадаймо офіційне мотто чеського головування в Раді ЄС: „Європі підсолодимо!" або презентацію скульптора Давіда Черного „Ентропа" в Брюсселі. Автор іронізує над державами-членами ЄС, гіперболізуючи стереотипи. Найбільше образилася Болгарія, представлена як каскад „турецьких туалетів".

„Європі підсолодимо!" Це може здаватися жартівливою грою слів, але в дійсності це говорить ось що: тут „ми", а „вони" – там, у тій Європі. І ми хоча й головуємо, не є складовою частиною. Гасло могло звучати і так: „Підсолодимо нам усім в Європі". Це сприймалося б краще, бо означало б, що ми разом. Це дуже нелогічний підхід, всі були дуже здивовані. Так само, як всіх здивувала образлива „Ентропа". Європа стоїть на політичній коректності, на певному рівні поведінки, а не на насмішках. Коли б інсталяцію поставили в Празі, всі би посміялися з бачення митцем Європи. Однак це було замовлення уряду, презентація від імені уряду Чехії! Нові члени ЄС, які увійшли в родину європейських народів після десятиліть окремого життя, дещо закомплексовані. Вони відсталіші, бідніші, не надто відомі, багато людей на Заході плутають Болгарію, Румунію, Словаччину. Ці країни завжди раді, коли можуть чимось себе представити, звернути увагу на свою давню культуру тощо. І от Болгарія представлена як країна „турецьких туалетів"! Це дійсно образа!

Може, це перш за все, наслідок клієнтелізму? Автор Давід Черни оригінальний і скандальновідомий скульптор, але одержав урядове замовлення поза конкурсом, від віце-прем'єра Александра Вондри, з яким вони товаришують.

Звичайно, коли такий контракт отримує товариш... На Заході цього не розуміють. А ще менш зрозуміло те, коли уряд замовляє, а потім разом зі всіма роздивляється, що власне замовив, даючи всі підстави для скандалу міжнародного масштабу. Твір „Ентропа" і гасло чеського головування показу-

Владіміра Дворжакова – професор, доктор філософії, кандидат наук, завідувач кафедрою політології Факультету міжнародних відносин Економічного інституту в Празі. Провідний чеський політолог, частий учасник політичних дискусій і передач на радіо та телебаченні.

ють, що наші політики Європу ще не зрозуміли. Це не значить, що треба закривати очі перед проблемами, але треба шукати те, що нас об'єднує, шукати компроміс, щоб не звести все до боротьби за здобич. Але Східна Європа цього не розуміє.

Пріоритетами чеського головування, представленими на початку січня, були „три Е": економіка, енергетика та Європа в світі. Складовою частиною мав бути і „східний напрям", з'ясування європейського майбутнього України... Та життя змінило акценти на „два Г", як зазначив прем'єр міністр Тополанек: „Gaz i Gaza"

На основні пріоритети ще буде час, все це координується з Європейською комісією. Ці пріоритети продовжують те, що було раніше. Перші зустрічі в верхах, зустріч 27 міністрів внутрішніх справ та зустріч міністрів юстиції в Празі пройшли успішно, без проблем.

Коли йдеться про непередбачувані події, війну в секторі Газа чи зупинку постачання газу через транзитний український газопровід, уряд діяв відносно правильно, відносно швидко, відносно по-європейськи. Тополанек зрозумів, що він є головною постаттю Європи. Його дипломатичні кроки між Україною і Росією були суттєві, адекватні. Не дивлячись на те, що до остаточного успіху не призвели. Закинути йому можна лише те, що він не повинен був дозволити Україні, щоб до вже підписаного Росією договору вона долучила свій додаток. Без великої надії на успіх були місії МЗС Чехії Карла Шварценберґа щодо сектору Газа. Це питання міг вирішити лише геній і заслуговував би за це Нобелівську премію.

Для чеських політиків це був важливий урок: чеський політик вперше усвідомив, що це таке – вести переговори не лише від імені Чехії, а мати за собою великий ЄС. Водночас чеський політик побачив, що світ не є чорно-білим.

Які будуть наслідки, які висновки зробить ЄС з газової кризи? Чути голоси, що Київ заплатить за кризу замороженням європейських амбіцій...

Європа буде змушена обговорити свою енергетичну безпеку. Зокрема Балкани дуже незахищені. ЄС буде змушений розглянути диверсифікацію, шукати інші джерела енергії. Новий газопровід із Середньої Азії був би таким же політично „незахищеним", як і труба з Росії через Україну. Потрібно буде шукати індивідуальні рішення для окремих держав, з огляду на їхні потужності, можливості, географічне розташування.

Щодо України, то вона була тим учасником кризи, який її поглиблював і загострював. Це щонайменше. Якщо Україна взагалі не влаштувала цю кризу зі стратегічних міркувань, подібно, як Саакашвілі, котрий хотів змусити Захід більше взяти Грузію під свої крила. Може, Україна думала, що цим підсилить свою позицію в стосунку до Заходу. А вийшло навпаки. Зокрема, з огляду оцінки державного устрою. Державний устрій не можна оцінювати лише за заявами, мовляв, ми демократи, ми прозахідні і ми проти росіян. Можна повірити, що українці налаштовані проти росіян, але важко повірити, що вони демократи. Державний устрій і в Україні, і в Грузії, з погляду якості демократії, глибини її коріння, плюралітету, некорупційності – подібний на російський. В Росії, може, більший порядок, бо Путін – сильний персонаж, котрий все „тримає в руках".

Тема:

двері у європу

Союз Європейських Радянських Республік

Суперечливе відчуття мусить огортати українського автора, який сідає писати про Європейський Союз для видання, що виходить у Європейському Союзі. Принаймні мене – огортає. Та що там „суперечливе“: шизофренічне, прямо скажемо, відчуття огортає мене у цю мить. Бо ось я сиджу по свій бік межі світів і пишу. Те, що я пишу, Європу влаштовує, сам я – ні. Але те, що я пишу, є частиною мого „я“, правда? Таким чином, виходить, що віртуальна частина мого „я“ має право перебувати в Європі і навіть заробляти в ній якісь гроші, тим часом частина фізична змушена витрачати зароблене вдома. Чи ж не шизофренія?

Текст: Олександр Бойченко, Чернівці
Фото: Андрей Бан

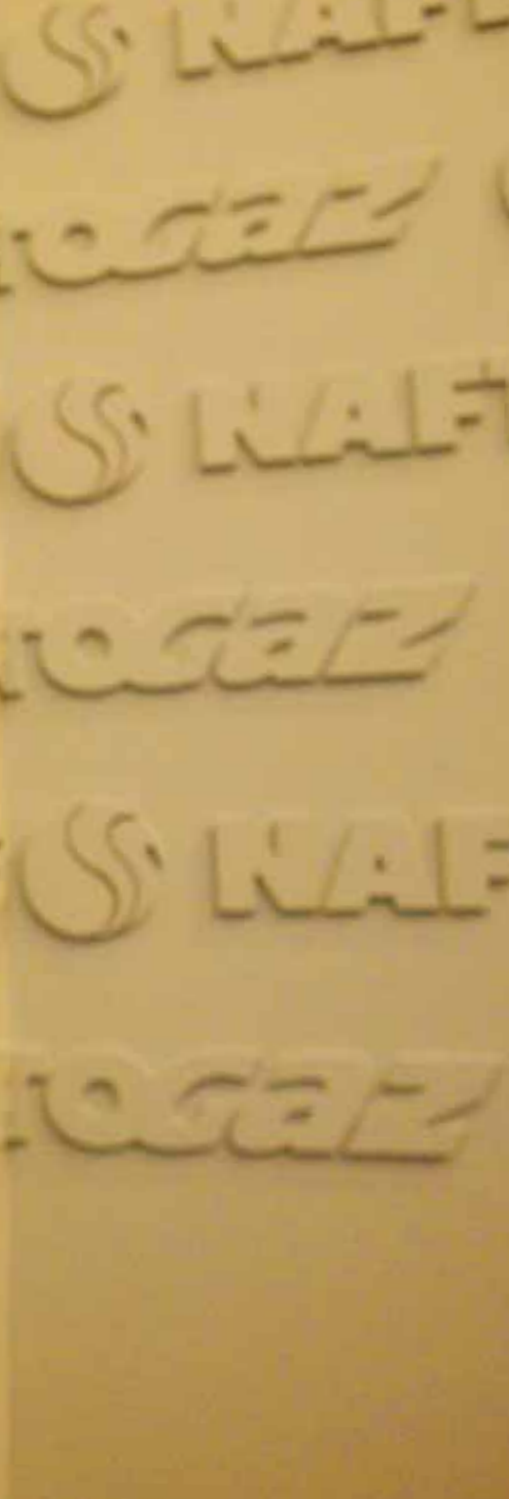

Звичайно, суто теоретично я міг би хоч завтра поїхати на екскурсію до ЄС. Але практично ні актуальної шенгенської візи, ні поважної причини, щоб отримати її, у мене наразі немає. Ну бо справді: припустимо (хоч і це вже важко припустити, але хай), якимось дивом мені вдалося пропхатися до котрогось із європейських консульств. І що я там скажу?

Як бачу: стою я перед заповітним віконечком і ридаю: „Розумієте, я п'ятнадцять років читаю студентам лекції, ось дивіться, у мене і довідка з місця роботи є, що я п'ятнадцять років читаю їм лекції про Сократа і Цицерона, про Флобера і Томаса Манна, про Джойса і Кафку... Але я досі лише з чужих картинок складаю собі уявлення, як виглядають Акрополь і Колізей, готичні вежі Руанського собору і „будинок Будденброків" у Любеку, колона Нельсона в Дубліні і... Господи, я навіть у Празі ще ніколи не був! А я так люблю Акрополь і Колізей, і готику, і колону Нельсона, і братів Маннів (крім Генріха), і Прагу, я люблю європейську культуру, пустіть мене в Європу, будь ласка, я буду чемний". Ціле щастя, якщо після цього монологу пані з віконечка викличе до мене лише швидку психіатричну допомогу, а не якийсь більш войовничий підрозділ.

І правильно зробить. Бо наївність пасувала тільки героїням європейських романів доби сентименталізму, та й те я сильно сумніваюся, чи європейські сентименталісти самі вірили в те, що писали. Не кажучи про день сьогоднішній, коли наївність прирівнюється у масовій свідомості до злочину. Кого в Європі може цікавити моя любов? Припускаю, що бравий кагебіст Вова Путін любить Європу з усіма її підставовими цінностями значно менше за мене. Але у Вови Путіна є газ, а в мене газу нема. Тому Вова Путін будь-якої миті сідає в літак і летить цілуватися з Ангелою Меркель на тлі Бранденбурзьких воріт, а я... Ну, я втішаю себе думкою, що з Ангелою Меркель мені не дуже би й хотілося.

Час уточнити: я ображений на Європейський Союз. Можна було б очікувати, що образа ця пов'язана з поганим ставленням ЄС до моєї держави. Насправді – ні. Насправді я сам ставлюся до України як держави дуже погано. Мені навіть цікаво: що взагалі розуміють європейці, коли слухають головних українських політиків у перекладі? Я цих політиків слухаю мовою оригіналу – і не розумію нічого. Мені всі вони видаються зліпленими з брехні, захланності і розумової неповносправності, і я вже не маю сили встановлювати, який інгредієнт у кому з них переважає.

Одне слово, Україна заслуговує на критичне ставлення з боку Європи. Ніхто, так би мовити, не знає ні дня, ні години, але одне я знаю напевно: мої день і година настануть раніше, ніж Україна увійде до ЄС. І на цьому можна було б ставити милу душі нашого президента крапку, якби на схід від моєї держави не лежала Росія, тобто держава, у тисячу разів підліша й паскудніша за Україну. Відтак (дозволимо собі ще на мить повернутися в наївний стан свідомості): якщо покарання мають бути відповідними до злочинів і якщо покаранням за українську недолугість є шлагбаум на нашому шляху до Європи, то з Росією за все, що вона зробила і продовжує робити, весь „цивілізований світ" мав би розірвати дипломатичні стосунки і відгородитися від цієї ракової пухлини людства залізобетонним муром до небес.

Натомість нічого подібного не відбувається. Навпаки: дружніми зусиллями Німеччини, Франції та Італії Росія де-факто має більший вплив на політику Європейського Союзу, ніж деякі „дрібні" члени цієї поважної спільноти на кшталт Польщі чи колишніх прибалтійських республік, чиї волання про перманентну російську загрозу „стара Європа" сприймає як вибрики дивакуватих бідних родичів. Власне, я ось що хотів би знати: чи „стара Європа" справді наївно вірить у те, що Росія – це країна, з якою можна чесно співпрацювати? А чи тут продовжує діяти традиція ідіотичного європейського лівацтва, що змушувала ніби не найдурніших загалом людей Заходу впродовж усього XX століття захоплено вітати російські експерименти над людьми і територіями? Правда, у процесі цих експериментів людство зменшилося на кілька десятків мільйонів піддослідних одиниць, але зате який розмах, який масштаб, яка модерністська новизна! А може, справа ще в іншому? Італія ощасливила людство фашизмом, Німеччина – нацизмом, Росія – комунізмом, а Франція просто пересиділа лиху годину в кущах, не заважаючи сильнішим суперникам з'ясовувати, хто з них крутіший. Може, справа в тому, що всі учасники цієї блискучої четвірки досі відчувають спорідненість душ і вдячність одне до одного?

Точкою відліку існування ЄС зазвичай вважається 1 січня 1958 року, коли вступив у дію Римський договір про створення Європейської економічної спільноти. У лютому того ж року до Франції виїхав польський письменник Марек Гласко. Франція саме переживала черговий напад прорадянської ейфорії: Хрущов, демократизація, відлига... Французькі журналісти запитали Гласка, чого бракує, щоб між ними і ним виникло взаєморозуміння. „Радянських танків на вулицях Парижа", – відповів письменник. Навіть ображений, я не бажаю Європі справжнього зла. Але я хотів би порозумітися з нею. Кілька путінських танків на Єлисейських Полях, кілька розграбованих крамниць і кілька зґвалтованих „старих європейок" могли би вельми посприяти цьому процесові.

Чехи обіцяють підсолодити

Під гаслом „Європа без бар'єрів" у ЄС почала головувати Чехія

Маленька країна, як чехи нерідко називають свій край, стоятиме біля штурвалу не лише європейських, але й світових подій. Можливо, саме тому так неохоче розлучався з повноваженнями європейського глави Ніколя Саркозі, президент Франції, і в листопаді минулого року навіть запропонував чехам відмовитися від такої важкої місії, мовляв, не впораєтеся. І не даремно заздрить Польща своїм сусідам, адже якщо Лісабонський договір (так звана конституція ЄС) все-таки буде ратифікований в усіх країнах ЄС, то поляки вже не матимуть шансу головувати в ЄС так, як це було досі. Чеські політики, не дивлячись на внутрішні конфлікти і розбіжності в поглядах стосовно Європейського Союзу, головування в ЄС вважають дуже позитивним фактором для країни.

Три „Е" і два „Г"

В інформаційній кампанії про головування в ЄС чехи вирішили пожартувати. Жодних пафосних слів і обіцянок. У відеоролику на 36 секунд „Підсолодимо Європі" сім відомих чехів – хокеїст, вчений, архітектор, балерина, футболіст, модель та диригент – граються кісткою цукру (для тих, хто не знає, це – чеське ноу-хау: цукор-рафінад у 1843 році винайшов Якуб Криштоф Рад із чеського міста Дачіце). В кінці ролика диригент кидає цукор у горнятко і чай вихлюпується на стіл. Це реклама, а насправді пріоритети свого головування Чехія визначила „трьома Е" – економіка, енергетика та Європа і світ (Economy, Energy, External Relations). Щоправда, завбачливо продумані чеські „три Е" сьогодні супроводжують ще й непередбачувані „два Г": як сказав чеський прем'єр-міністр Мірек Тополанек у Європарламенті, це – газ і Ґаза. В перші дні головування чехам довелося представляти позицію Європейського Союзу стосовно військових дій у секторі Газа та українсько-російського газового конфлікту.

Враховуючи близьке розташування Чехії до країн Східної Європи, зовнішня політика ЄС під час чеського головування буде більше орієнтована на схід. „Якщо Франція була зосереджена на районі Середземномор'я та арабському світі, то Чехія реалізовуватиме східний вектор у європейській міжнародній політиці. І газова криза продемонструвала, що чехи знають, про що мова, і як вирішувати цю проблему", – каже Вацлав Неквапіл, політолог Асоціації з міжнародних питань (АМО).

У своїй концепції головування чехи підкреслюють важливість економічних змін: підвищення європейської конкурентноздатності, розвиток малого і середнього бізнесу, ефективне і розумне вирішення фінансової кризи. А ще чехи планують продовжувати ліберальне реформування бюджету ЄС, особливо це стосується сільського господарства і працевлаштування.

Наприклад, як і британці, чехи хочуть зменшити дотації сільському господарству, які в ЄС сьогодні є достатньо високими. „Якби зараз головувала Польща, не виключено, що сільське господарство було б головним питанням у політиці ЄС. На цьому ж наполягає і Франція, оскільки в цих країнах сільське господарство є пріоритетною галуззю", – вважає Вацлав Неквапіл.

Що ж до фінансової кризи, то чехи будуть швидше займатися ліквідацією бар'єрів, ніж надавати державні дотації, як це робить Франція.

Фото: www.eu2009.cz

Міністр закордонних справ Чехії Карел Шварценберґ вів від імені ЄС переговори на Близькому Сході

Не євроскептик, а єврореаліст

Президента Чехії Вацлава Клауса європейські політики й журналісти вважають євроскептиком. Він стверджує, що це не так, і що насправді він єврореаліст. Проте його критичні висловлювання стосовно Європейського Союзу, Лісабонського договору, небажання повісити прапор ЄС на Празькому Граді (адміністрація президента) добре відомі не лише в Чехії. Тому європейські політики напередодні чеського головування в ЄС були занепокоєні таким критичним підходом з боку глави держави. І коли в грудні минулого року Вацлав Клаус зустрічався з депутатами Європарламенту в Празькому Граді, то вони в першу чергу хотіли почути від чеського президента, чи підпише він Лісабонський договір, якщо його ратифікує чеський парламент, і чому Клаус зустрічається з ірландським політиком-мільйонером Декланом Генлі (керівник ірландського руху Libertas, який виступає проти Лісабонського договору) з сумнівними статками. А крім цього, євродепутати подарували Вацлаву Клаусу прапор ЄС, оскільки на Празькому Граді донині лише один прапор – чеський. Відсутність європейського прапора прес-секретар президента Радім Охват чеським медіа прокоментував так: „Празький Град є символом чеської державності, чеської країни, а не Європейського Союзу. Немає причин, щоб ці історичні традиції змінювати".

Критичне ставлення до ЄС і Лісабонського договору можна почути не лише від президента. Немало чехів переконані, що цей документ суттєво обмежить суверенітет певних галузей Чехії. Наприклад, чеську енергетику, а саме атомні електростанції, проти котрих уже не перший рік виступає Австрія. Так вважає Мілан Павелка, юрист з міста Градец Кралове. На його думку, великі країни, такі, як Німеччина чи Франція, нав'язують свої правила гри новим членам ЄС.

„Наприклад, 80 % нашої цукрової промисловості було знищено через встановлені квоти з боку ЄС", – каже Мілан Павелка. – „Також у цьому документі не взято до уваги дуже чуттєве для чехів питання пограничних земель, де раніше жили німці. Для виплати компенсацій необхідні великі кошти. Поляки

в цьому питанні домоглися внесення поправки для своєї країни, а наші політики цього не зробили". Він вважає, що доля Лісабонського договору має вирішуватися громадянами Чехії на референдумі: „Адже Лісабонський договір сьогодні не прийняли не лише чехи. Він не пройшов референдум в Ірландії, не ратифікували його і в Нідерландах, у Польщі. Отже, його слід переглянути".

Нещодавно в Чехії подала на реєстрацію Партія вільних громадян (Strana svobodných občanů), яка хоче взяти участь у виборах до Європарламенту й позиціонує себе як чеську філію ірландського руху Libertas. Як показують результати соціологічного опитування, проведеного дослідницьким центром STEM, 22 % чехів підтримало б на виборах до Європарламенту Партію вільних громадян. До нової політичної партії увійдуть і двоє синів чеського президента Вацлава Клауса. Таке неприйняття чехами Лісабонського договору можна пояснити й тим, що багато людей не знайомі зі змістом документу, або не все у ньому розуміють. А тієї інформаційної кампанії про Лісабонський договір, яку реалізує ЧР, недостатньо. І така ситуація спостерігається не лише в Чехії, але й в інших країнах ЄС, а Ірландія – найяскравіший цьому приклад.

ЄС, ООН і НАТО

Та попри позицію президента і частини чеського суспільства, чехи переважно позитивно ставляться до членства в ЄС і довіряють у цьому державі (дані Центру досліджень громадської думки при АНЧР за лютий 2008): 61 % опитаних підтримують об'єднання, і лише 30 % – незадоволені. Крім того, ЄС за рівнем довіри в чехів – на третьому місці після ООН та НАТО. Тому євроскептичні настрої Вацлава Клауса мають негативний вплив хіба на міжнародній сцені.

„В Європі Чехія асоціюється з Вацлавом Клаусом. І дуже важко комусь пояснювати, що більшість повноважень у нас має прем'єр-міністр, а не президент, і що прем'єр та уряд налаштовані дуже проєвропейськи", – каже політолог Вацлав Неквапіл.

Головування Чехії в ЄС відіграло дуже важливу роль усередині чеського суспільства: чехи починають думати і говорити про ЄС „ми", а не „вони", як це було раніше.

Валентина Люля, Прага

Тополанек: сильний лідер Європи і слабкий прем'єр Чехії

› Чеський прем'єр Мірек Тополанек є таким собі чеським Михайлом Горбачовим. Але не тому, що розпочав у Чехії перебудову або реалізував якісь подібні важливі зміни, а тому, що його імідж надто сильно відрізняється в Чехії та за кордоном.

Так, як і Горбачов, що закінчив свій шлях як непопулярний, зневажений, ба навіть ненависний ініціатор розпаду Радянського Союзу та його стабільності, Тополанек на вітчизняній політичній сцені є непопулярним політиком, якого часто висміюють, а дехто навіть ненавидить. Політиком, що, згідно з думкою пересічних чехів, багато мудрості не набрався, пристойній поведінці так ніколи і не навчився, а до влади дістався за допомогою якщо не хабара, то шахрайства. Одна частина чехів його засуджує за „реформи", символом яких стали нероз'яснені і тому для багатьох людей безглузді платежі у лікаря, інша – за те, що його „реформи" є настільки непрофесійними і неефективними, що жодними реформами їх не назвеш. Це стверджує і президент Вацлав Клаус, есемеска котрого „фальшивий та порожній Тополь" (тобто дослівно „фальшивий та порожній тополь") вже увійшла в сучасну чеську історію. В осінніх виборах, керівництва країв та у Сенат (друга палата чеського парламенту) Громадянська демократична партія (ODS) Тополанека зазнала такої нищівної поразки, якої досі при владі не зазнавала ще жодна чеська партія. А якщо не станеться дива, подібну поразку зазнає ODS і у парламентських виборах. Питання лише в тому, чи відбудуться вони у встановлений термін (через півтора року), чи квола урядова коаліція розвалиться ще раніше. У рейтингах популярності чеських політиків Тополанек не з'являється вже дуже давно, він перебуває на протилежному полюсі. Окрім багатьох незрозумілих дій на чолі уряду, він має славу невихованого грубіяна, яким керують лобісти з його оточення.

До того ж, не особливо доскіпливо обговорюються родинні стосунки Тополанека, який ще не розлучився, і має дитину з політиком Луцією Талмановою, якій навіть допоміг отримати добре оплачувану посаду замісниці голови Палати депутатів чеського парламенту. У цьому сенсі Чехія є дуже ліберальною країною, тому любовні афери Тополанека є найменшим з того, що чехів не влаштовує у їхньому прем'єр-міністрі.

Але загалом серед інших, не дуже багатих на чесноти, осіб чеської політичної сцени ви навряд чи знайдете багато політиків, що були б у ще гіршому становищі, ніж Тополанек.

Всі, що колись мали справи з Тополанеком, кажуть, що як тільки він перетинає кордони внутрішньої політики, то прем'єр та голова Громадянської демократичної партії відразу перетворюється на цілком іншу людину і політика. Значно, значно кращого. Йому бракує спеціальної підготовки у сфері міжнародних відносин (він навчався у військовій гімназії та інституті машинобудівництва) і поки не став прем'єром, нічим особливим на міжнародній сцені не займався. Але, на відміну від внутрішньої політики, про свої недоліки у сфері закордонної політики Тополанек знає, тому зумів оточити себе фахівцями найвищого рангу (віце-прем'єр Вондра, шеф дипломатії Шварценберґ), має правильну основу і швидко вчиться.

Те, що зараз Тополанек фактично є головою Європейського Союзу (президент Клаус сам себе дискваліфікував завдяки своїм поглядам на ЄС), цьому „хлоп'язі з Валахії" очевидно подобається. Він проявляє активність, літає між Києвом та Москвою, рушає до Єгипту вирішувати військовий конфлікт між Ізраїлем та палестинцями, в Європейському парламенті проголосив промову, за яку йому аплодували навіть ті депутати, що і чути не хочуть про євроскептичну Прагу. Та й завдяки раптовим симпатіям Тополанека до Європейського Союзу саме означення „євроскептична" вже неактуальне. Тополанек, який колись назвав європейську конституцію англійським словом „shit", нині проголошує, що ці нові правила допоможуть ЄС краще працювати. А у власній партії веде жорстку боротьбу за схвалення Лісабонської угоди.

У Європарламенті він навіть згадав німецького короля Карла IV і проголосив, що хоче керувати Європою так, як цей середньовічний правитель. Карл IV, як додав доповідач, виступав не за чеське королівство, а за цілу Святу римську імперію („народу німецького", але це вже Тополанек навмисне пропустив). Коли закінчиться чеське головування, Європейський Союз, можливо, ще довго згадуватиме високого, енергійного прем'єра маленької Чеської Республіки, який встиг зробити майже стільки, скільки його попередник, президент Франції Ніколя Саркозі, лише не був таким пихатим та егоцентричним. І будуть Тополанека згадувати ще довго по тому, як той перестане бути чеським прем'єром. Це трапиться, мабуть, дуже скоро, оскільки Тополанека, ймовірно, чекає політична доля Михайла Горбачова. Доля, як з приказки: „Нема пророка у своїй вітчизні".

Лубош Палата, редактор чеської газети „Лідове новіни"

Чехи прокинулися в іншій Європі

Коли минулого року в чеській пресі почастішала інформація про „головування" Чехії в рамках Євросоюзу, більшість чехів не мала жодної уяви, про що йдеться. Без сумніву, навіть деякі урядовці не розуміли, і зрозуміти не могли, як маленька Чехія на п'ятий рік свого членства може керувати Євросоюзом?!

А насправді все простіше. Євросоюз живе сам по собі. Хоча він ніби й має уряд – Єврокомісію з міністрами-комісарами і Європарламент, але кожна країна-член має ще й свій власний уряд, президента, парламент. З 1 січня 2009-го Чехія на шість місяців очолила Раду Європейського Союзу. Орган, в якого немає штаб-квартири, „установа" без формального права виносити законопроекти. Рада не має виконавчої влади, зате це орган, котрий є найвищою політичною установою ЄС. Рада Європейського Союзу – це зустрічі експертів, робочих груп і міністрів. А коли зустрічаються прем'єр-міністри, Рада ЄС змінюється на Європейську Раду, чи просто Саміт ЄС. В Європейську Раду входять прем'єр-міністри (у випадку Фінляндії і Франції – президенти) плюс голова Єврокомісії. Це така собі європейська рада старійшин.

Чим привабливі ці ради?

Аби зрозуміти Євросоюз, треба усвідомити, що там не все так просто і не все так зрозуміло. Складається враження, що в ЄС більше установ, аніж одна мова може дати можливостей для найменування всіх структур. Відчуйте цю гру слів, відчуйте насолоду євробюрократа: Рада Європейського Союзу (Council of the European Union), Європейська Рада (European Council) і Рада Європи (Council of Europe)... Але повернімося до нашої Європейської Ради. Виникла вона реально ще в 1975-му, а юридично була затверджена і прописана одинадцятьма роками пізніше. Радою ЄС кожні півроку керує інша країна, з іншим лідером. І, як правило, раз на півроку глави держав (25 прем'єрів, два президенти і голова Єврокомісії) зустрічаються на саміті. Саме на самітах ЄС вирішує свої пріоритети і напрямки свого розвитку. І країна, яка Раду очолює, робить акценти, пропонує своє бачення проблем і способи розв'язання. До її голосу і побажань не обов'язково прислуховуються, але принаймні вислуховують, бо чи ця країна велика, чи мала, але вона головує в цілому ЄС, над усіма його 495 мільйонами жителів.

В ЄС входить 27 членів-держав, і щороку випадає головування двох із них. Тобто одне головування припадає раз на 13,5 року. Скажімо, Естонія зможе про свої акценти і пріоритети як головуюча країна заговорити лише в 2018 році, Словаччина – в 2016-ому, Латвія – в 2015-ому, Литва – в 2013-ому, а Польща – в другій половині 2011 року.

Офіційна Прага, якій випало очолити Раду ЄС в першому півріччі 2009 року, заздалегідь до 1 січня створила детальний план зустрічей, неформальних переговорів міністрів, комітетів, експертів. Мали відбуватися зустрічі, саміти, прес-конференції, приїзди і від'їзди учасників і делегацій. Все це й відбувається, наприклад, лише в січні зустрічались міністри внутрішніх справ, міністри юстиції та міністри праці й соціальних справ. Але в розвитку подій змінилися акценти.

Чеським політикам не страшно

Президент Франції Ніколя Саркозі не хотів прощатися зі світлом прожекторів, бо місія голови ЄС йому сподобалася аж так, що він навіть не посоромився запропонувати себе ще й на другий термін. Показовою була і його приватна миротворча місія в розпал війни у Газі. До того ж Європа побоювалася чеського головування. Побоювались і чеські аналітики.

У своїй невпевненості щодо успішного „головування" всі виходили з розумі-

Колись тут стояв пам'ятник Сталіну

Прем'єр Тополанек подорожує, як ніколи раніше... Зустріч на летовищі у Лондоні

ння чеських реалій: чеський парламент досі не ухвалив Лісабонського договору, який має реформувати важелі управління ЄС, президент Чехії Вацлав Клаус отримав прізвисько „європесиміст", а уряд Мірека Тополанека день за днем здає позиції на користь опозиційних соціал-демократів. Єдині, хто в цій ситуації робили вигляд, ніби їм не страшно, були чеські політики. Ще в жовтні-листопаді 2008 року чорні хмари наступаючої на Європу глобальної кризи уряд розганяв лозунгами про те, наскільки Чехія „стабільний острів в бурхливому морі". Не минуло й два місяці, як заводи, де понад сто років виробляли традиційні чеську порцеляну та скло, збанкрутували; автозавод „Шкода" перейшов на чотириденний робочий тиждень; а спад замовлень в чеській промисловості є після Іспанії і Данії третім найбільшим в ЄС.

До того, початок чеської місії в ЄС приніс зовсім інший порядок денний, аніж планувалося: в секторі Газа йшла війна, а трубами газопроводу „Братерство", навпаки, не йшло нічого. Ситуація стрімко погіршувалася: прохань і скарг Праги, яка промовляла від імені цілого ЄС, ніхто не слухав ані на Близькому Сході, ані в Москві чи Києві. В палестинському секторі Газа люди гинули від вибухів, а на Балканах – від морозу.

Всупереч тому, що МЗС Чехії навіть з допомогою Брюсселю не зупинило війни на Палестинських землях, а угода, привезена Тополанеком зі Сходу, не відкрутила кранів на трубі з газом, кажуть, ніби чеські політики за два тижні доросли до європейського рівня. Хоча, хтозна, як їх оцінювали б, якби Ізраїль не вивів війська до дня інавгурації нового президента США Барака Обами, а Юлія Тимошенко не домовилася з Володимиром Путіним.

Європа – це ми!

14 січня в Страсбурзі глава чеського уряду Мірек Тополанек представив депутатам Європарламенту головні плани та напрямки чеського головування. Сказав, що прагне, аби Чехія відстоювала не лише свої інтереси, але й інтереси всієї Європи, як це було за часів чеського короля і римського імператора Карла IV (1316–1378). Прикладом Тополанеку служить і перший чехословацький президент Томаш Г. Масарик (1850–1937). „Як і Масарик, я переконаний в тому, що чеське питання є питанням європейським", – підкреслив перший муж чеського головування Європі.

Ніхто не очікував, що з чехів постануть нові неформальні лідери Європи, яких сприймуть і великі народи, на зразок французів чи німців. Треба сказати, що й чехи не злякалися своєї нової ролі і проблем, показавши, що не збираються сидіти в кутку.

Чеське головування в ЄС триває. Нових сюрпризів ніхто не виключає. І не лише через те, що палестинці відновлюють підземні тунелі в бік Єгипту, а в Москві на газовій трубі й далі „сидить" Кремль. Можуть виникнути проблеми набагато простішого характеру, як, скажімо, кілька гострих заяв президента Вацлава Клауса проти європейської інтеграції, або чеська відмова ратифікувати Лісабонський договір. Але важливе те, що чехи вже почали прокидатися зі своєї „євроапатії", почали розуміти, що мати Європу „за плечима" – не тільки модно, але й безпечно та вигідно. І це передусім чеські політики самі для себе відкрили новину: Європа, Євросоюз – це не „вони", Європа – це „ми".

Президентство зв'язків із громадськістю

„Я намалюю, а ви там розфарбовуйте", – нібито полюбляє казати своїм найближчим співробітникам французький президент Ніколя Саркозі. За цим жартом – той стиль спілкування ми спостерігаємо з того часу, як цей рухливий, енергійний чоловік став до влади. І якщо французи давно звикли, що там, де Саркозі, „видається, ніби він не один, а його десять", світові дипломатична та політична спільноти за півроку французького головування в Євросоюзі не так легко призвичаїлися до методів керівника Французької Республіки.

„Я не пригадую іншого такого активного головування в ЄС, – зізнався в інтерв'ю французькому телеканалу LCI один із брюссельських чиновників. – Але я такий щасливий, що цей період закінчився!" Несподівана для досвідченого адміністратора щирість пояснюється особливими умовами, в яких довелося працювати службовцям європейських інституцій за французького президентства.

Ніколя Саркозі без коливань висмикував народ з відпусток у серпні, коли Росія ввела танки на територію Грузії, збирав термінові наради й консультації в години, неможливі для нормального чиновницького життя, перевертав догори ногами все, що треба і не треба, коли готувалися важливі, на його думку, міжнародні зустрічі. Якою була ефективність від такої зміни стилю – інше питання. Але очевидне те, що неквапний ритм життя євросоюзівського чиновництва зазнав у другому півріччі 2008 року не одного брутального вибуху. І локальні землетруси не всім сподобалися.

Я – директор та імпровізатор!

Спілкування з іншими державними керівниками також не завжди вкладалося в усталені дипломатичні стандарти. Представляючи не себе самого, а Європейський Союз, Ніколя Саркозі дозволив собі брутально висварити американського генерала, який за об'єктивних перешкод не встиг потрапити на зустріч з ним у Кабулі. „Я – президент Французької Республіки, а ви мали бути тут – і все!" – так переповідають його слова присутні при цьому журналісти.

Також під час візиту до Афганістану Саркозі, згідно зі свідченнями колег, закомандував голові афганської спецслужби „щотижня звітувати про ситуацію французькій амбасаді". Інакше керівникові афганських силовиків було обіцяно „великі проблеми". Перевищення повноважень чи надмірний егоцентризм, який не вкладається в рамки жодної політичної місії?

Вивірена десятиліттями оксамитова європейська дипломатія виявилася не до смаку французькому лідерові. Він набагато більше звертався до преси та громадськості, ніж інші голови держав за попередніх головувань. Він імпровізував, намагався прорватися силою там, де сталі дипломатичні правила не дозволяли рухатися швидше.

Розповідають, ніби під час однієї з перших зустрічей із Ангелою Меркель Саркозі почав нараду такою фразою: „Оскільки наші фахівці чудово підготували всі ті теми, які було заплановано до перемовин, ми не будемо на ці теми спілкуватися, а поговоримо про інше. Себто – про імміграцію". Подейкують, Меркель весь час безпомічно роззиралася довкола, а згодом так і не вибачила французькому колезі несподіваний політичний експромт.

Діалог з китайськими лідерами також не надто вдався Саркозі. Інциденти з олімпійським вогнем у липні в Парижі, відверті конфлікти довкола зустрічі з Далай-Ламою, негаразди під час самих Олімпійських ігор... Саркозі спочатку войовничо заявив, що не дозволить китайцям наказувати йому, з ким спілкуватися, а з ким ні. А за три дні без галасу скасував зустріч із Далай-Ламою. Чим розчарував як прихильників твердої правозахисної лінії в діалозі з Китаєм, так і прибічників гнучкого, суто комерційного спілкування з країною, яка накопичила найбільший у світі готівковий валютний резерв.

Саркозі на Кавказі

Але найбільшою поступкою Саркозі з часів приходу до влади стало,

Саркозі спочатку войовничо заявив, що не дозволить китайцям наказувати йому, з ким спілкуватися, а з ким ні. А за три дні без галасу скасував зустріч із Далай-Ламою.

мабуть, спілкування від імені ЄС з Москвою. Якщо під час президентської кампанії тоді ще кандидат переконував у необхідності стерегтися Росії, півтора року по тому, вже на чолі Європейського Союзу, лідер Франції радикально змінив дискурс.

Щойно увійшли до Грузії російські танки, Саркозі запропонував Москві та Тбілісі забезпечити посередництво ЄС. І наразився на жорстку відмову росіян. Гучна комунікативна кампанія, яку він розпочав у французькій пресі, сподіваючись на швидкий успіх, заклякла на півслові. З другого заходу, поступившись по багатьох принципових для грузин питаннях, ЄС в особі Саркозі таки отримав статус мирового судді. Але це посередництво виявилося таким обмеженим у важелях, таким боязким та непевним, що радше виявило слабкість Євросоюзу на міжнародній арені, ніж ту бажану згуртованість, яку сподівався продемонструвати Саркозі.

В українському питанні також бачимо суттєві відступи. Мабуть, пан президент і сам забув, як у перші дні при владі говорив про „імовірність діалогу про вступ до Європейського Союзу та НАТО України". Не йшлося про близькі терміни, та й узагалі про жодні терміни. Але на рівні принципу було визнано право і на європейську, і на євроатлантичну інтеграцію для Києва.

Згодом гучні капризи Москви спричинили перестановку акцентів. Дипломатія Саркозі повернулася до стратегії його попередника Жака Ширака: „Не дратувати Росію". І хоча підвалини Угоди про асоціацію України з ЄС було закладено саме під час головування Франції, практичної конкретизації цього документа, мабуть, доведеться чекати не один рік. Київ, безумовно, й сам віднаджує європейців своїми внутрішніми політичними чварами. Але і в Брюсселі, зокрема за головування Франції, були раді мати привід не поглиблювати відносини з Україною.

Скільки важить власний імідж

„Саркозі береться лише до тих тем, які він здатний ефективно та яскраво озвучити", – зазначає журналіст часопису „Експрес" Ерік Мандоне. Власний імідж важить надзвичайно багато. Тож проблеми, що не обіцяють схвальних публікацій та сюжетів, радше відсуваються у тінь. Як, наприклад, спільна європейська енергетична безпека, для якої такий активний керівник держави не знайшов належного часу.

Нині, коли головування Франції в ЄС скінчилося, видається, ніби Ніколя Саркозі вже сумує за великою європейською трибуною. Він і далі пропонує міжнародні саміти та конференції, зокрема на близькосхідну тему. І, мабуть, навіть уявляти не хоче, що уваги до нього неминуче поменшає після остаточного приходу до влади нового, харизматичного президента США.

Розповідають, ніби Саркозі чекав 48 годин, аби телефоном особисто привітати Барака Обаму з перемогою. Відтепер йому не буде аж так просто збудувати ефективні партнерські стосунки з президентом Сполучених Штатів. Визнавати іншого політика привабливішим та популярнішим не є найбільшою чеснотою французького президента.

Україна як локомотив, а не вічний причіпний вагон

Попри наявність у Мінюсті 160 зареєстрованих партій, український ринок геополітичних ідей залишається напрочуд бідним та одноманітним. З одного боку, він не припиняє пропонувати споживачеві (виборцю) явно перетермінований, але все ще затребуваний товар під умовною назвою „Возз'єднання Великої Країни". З другого боку, привабливою все ще залишається ідея євроінтеграції. Наступним і останнім товаром-ідеєю є так званий „третій шлях", доволі любий українцям — „ні нашим, ні вашим"

Найчастіше йдеться про таку собі переважно рівнинну Швейцарію, лише в 15 разів більшу за справжню. Щоправда, без відповіді на питання – хто і що гарантуватиме нейтралітет цій величезній країні. Здається, це й усе. А тому мені не шкода, задля розширення ідейного асортименту, враховуючи скорі чергові вибори, запропонувати ще одну ідею, яку я б і сам охоче запропонував потенційним виборцям, та не маю відповідного грошового потенціалу. Тому не жалкую її оприлюднювати – беріть, хто хоче. Майже без претензій на „роялті", бо будучи прихильником „копі-лефту", вважаю не надто пристойним реєструвати ідеї.

Як не бути хвостом європейського поїзду

Очевидно, що про возз'єднання з „великою та неділимою" міркувати не варто. Але і з жаданою євроінтеграцією наразі теж не витанцьовується – розширення Європейського Союзу припинилося явно надовго. Після проблемного перетравлення Унією Болгарії та Румунії навіть перспективи невеликих балканських країн залишаються доволі туманними, не кажучи вже про Туреччину. Нинішній стан консервації ЄС політологи охрестили „втомою від приєднання нових країн-членів", тож на райдужні перспективи Україні (а разом з нею й іншим країнам розваленого СРСР, які географічно знаходяться в Європі) сподіватись не варто (мова не йде про Російську Федерацію, яка на інтеграцію з Європою не претендує). Минулорічне „спрощення візового режиму", яке на практиці відбило в чималої кількості українців бажання проходити принизливі посольські процедури доказів типу „я не бомж, не злодій і не потенційний біженець" – добре тому свідчення. Будувати „степову Швейцарію" я особисто вважаю заняттям малозмістовним – бо серед нас практично немає швейцарців. До того ж, щось підказує мені, що про отой нейтралітет співають здебільшого відомо звідки і ким заслані козачки. То чому б не взяти на озброєння таку ідею, в якій би Україна грала роль не задрипаного товарного вагону у хвості європейського поїзду, а локомотиву? Хіба Україна сама не в силах створювати власні союзи і бути в них лідером, а не тільки вічним „вєдомим"? На пострадянському європейському просторі Україна лідирує як за чисельністю населення (неповних 47 мільйонів чоловік), так і за площею (604 тис. км^2). Україна тут має найбільші запаси природних ресурсів, найрозвинутіші промислові потужності і транспортні комунікації. І не можна казати, що цей потенціал ми аж зовсім не використовуємо. Ще в 1997 році за ініціативи тодішньої української влади було створене політичне об'єднання з Грузії, України, Узбекистану, Азербайджану і Молдови із нехитрою назвою ГУУАМ. Після виходу з нього азійського Узбекистану цей союз став більш логічним і благозвучним – ГУАМ, і став таким собі „СНД без Росії".

> Будувати „степову Швейцарію" я особисто вважаю заняттям малозмістовним — бо серед нас практично немає швейцарців. До того ж, щось підказує мені, що про отой нейтралітет співають здебільшого відомо звідки і ким заслані козачки.

Європейський дім чи гуртожиток?

Млява діяльність ГУАМу тим не менше підтвердила статус регіонального лідерства України – в 2006 було офіційно оголошено про трансформацію цього об'єднання в міжнародну організацію зі штаб-квартирою в Києві. Новому об'єднанню дали нове ім'я – „Організація за демократію й економічний розвиток", яке, втім, не прижилося. На мою думку, саме на основі ГУАМу Україна і повинна реалізовувати свій власний геополітичний проект. Окрім лідерства в площі, чисельності населення та рівні валового національного продукту на душу населення (4.200 доларів проти 2.300 у Грузії, 3.100 в Азербайджану і 2.550 у Молдові), для цих країн Україна є ланкою, що єднає з Європою, адже Молдова має кордон лише з Румунією, Грузія – з неєвропейською Туреччиною, Азербайджан узагалі не має кордонів з європейськими державами, окрім Вірменії. Україна ж граничить з Польщею, Румунією, Угорщиною і Словаччиною, а також із Білоруссю, що має вихід на Балтію. Але новизна ідеї не в розвитку оживленого ГУАМу. Мислімо ширше: в умовах, коли двері ЄС надовго закрилися (а в XXI столітті навіть 10 років – це час стрімких, подекуди радикальних змін), Україні не залишається нічого

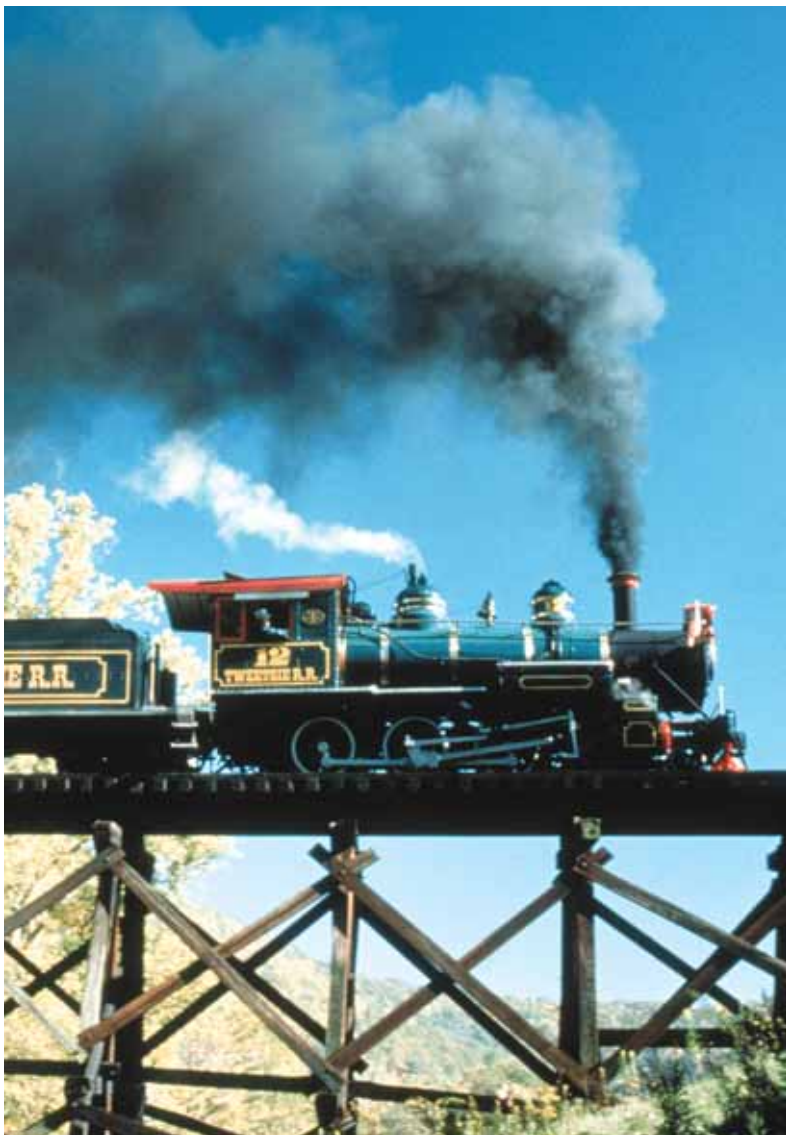

То чому б не взяти на озброєння ідею, в якій би Україна грала роль не задрипаного товарного вагону у хвості європейського поїзду, а локомотиву?

іншого, як створювати навколо себе співдружність, альтернативну і Євросоюзу, і Росії. Звісно, з орієнтацією на подальше злиття з країнами ЄС, але після того, як той перетравить своє розширення, а головне – визначиться, що власне будується: спільний європейський дім чи гуртожиток для мільйонів гостей переважно з мусульманських країн, які прагнуть споживати всі матеріальні блага європейської цивілізації, при цьому відверто зневажаючи всі її нематеріальні цінності. Тобто, Україна могла б стати ініціатором та реалізатором нової „Вишеградської четвірки" для пострадянських країн, що нині опинилися за парканом ЄС та ще й під сильним впливом Російської Федерації.

Відмовити шкода, брати не варто

Таке об'єднання може мати різні імена, але однозначно не настільки абстрактні, як „Організація за демократію й економічний розвиток", і не настільки залежні від мінливого членства як ГУ(У)АМ. Повинне натомість мати певну географічну прив'язку, наприклад, – Східноєвропейська співдружність. Воно однозначно повинне орієнтуватися на Європейський Союз у забезпеченні прав людини та рівня якості життя, проте зростати, не чекаючи – покличуть його приєднатись, чи так і залишать в якості сусідів, в одній компанії з Марокко та Тунісом. Україна повинна стати „локомотивом" такого об'єднання і не обмежуватися країнами нинішнього ГУАМу. Зокрема, в це об'єднання може увійти й Вірменія, яка зараз налаштована на Росію, великою мірою через невирішену проблему Нагорного Карабаху. Натомість участь протурецького Азербайджану видається мені сумнівною. Нинішня Україна воліє не звертати уваги на відсутність громадянських свобод в цій країні. Але у перспективі перебування в рамках об'єднання демократичних країн держави явно недемократичної буде нонсенсом. Така держава може стати „слабкою ланкою", що послабляє весь ланцюжок демократичних країн. Себто, Азербайджан у „Східноєвропейській співдружності" може стати аналогом Туреччини в ЄС – і відмовити шкода, і брати не варто, бо європейського в обох випадках дуже вже мало.

Проте очевидним є необхідність залучення у свою орбіту Білорусі. Включення Білорусі в нове регіональне утворення з Україною на чолі допомогло б обом країнам знайти адекватну відповідь Росії з приводу її „газового шантажу". Давнє положення, що ця країна є дуже близькою до Росії, стрімко змінюється. Олександр Лукашенко все частіше заграє з Європою, вочевидь, не бажаючи ставати підданим путінської держави. „Останній європейський диктатор" навіть не приховує, що розраховує в цій грі на нашу державу. Так, він навіть вголос ділився мріями про союзну з Україною державу, з якою б рахувались і Європа, і Росія. Втім, опиратись на Лукашенка демократичній державі, м'яко кажучи, не личить. Скоріше – на швидке розвіювання ілюзії багатьох білорусів про вигідність васального існування з Росією в обмін на дешеві енергоносії. На жаль, менше – на ріст національної свідомості тих білорусів, які бояться повної асиміляції з російським населенням. Ріст націоналізму в Білорусі нами повинний всіляко вітатися, причому не тільки на словах. Україна повинна сприяти цьому процесу шляхом розміщення в Україні національно орієнтованих теле- і радіостанцій, створення Інтернет-серверів, друкування преси для Білорусі тощо.

Ідеологічна контргра

Не важко спрогнозувати, що влада нинішньої Росії нізащо не погодиться з існуванням такого утворення, як Східноєвропейська співдружність. Неминучою буде гра на сепаратистських настроях у таких точках, як

Придністров'я, Нагорний Карабах, Крим, не кажучи вже про фактично анексовані Північну Осетію та Абхазію. Відтак, для нас було б вкрай важливо, аби всі ці території залишалися в рамках нинішніх держав, а українські збройні сили – найбільші в регіоні – виконували там стримуючі миротворчі функції замість нинішніх російських. Крім того, Україна як лідер об'єднання має вести ідеологічну контргру. З території нашої країни повинна вестися інформаційна робота з пропаганди демократичних цінностей, а також викривання реальних проблем самої Росії, якими не займається нинішня російська влада, захоплена неоімперськими проектами (а це й вимирання слов'янського й угро-фінського населення країни, і загроза втрати російського Сходу, і моральна деградація суспільства внаслідок росту алкоголізму та наркоманії, і масове знищення природних ресурсів, і ще багато чого). Особливу увагу необхідно приділяти підтримці зникаючих угро-фінських народів Росії, які нині мають дуже обмежену підтримку ззовні, з боку держав своєї етнічної групи. Ріст їхньої національної самосвідомості може істотно сприяти демократизації самої Росії. Для нас же важливо, аби Росія зайнялася вирішенням своїх справжніх проблем, ніяк не пов'язаних із фантомними болями за втраченими ознаками імперії.

Розуміючи сучасні політичні реалії, я усвідомлюю, що проект Східноєвропейської співдружності з Україною на чолі, альтернативний як закамуфльованим спробам повернення в орбіту Росії, так і закритому на невизначений термін Євросоюзу, можливий тільки в ході реальної зміни керівної ланки в нашій державі, приходу до влади людей, налаштованих патріотично стосовно своєї країни, мислячих сміливо та неординарно. Нині передумов для приходу до влади таких людей в Україні, на жаль, немає. Що не повинно заважати просувати в суспільстві альтернативні ідеї, в тому числі і шляхом оприлюднення подібних статей.

Місце Росії в Європі очами Путіна і самої Європи

Росія з її відчуттям глобального історичного месіанства (чи історичних стратегічних інтересів) завжди цікавила європейців — кого ваблячи своєю непередбачуваністю, а кого жахаючи тим же. Однак, що про Росію справжню знає пересічний європеєць? На жаль, мало що. Незважаючи на велику кількість літератури, що виходить на Заході про сучасну Росію, за нечисленними винятками ці видання грішать поверховістю, нерозумінням і певною заангажованістю (хай навіть ненавмисною).

Справді, як писав ще у 1839 році, подорожуючи Росією, маркіз де Кюстін: „Опинившись у країні росіян, ви одразу ж побачите, що їх соціальний устрій здатен обслуговувати виключно їх одних. Щоб жити в Росії, треба бути росіянином, хоча з першого погляду все там проходить так само, як і деінде. Вся різниця – в самих началах".

Маркізові цитати стали епіграфами до недавно виданої лондонським видавництвом „Weidenfeld & Nicolson" книги оглядача німецького журналу „Die Welt" Міхаеля Штюрмера (Michael Stuermer) під промовистою назвою „Путін і піднесення Росії" (Michael Stuermer. Putin and the Rise of Russia, London, 2008). Книга ця зацікавить західного читача насамперед певним підняттям завіси над долею „дивовижної та незбагненної" для європейської цивілізації Росії в доленосний, на думку автора, час, що матиме далекосяжні наслідки для решти людства. Автор вважає, що для багатьох росіян цей час, коли Путін уже не є президентом, після війни на Кавказі, десятиліття росту цін на нафту та газ і стрімкого падіння цих цін у зв'язку зі світовою фінансовою кризою, є періодом відчуття особистої нестабільності та ненадійності. Такому висновкові сприяють і численні інтерв'юери Штюрмера, серед яких відомі західні та російські політики, політологи та бізнесмени.

З-поміж багатьох тем, піднятих автором у книзі, цікавою є сприйняття Росією країн Євросоюзу через призму західного оглядача. Штюрмер цитує висловлювання Путіна: „Ми – європейська нація", водночас додаючи, що тодішній російський президент, звичайно, знає про євразійське „покликання" своєї країни, що „ніколи не відмовиться від жодних [своїх] азійських володінь". Згадуючи ще одне висловлювання, на цей раз уже Горбачова: „Європа – наш спільний дім", автор вважає, що воно „відображає почуття, глибоко заховані в російській душі": вічний розрив між матеріалізмом і витонченістю Західної Європи та „мовчазним героїзмом" і духовністю Сходу („між чутливими вигодами Баден-Бадена та крижаної безкрайності Сахаліну").

Наскільки ж європейською може бути Росія? Путін дає таку відповідь: „Ми – європейська нація, однак ми живемо як у Європі, так і в Азії, ми – багатокультурне та багатоконфесійне суспільство".

В радянські часи Москва просто ігнорувала європейську інтеграцію, чекаючи, поки буржуазні держави перегризуть одне одному горло. Поняття „колективного суверенітету" з настільки різними країнами, якими є держави ЄС, – теж не для Росії. Путін вважає, що дуже нелегко „проводити політичний діалог з ЄС, поки його структура лишається такою, як зараз

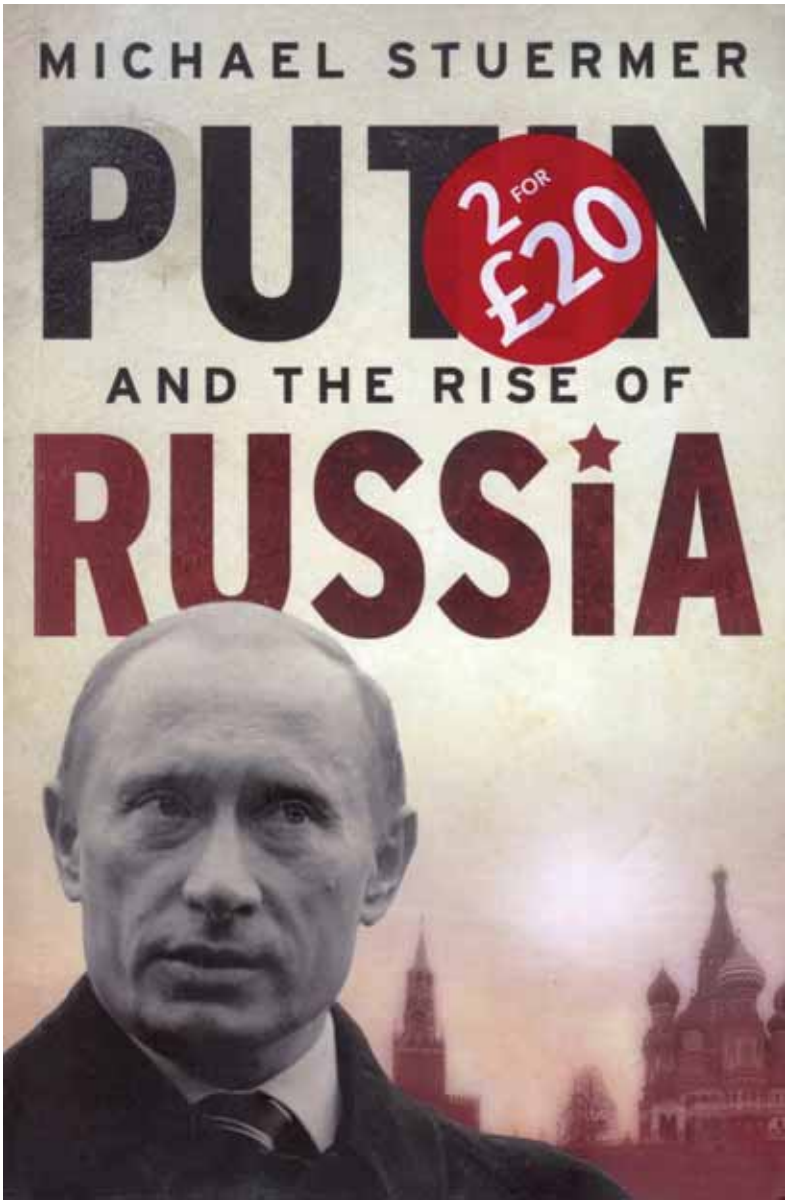

– слабкою та невизначеною". Одним із показників такої слабкості в царині послідовності та передбачуваності Путін бачить той факт, що головування в ЄС кожної з країн-членів триває лише по півроку. Тобто, стабільність, послідовність і передбачувана спадкоємність політики ставиться супроти лібералізму та демократії в її західному розумінні. Штюрмер цитує слова Путіна про те, що для Росії така „слабкість" Європи могла б мати тактичні вигоди, однак для світового порядку потрібна сильна Європа. Але тут Росія прагне одержати сповна свою частку в загальноєвропейському економічному та політичному змаганні.

Після новорічного російсько-українського „газового конфлікту" трохи по-іншому сприймаються слова тодішнього президента Росії, сказані восени 2006-го, про те, що альтернативні газопроводи, на будівництві яких наполягає Росія, не покликані „щось у когось відібрати". Хоч книга Штюрмера побачила світ лише місяць тому, з іронією сприймаються звернення Путіна до європейців, що раніше, коли газові угоди з Україною переукладалися щороку, газова безпека європейців знаходилась у стані постійного ризику, і лише поточна п'ятирічна угода стала „кроком у напрямку європейської енергетичної стабільності".

> „Ми — європейська нація, однак ми живемо як у Європі, так і в Азії, ми — багатокультурне та багатоконфесійне суспільство"

Автор книги згадує реакцію Путіна на звинувачення в несерйозному сприйнятті Євросоюзу Росією і постійних пошуках „двосторонніх підходів" у відносинах із країнами-членами ЄС. Своє бачення Путін висловив на саміті ЄС наприкінці 2006-го у Фінляндії. Він сказав тоді: „Це – застарілі стереотипи, дурнувата атлантична солідарність. Позиція багатьох європейських країн не є надійною. Росія – це європейська держава з кількома мільйонами мусульман. У нас обширні інтереси в Азії... І ми не гаятимемо час на ЄС".

Автор книги далі пояснює термін „нова ера конфронтації", введений в обіг Сергієм Караґановим, директором Інституту Європи Російської Академії наук. Чи стане ця „нова ера" новою холодною війною між Росією та ЄС (і, насамперед, США)? Караґанов вважає, що до цього не дійде. Однак, беручи до уваги події останніх років, що дратували Росію (від розширення НАТО та помаранчевої революції до військових проектів у Польщі та Чехії та підтримки Заходом незалежності Косова), Захід має бути готовим до обуреної риторики на свою адресу, демонстрацій військового потенціалу та „інколи викидів холодних вітрів" з боку Росії...

Загальний висновок автора, проте, є більш оптимістичним, аніж песимістичним. Він вважає, що відносини Заходу з Росією чекають як хороші, так і важкі часи, що Росія ще довго не буде демократією в західному розумінні цього слова. Однак у Росії відбуватимуться вибори, і, хоч її керівникам час від часу будуть потрібні монстри для звинувачень і „зовнішні вороги" (цим спокушаються і західні лідери, слушно зауважує німецький журналіст), в цьому світі обидва боки – і Захід, і Росія – врешті-решт зблизяться в цілому ряді спільних цілей, серед яких і бізнес, і міжнародні інвестиції та культурний обмін...

Тож, де місце Росії в Європі і яким його бачить сама Європа, – питання лишається відкритим. Як писав маркіз де Кюстін: „Що таке подорожувати Росією? Для тих, чиї очі відкриті, це – постійна і вперта праця, що полягає в старанному розрізнюванні двох взаємно ворогуючих націй. Перша нація – це Росія як вона є, а друга – це Росія, якою вона хоче себе показати Європі".

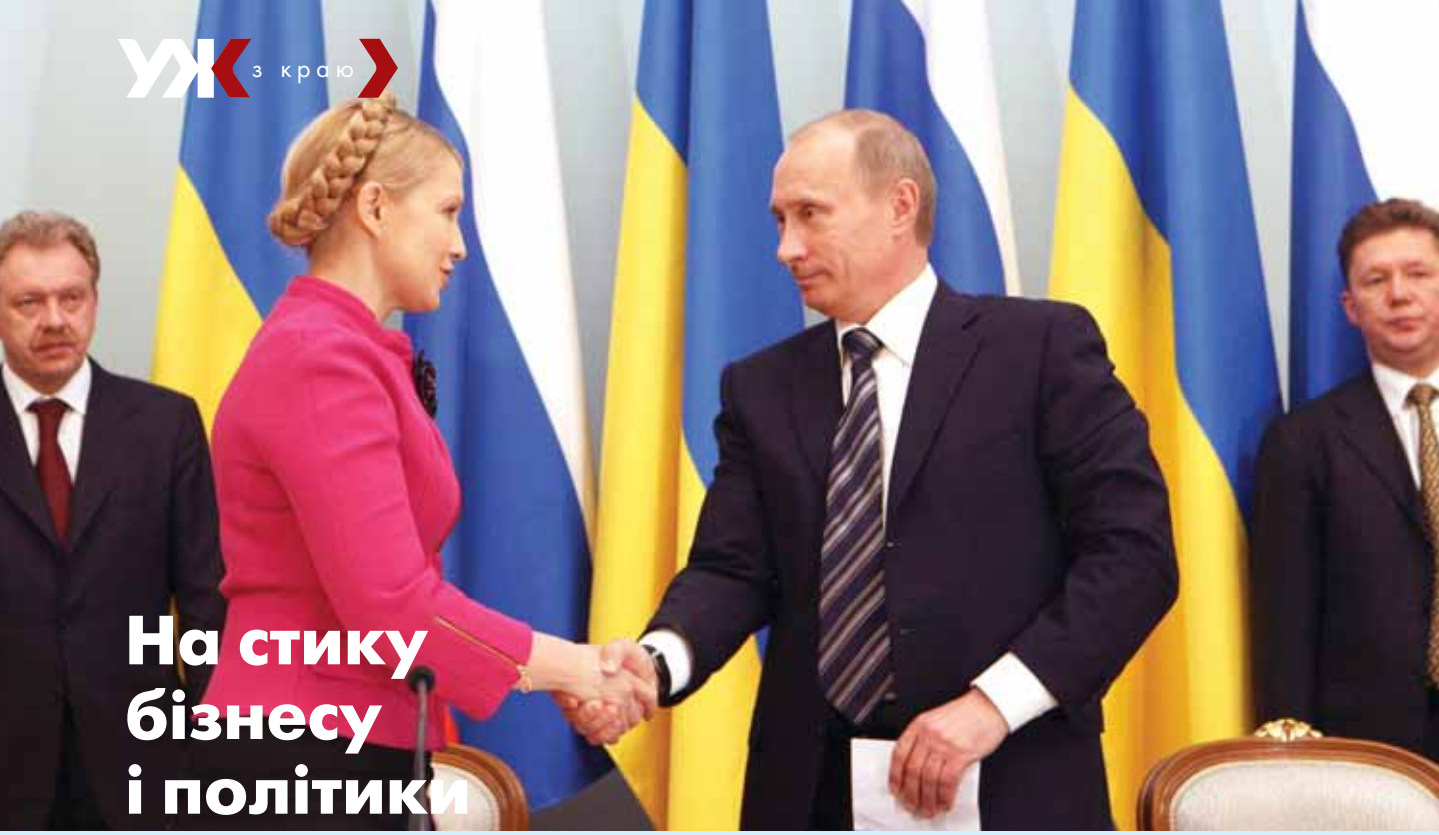

На стику бізнесу і політики

Фото: www.kmu.gov.ua

Січневе загострення газового конфлікту між Росією та Україною є передусім наслідком непрозорості енергетичного ринку, сформованого після розпаду СРСР. Не зважаючи на відсутність великих покладів енергоносіїв, в Україні, подібно як і в Росії, наживалися величезні капітали на торгівлі газом та нафтою. Разом з молодою державністю в 1990-х роках виникли енергетичні схеми, що в поєднанні з політичними впливами генерували несамовиті гроші. „RosUkrEnergo" – останній приклад дітища, народженого на стику бізнесу і політики. „Активно" сприяв цьому північний сусід. Будучи співучасником створення заплутаних, незрозумілих структур і схем енергетичного бізнесу, Росія прагнула цілковито енергетично підпорядкувати держави близького зарубіжжя.

Прем'єр Юлія Тимошенко, яка спочатку усунула з українського ринку „UkrGazEnergo", а тепер – „RosUkrEnergo", прекрасно знайома з історією формування енергетичного ринку України, оскільки сама пов'язана з потужною структурою початку 1990-х років – Єдиними Енергетичними Системами України (ЄЕСУ). Її досвід функціонування енергетичного сектору в умовах відсутності транспарентності виявився безцінним. Приклади „RosUkrEnergo" та таємничого бізнесмена Дмитра Фірташа, як і власне ЄЕСУ та Юлії Тимошенко, не одинокі. Непрозорість, заплутані схеми, закладені в часи розпаду СРСР, призводять до того, що сьогодні надзвичайно складно цілісно й зрозуміло змалювати енергетичний ринок України. Можна лише подати приклади, вказати окремі моменти та постаті, пов'язані з ним.

Отже, в 1991 році Україна отримала величезний і ненаситний енергетичний ринок. Споживання носіїв енергії в кілька разів перевищувало відповідні потреби у країнах Західної Європи. Причини, вочевидь, слід шукати в структурі промисловості Радянської України та низьких цінах на енергоносії на внутрішньому ринку СРСР. На той момент Україна посідала шосте місце в світі за обсягами споживання газу та третє – за імпортом. Це провокувало величезні видатки на закупки газу, що істотно спустошувало український бюджет. Виникали можливості заробити неймовірні гроші на стику бізнесу та політики.

Для Росії, а точніше „Газпрому" (багато хто схильний урівняти ці поняття), в першій половині 1990-х Україна була ненадійним ринком, оскільки не мала відповідних сум і за газ не платила. Найбільшу кількість газу „Газпром" продавав на внутрішньому ринку, де ціни були низькими.

Перший газовий трейдер незалежної України

З огляду на відсутність живих грошей в українських партнерів поставки туркменського газу в Україну відбувалися „по бартеру", в обмін на натуральні продукти. На думку авторів видання „Газпром: нова зброя Росії", росіяни захотіли клонувати цю схему.

Організатором з українського боку було заплановано Ігоря Бакая, який користувався підтримкою Леоніда Кравчука. В 1993 році Кравчук та президент Туркменістану Сапармурат Ніязов уклали угоду про поставки газу, під якою розписався також Бакай. Його фірма „Республіка" мала б отримати від Кравчука добро на квоту поставок газу, за який платила українською продукцією. Остаточно не зрозуміло, чиєю конкретно підтримкою користувався Бакай – самого президента, тодішнього прем'єра Віталія Масола, чи шефа СБУ Євгена Марчука. В кожному разі орієнтовний прибуток „Республіки" мав скласти 500 млн. доларів.

Однак у фірми Бакая раптом почались проблеми. Подейкували, що він не спроможний виконати зобов'язання, і борг України перед Туркменістаном, замість зменшитись, зріс удвічі. Головною причиною витіснення „Республіки" з українського ринку, швидше за все, був наступ „Газпрому", який співпав з приходом до влади Леоніда Кучми. В певний момент „Республікою" зацікавилася податкова служба та органи юстиції. Слідство припинили „завдяки" пожежі в головному офісі (загорання електропроводки). А „Газпром" з метою реалізації поставок туркменського газу в Україну створив компанію „Itera".

В 1995 році Бакай створив фірму „Інтергаз", яка почала конкурувати з Єдиними Енергетичними Системами, і відмовив прем'єру Павлові Лазаренку на пропозицію приєднатися до Українського газоресурсного консорціуму. Цікаво, що „Інтергазу" в 1996–1997 роках вдалося реалізувати певні квоти поставок газу (завдяки підписаному з „Газпромом" контракту). Ймовірно, це пояснюється зближенням Бакая

з Леонідом Кучмою та лобіюванням кандидатури Валентина Пустовойтенка на посаду прем'єр-міністра.

Як і більшість тодішніх „бізнесменів", Бакай подався в політику. Відмовившись від депутатського мандата, він 1 червня 1998 року Указом президента був призначений на посаду голови правління Національної акціонерної компанії „Нафтогаз України". 1 вересня Бакай приймає рішення, яке напряму вдарить по бізнесу Юлії Тимошенко. Він вирішує відсторонити від поставок газу усіх наявних трейдерів-посередників. З того моменту реалізація угоди між „Газпромом" та українською стороною здійснюється винятково дочірньою компанією „Нафтогазу України" з ліричною назвою „Торговий дім ,Газ України".

Рішення насамперед вдарило по ЄЕСУ, пов'язаних з політичною партією „Батьківщина", та фірмою „OLGaz", своєю чергою пов'язаною з Українським Народним Рухом. У цьому контексті випливла постать керівника „OLGaz" – Олега Іщенка, який виступив проти політики Бакая. Іщенко – репрезентант рухівської номенклатури (яка також намагалась зайнятися газовим трейдерством), незадоволений компромісною щодо „Нафтогазу" позицією лідера Руху В'ячеслава Чорновола. Незабаром у Русі відбувся розкол, а Іщенка не лише звинуватили в фінансуванні бунту проти Чорновола, але й, згодом, – у причетності до його смерті.

Самий же Бакай тим часом запропонував „Газпрому" підписати довгострокову виняткову угоду з „Нафтогазом України" до 2009 року. Бакая почали звинувачувати в перетворенні „Нафтогазу" на олігархічну структуру, яка надає фінансову підтримку Леоніду Кучмі у президентських виборах. Щоправда, взаємини з президентом за якийсь час після виборів погіршились, оскільки саме тоді з'явилася інформація про фінансування Бакаєм виборчого фонду Олександра Мороза. Бакай, однак, зумів захистити власні позиції. Зрештою, як більшість українських політиків та бізнесменів, він мав вкрай широкі контакти. До його знайомих зараховують Олександра Мороза, Сергія Тигіпка, Віктора Пінчука. Він до сьогодні підтримує контакти з Романом Безсмертним та, ймовірно, з Нестором Шуфричем. До оточення Бакая також включали Григорія Суркіса та Віктора Ющенка. Тоді, варто підкреслити, стосунки не склалися лише з Юлією Тимошенко. Одразу після вступу на посаду прем'єр-міністра вона розпочала активну боротьбу з Бакаєм. У жовтні 1999 року він заявив, що Україна погасила свій борг за газ перед

Зміни будуть лише тоді, коли реформується загальна система політичних взаємин

коментарій

Але якщо детально розбирати закладені параметри, то це, в першу чергу, – визначення базової ціни на природний газ, тарифної ставки на транзит, інших параметрів, коефіцієнтів і так далі, то доводиться визнати, що є певні питання. Принаймні з огляду на те, що базова ціна на російсько-українському кордоні ($450) є все ж завеликою. Бо Польща отримує, наскільки мені відомо, газ за дещо меншою ціною – близько $400, Словаччина – також за меншою. Не враховані в угоді й транспортні витрати по території України. Тому якщо деталізувати, можна сказати, що стратегічно угода правильна, але формалізована таким чином, що виникає дуже багато питань.

Безумовно, імідж України постраждав, як і Росії. Всі сторони програли від цього, в тому числі й Євросоюз. Але я хотів би сказати, що й представники ЄС теж показали себе не з найкращої сторони, оскільки вони проспали цей конфлікт, не змогли ані спрогнозувати, ані попередити, ані вжити якихось заходів. Він був для них, як грім серед ясного неба. Безумовно тут треба теж задуматись і Єврокомісії, і Європарламенту, і взагалі європейським структурам, як прогнозувати подібні ситуації, щоб попереджувати їх за рахунок координації дій з країнами-партнерами ЄС, такими, як Україна.

На жаль, дуже великий недолік, коли відсутня єдина енергетична політика. Коли вона роздрібнена, дуже важко проводити одну лінію і координувати різні дії. Я думаю, структури ЄС зрозуміли, що Україна є важливою країною для енергетичної безпеки Європи. Вони повинні створити якісь групи, надати Україні якийсь план інтеграції в енергетичні системи Європи, інакший, ніж той, який є зараз, детальніше аналізувати політичні, економічні події України в різних аспектах. Щоб подібних конфліктів не повторювалось, їх потрібно передбачати, тоді ЄС зможе краще реагувати, ефективніше, ніж це було дотепер.

Гадаю, не виключена ситуація підтримки „Nord Stream" ЄС. Але єдиної позиції ЄС немає, і в зв'язку з цим я не запевняв би, що „Nord Stream" буде реалізований на сто відсотків. Але деякі країни у зв'язку з цим конфліктом активізують свою діяльність.

Росія далі намагатиметься здійснювати контроль над газотранспортною системою України, поки існує неефективна робота НАК „Нафтогазу" України. Це непрозора компанія, а її непрозорість у тому, що там дуже низький рівень корпоративного управління. Фактично не працює Наглядова рада. Суспільство не має інформації щодо інвестиційних програм компанії, стратегії. Основні компоненти закриті для суспільства. І компанія перебуває під дуже великим впливом владних структур, нерідко використовується в політичних цілях. І тому вона вразлива для різних груп впливу.

Щодо зростання вартості ціни на газ для населення, треба сказати, що все ж таки населення споживає газ власного видобутку, і тут ціна регулюватиметься лише економічними факторами. Є проблема для теплової енергетики, там ціни можуть зростати швидкими темпами, і там існує проблема девальвації гривні, що відбулась за останні за 3-4 місяці. І в зв'язку з цим уряд змушений буде піднімати ціну на газ для споживачів.

В Україні багато програм, спрямованих на енергозбереження, але ефективність збереження газу низька. Відчутний вплив певних монополій, політичних груп, які не дозволяють розвивати ефективно всі галузі економіки. В умовах сильного адміністративного втручання в економіку і недосконалої правової системи інвесторам складно приходити й займатися витратними проектами. Хоча підвищення цін підштовхне власників впроваджувати провідні технології. Але зміни будуть лише тоді, коли реформується загальна система політичних відносин. Якщо можна заробляти гроші за рахунок впливу на владу, то ніхто вкладати гроші в енергозберігаючу сферу не буде. Поки що це не стало філософією українського бізнесу. Ми знаємо, йде боротьба між кланами та групами, між президентськими та прем'єрськими структурами, тому зараз не до ефективного управління.

Володимир Омельченко,
провідний експерт енергетичних програм
Центру Разумкова, Київ

Росією. Однак через два місяці після повернення з Москви Юлія Тимошенко звинуватила Бакая в приховуванні боргу. Мало того, сума заборгованості складала 2,8 млрд. USD і „належала" НАК „Нафтогаз України". Бакай не витримав і в березні 2000 року подав у відставку.

Перед виборами Бакай запропонував Віктору Ющенку створити депутатське об'єднання „Правиця" за умови, що той розпрощається з Юлією Тимошенко.

З жовтня 2003 до грудня 2004 року Ігор Бакай обіймає посаду голови Державного управління справами. На початку 2005 року на адресу керованого ним відомства надходить звинувачення у незаконних витратах на суму 828,5 млн. гривень. Після оголошення його особи в розшуку, Бакай, якого багато хто вважав олігархом („Він сукін син, але свій сукін син"), швидко отримав російське громадянство.

Прізвище Бакая знову випливло в ході останньої російсько-української газової війни. Коли Тимошенко звинуватила „RosUkrEnergo" у зірванні переговорів між Росією та Україною, з вуст Юрія Бойка прозвучали закиди на адресу прем'єрки у лобіюванні нею інтересів фірми, за якою стоять Віктор Медведчук та Ігор Бакай. Підписання угоди з Росією цього не підтверджує. Однак сам Бакай в одному з інтерв'ю напрочуд позитивно охарактеризував дії Юлії Тимошенко та підписаний контракт.

Газова принцеса, яка хотіла бути „Єдиною"

Свою політичну та бізнесову кар'єру Юлія Тимошенко розпочала в Дніпропетровську. Серед сфер її зацікавлення виявилася також енергетика. Тимошенко очолила фірму „Корпорація "Український бензин"". У листопаді 1995 року на базі „Корпорації" виникло закрите акціонерне товариство „Корпорація "Єдині енергетичні системи України"". Як звертає увагу в своїй книзі „Атланти і Каріатиди" Кость Бондаренко, за місяць до того Тимошенко зареєструвала в Москві акціонерне товариство „Об'єднана енергія". На той момент у самій Росії вже діяли „Єдині енергетичні системи Росії", однак важко сказати, чи мала Юлія Тимошенко зв'язки з їхнім тодішнім шефом Анатолієм Чубайсом. Закордонним акціонером компанії ЄЕСУ стає фірма „United Energy International Ltd", якій належало 85 % акцій ЄЕСУ.

Основою діяльності „Енергетичних систем" були поставки газу до східних та південних областей України, а також співпраця з „Газпромом" та „Укргазпромом" у питанні взаєморозрахунків та транспортування територією України газу закордонним споживачам. До складу „Корпорації" входило 20 промислових, комерційних та наукових фірм, авіакомпанія „JES-Avia", два банки. У фірмі працювало майже тисяча осіб. Генеральним директором ЄЕСУ стала 36-літня Юлія Тимошенко.

Прийнято вважати, що у створенні фірми велику роль відіграв Павло Лазаренко, однак насправді він, здається, надавав лише політичний „дах". Зрештою, цілком ймовірно, він був не єдиним політиком, який підтримував на той момент Юлію Тимошенко та діяльність „Корпорації". Схоже, з самого початку компанія отримала благословення Євгена Марчука. Тим не менше, саме Лазаренко створив сприятливі умови для діяльності концерну. Таким чином до початку 1997 року ЄЕСУ контролювала 25 % української економіки, успішно обходячи таких конкурентів як „Республіка" Ігоря Бакая. „The Wall Street Journal" писав, що Тимошенко створила імперію вартістю 11 млрд. USD. Інша справа, що при величезних прибутках сума податків складала лише 11 тисяч USD, у той час, як на закордонні рахунки перераховувалось близько 72 млн. USD.

Очоливши ЄЕСУ, Юлія Тимошенко змогла порозумітися з керівництвом „Газпрому". З тих часів гуляє історія (в багатьох версіях) про Тимошенко, яка приїхала на переговори і примудрилася зачарувати й схилити до співпраці президента фірми, бувалого й досвідченого бізнесмена.

Проблеми розпочались одночасно з відставкою Лазаренка. Президент Кучма, також людина з Дніпропетровська, розпочав чистки у власному оточенні, намагаючись позбутися конкурентів з рідного міста. Нові особи з дніпропетровського середовища були небажані. Юлія вибрала політику і вступила до партії „Громада", створеної на початку 1990-х Олександром Турчиновим.

Для ЄЕСУ кінець настав з утворенням НАК „Нафтогаз України" та з діями Бакая. Однак Тимошенко вдалося рекомпенсувати втрати в енергетичному секторі за рахунок політичної діяльності. Вона змогла на певний період порозумітися з Кучмою, і в грудні 1999 року Віктор Ющенко запропонував їй посаду віце-прем'єр-міністра з паливно-енергетичних питань. Тимошенко отримує шанс помститись тим, хто викинув ЄЕСУ з українського ринку. Не витримує двобою Бакай, а за ним у відставку подають інші особи, пов'язані з функціонуванням енергетичного сектору України. Тимошенко прагне створити прозорий ринок, однак це викликає лише консолідацію ворогів, що завершується її власною відставкою.

До теми врегулювання енергетичного ринку Тимошенко повернеться в 2005 році, однак лише друге прем'єрство принесе можливість реальної боротьби із залишками кучмівських енергетичних схем. Головним ворогом стануть структури, пов'язані з постаттю Дмитра Фірташа.

Таємничий постачальник газу

Одночасно зі зміною керівництва „Газпрому" в 2001 році Україна розпрощалась з компанією „Itera", посередником у поставках газу з Туркменістану. Без сумніву, фірму пов'язували тісні стосунки з керівництвом російського газового монополіста, інакше функціонування на українському ринку було б неможливим.

Отже, таємнича фірма „Eural Trans Gas", зареєстрована в невеличкій угорській місцевості, замінила компанію „Itera". І „Газпром", і „Нафтогаз" стверджували, що це перехідна структура, яку викуплять обидві фірми. Однак, як тільки це відбулося (хоча жодна з компаній не поспішала виконати обіцянку), спалахнув скандал, який непрямо підтвердив існування зв'язків між „Eural" і кримінальним авторитетом Семеном Могилевичем. Без сумніву, „Eural" повинна була мати союзників з обох сторін. Прізвище одного нам відомо точно – Юрій Бойко, тогочасний голова „Нафтогазу України". Все стало зрозумілішим, коли озвучили прізвище особи, на яку зареєстрована „Eural".

Оскільки ситуація ускладнилась, вирішили замінити посередника. Місце „Eural Trans Gas" посіла не менш таємнича „RosUkrEnergo", створена у 2004 році завдяки протекції російської та української влади. Лобіювання фірми з українського боку знову пов'язують з особою Юрія Бойка. „RosUkrEnergo" зареєстрована в Швейцарії. 50 % акцій належить „Газпрому", решта 50 % – українській стороні. Кому саме, було таємницею майже два роки, оскільки швейцарське законодавство дозволяє не розголошувати власників.

Російська сторона офіційно заявляла, ще це не її справа. А серед українських журналістів та політиків множились численні версії. Лише коли пролунали чергові звинувачення щодо зв'язків „RosUkrEnergo" з Могилевичем, і компанією зацікавилися американські слідчі органи, в березні 2006 року об'явився власник. Ним виявився Дмитро Фірташ, знайомий Бойка і водночас – офіційний

власник попередньої структури, „Eural Trans Gas". Йому мали належати 45 % акцій. В цій справі, однак, чимало темних плям. Подейкують, що Фірташ не може бути реальним акціонером, а лише підставною особою, а акції, завдяки швейцарському праву, можуть легко змінювати власника.

Звідки з'явилася постать Фірташа в цій справі? Цей мільярдер закінчив залізничний технікум у Донецьку. В 1990-х роках приїхав до Москви і зайнявся бізнесом з Туркменістаном. Там же, ймовірно, допомагав Бакаєві та його фірмі „Республіка" у створенні системи „обміну" газу на продовольчі товари. Фірташ признавався у співпраці з „Itera".

Так раптово Дмитро Фірташ стає головним посередником у поставках туркменського газу в Україну. В 2006 році „Газпром" підписав з „RosUkrEnergo" новий контракт на поставки для України всього центральноазіатського газу, який йшов територією Росії, а також на поставки 17 млрд. метрів кубічних газу щороку для Європи. Такого контракту не мав жоден попередній посередник! В обігу були величезні суми.

Проблеми Фірташа розпочались одночасно з прем'єрством Юлії Тимошенко. В 2005 році їй не вистачило часу. Однак після повернення на посаду прем'єра наприкінці 2007 року Тимошенко розпочала енергійно реалізовувати обіцянку ліквідувати посередників. З дочірньою компанією „RosUkrEnergo" – „UkrGazEnergo" вона справилися відносно легко, оскільки фірма мала українську реєстрацію. У випадку з „RosUkrEnergo", яка знаходиться поза юрисдикцією України, треба було застосувати складнішу тактику. При підписанні угоди, яка завершила недавню газову війну, раптом з'ясувалося, що „Газпром" – фірма-співзасновник „RosUkrEnergo", зацікавлена в її ліквідації.

Це без сумніву успіх Тимошенко. Помста відбулась, однак до прозорості досі далеко. Невідомо, чи легальним було прийняття „Нафтогазом" газу, який належав „RosUkrEnergo". Невідомо, що із самим Фірташем, холдінг якого складається з багатьох фірм, що функціонують у різних країнах (до них належить і угорська фірма „EMFESZ", яка має довгостроковий контракт з „Газпромом" на поставки газу). Чи стали ми свідками завершення ери посередників на українському енергетичному ринку? На це питання чіткої відповіді немає, так само як досі невідомо, хто і з якими інтересами стояв за „RosUkrEnergo".

Петро Андрусечко, Познань

Газовий початок 2009 року

коментарій

› На відміну від багатьох інших європейських держав цьогорічний газовий конфлікт саму Польщу не зачепив. Поставки російського газу до Польщі відбувалися через Білорусь (ямальським газопроводом). Разом з відкриттям польських резервів газу зі сховищ це дозволило повністю рекомпенсувати тимчасову відсутність постачань через Україну. Поставки газу для населення Польщі ніяк не обмежувалися, це лише на кілька днів відчули найбільші промислові користувачі. На противагу іншим країнам, польська енергетика надалі спирається головним чином на власні поклади вугілля, тож газ в енергетичному балансі Польщі відіграє відносно невелику роль. Однак загострення в перші тижні січня російсько-української „газової війни" і тривожні повідомлення про катастрофічні наслідки відсутності газу для інших держав, незрозумілий брак реакції ЄС (головуючу Чехію недостатньо підтримали найсильніші країни так званого старого ЄС) – все це призвело до того, що газове питання домінувало в польських медіа. Важко перерахувати публікації, передачі в пресі й електронних медіа та дискусії на цю тему. З них виникало, що для забезпечення власної енергетичної безпеки Польща повинна приступити до реальної диверсифікації поставок газу, аби зменшити залежність від імпорту з Росії. В уряді домінує думка, що забезпечення повинно відбутися насамперед через будівництво терміналу зрідженого газу, хоча це завдання коштовне й забирає багато часу. А також через розвиток видобутку з власних покладів газу разом зі збільшенням можливостей накопичення газових резервів шляхом побудови нових сховищ. Постулюється також поєднання польської газової системи із системою німецьких газопроводів, через які можна під'єднатися до західноєвропейської газової системи й отримати можливість відбирати газ з цієї системи для Польщі. Проти останньої пропозиції виступає опозиційна партія „Право і справедливість" (Prawo i Sprawiedliwość), яка висловлюється за відновлення будівництва газопроводів до Данії та Норвегії. Уряд цього варіанту не відкидає, але здається, що з огляду на вартість та попередній досвід, ці проекти мають низькі шанси на швидку реалізацію. У зв'язку із заангажуванням російського „Газпрому" в проект побудови Північного газопроводу дном Балтійського моря з Росії до Німеччини, в Польщі панує думка, що шанси на проект газопроводу „Amber" через країни Балтики, як і побудова другої гілки „Ямалу" через Білорусь чи Польщу – назагал низькі. Попередній уряд Ярослава Качинського займав вкрай негативну позицію щодо планів побудови Північного газопроводу („Nord Stream"). Теперішній уряд Дональда Туски також загалом підтримує цю позицію, хоча в м'якшій формі: німці обіцяють продовжити Північний газопровід попри зростання його вартості та світову економічну кризу. В зв'язку з цим у Польщі почали з'являтися думки – як в економічних колах, так і серед лівих політиків, – що в разі реалізації цього проекту Польща повинна долучитися до нього, щоб забезпечити собі поставки газу. Такі думки наразі в меншості, однак не виключено, що в майбутньому подібну позицію може прийняти і польський уряд.

Водночас польський уряд обіцяє посилити роботи над вдосконаленням методів екологічного і продуктивнішого спалення вугілля, яке завдяки цьому могло б надалі залишатись основою польської енергетики. Також планується будівництво кількох атомних електростанцій, що разом з розвитком різних альтернативних видів енергетики (як-от використання біомаси, геотермії та енергії вітру) повинно забезпечити в майбутньому енергетичну безпеку Польщі.

Польська влада переконана, що в ширшому сенсі безпека можлива також лише через прийняття усім Євросоюзом спільної політики в цьому питанні на засадах енергетичної солідарності (йдеться про те, щоб ЄС був одним сильним партнером для енергетичних постачальників ззовні). А ще необхідне об'єднання національних газових систем в одну пов'язану європейську систему, що уможливить ефективні поставки газу до кожної з країн ЄС. І хоча останнє компромісне розв'язання газової кризи прем'єрами України та Росії викликало відновлення постачань газу через Україну, в Польщі панує думка, що це був не останній такий конфлікт в боротьбі за контроль над постачанням блакитного палива з Росії на Захід. Шанси на впровадження енергетичної солідарності, яка повинна замінити дотеперішню енергетичну політику окремих європейських країн (що між іншим використовує Росія, яка трактує окремі країни по-різному і на різних засадах), пов'язані зі структурною кризою в самому ЄС і шляхами її успішного подолання.

Марек Фіґура,
Східний інститут Університету
ім. Адама Міцкевича в Познані

22 грудня Центральна рада Народного руху України задовольнила заяву про вихід з партії свого члена Івана Ткача і призупинила членство голів тернопільської і львівської облорганізацій – депутатів Івана Стойка і Ярослава Кендзьора. Усіх трьох керівництво НРУ обвинувачує у виконанні „політзамовлення Банкової", спрямованого на розкол партії. Голови облорганізацій у свою чергу стверджують, що лідер НРУ Борис Тарасюк продав партію „за кілька мандатів у списку БЮТ".

22 грудня Кабінет міністрів у рамках антикризових заходів пропонує запровадити податок на багатство. Про це заявив перший віце-прем'єр Олександр Турчинов: „Ми пропонуємо запровадити податок на нерухомість, але оподатковувати її лише у заможних людей". За словами Турчинова, під податок підпадуть квартири розміром понад 150 квадратних метрів, приміські будинки площею понад 300 квадратних метрів, садові будинки понад 100 квадратних метрів, приміщення загального використання понад 100 квадратних метрів.

23 грудня Президент Віктор Ющенко звинуватив прем'єр-міністра Юлію Тимошенко та її політичну силу в причетності до земельних махінацій на Київщині. Зокрема, за його словами, прем'єр була причетна до звільнення з-під арешту екс-голови Держкомзему Воєводіна. „Керівник Держкомзему, людина, яка була арештована, під тиском прем'єра випущена. Робиться це вночі. Після 12 години ночі. Людина, яка виконувала обов'язки керівника земельних ресурсів, має три судимості. Хто його поставив? Чиє розпорядження?" – зауважив президент. Ющенко нагадав, що минулого тижня генпрокуратура зробила подання (ймовірно, йдеться про звинувачення на адресу Богдана Губського), щоб „арештувати цього жуліка і відкрити кримінальну справу". „Це подання пройшло десять метрів і було зупинено. Якщо позиції громадськості не вистачить, то генпрокуратури мало на що вистачить. Бо вона знаходиться під таким прикриттям БЮТу і прем'єра, що ці дії будуть марними", – наголосив президент.

25 грудня В Євпаторії у п'ятиповерховому будинку стався вибух, внаслідок якого два під'їзди „зрівнялися з землею". За попередніми даними Міністерства з надзвичайних ситуацій, вибухнув побутовий газ. В результаті вибуху будинку в Євпаторії загинуло 27 людей. 21 людина врятована, 5 з них госпіталізовано.

25 грудня Верховна Рада відмовилась ухвалити в першому читанні Державний бюджет на 2009 рік. „За" проголосувало 223 депутати, з них 4 – „регіонали",

Михайло Гончар: „Там де нафта, газ і зброя, там завжди є економіка і політика"

Рівно рік тому співрозмовником „УЖ" був Михайло Гончар, директор енергетичних програм центру „Номос". Бесіда стосувалася газових проблеми України і конфлікту з Росією. Вже тоді постало питання про можливість усунення Юлією Тимошенко компанії „RosUkrEnergo" з українського газового ринку. Цим разом російсько-український енергетичний конфлікт перетворився на перманентну війну, жертвою якої стали невинні європейські держави (справді невинні?). Результат боротьби – виведення „RosUkrEnergo" з українського ринку і проголошення миру. Чи вічний він однак, цей мир?

Як ви загалом оцінюєте підсумки газової війни?

– Швидше за все це піррова перемога. Ще одна така угода, і Україна залишиться без газотранспортної системи (ГТС). Але це, звичайно, до певної міри перебільшення. Треба віддати належне і уряду, і НАК „Нафтогазу", що вони зараз відкриті і прозорі настільки, наскільки раніше важко було уявити. Але поки що невідомі деталі угоди. А як відомо, диявол криється в деталях. В якихось речах, ми бачимо, є різночитання: російське трактування й українське трактування. Контракт комерційний, оприлюдненню не підлягатиме. Але немає нічого таємного, що не стало б явним. Одним із серйозних висновків, який мають зробити Україна та ЄС, це те, що потрібно кардинально переглянути систему взаємин у газовому секторі. Угоди і контракти повинні бути публічними, бо практично вони стосуються всіх, бо ми всі є споживачами газу. І на своїх помилках цього висновку важко доходить Україна. А ЄС, де система відносин прозоріша, мусить прийти до такого висновку на помилках України. Як кажуть, дурний вчиться на власних помилках, а розумний на чужих.

Оприлюднено інформацію, що базова ціна на газ на період контракту має становити $450 з урахуванням 20 % знижки на 2009 р. і щоквартального коригування ціни газу щодо курсу вартості нафти.

– До цієї ціни вчепилися ті, хто критикує підписану угоду. Значною мірою дана ціна є обрахунковою, тобто її не можна назвати реальною. Чому? Це маніпуляції „Газпрому". Але в нашому випадку – це ціна першого кварталу, коли практично закупки газу за подібною чи близькою ціною будуть мінімальними, якщо взагалі будуть. Той газ, який накопичений в газосховищах, і газ власного виробництва дають можливість обійтися майже без закупок газу за такою високою ціною. Тому це можна розцінювати як цифру, яка є своєрідним збереженням політичного обличчя для сторін суперечки. Російська сторона показує, що вона зберегла високу ціну на газ. Українська каже: а за цією ціною ми практично нічого не купуватимемо.

Звичайно, більше підстав для обговорення ціни у $288, яку назвала прем'єр-міністр [як середня ціна на газ на період контракту – П.А.]. І в цьому контексті вона є середньозваженою ціною. Якщо ще можна передбачити, яким чином обраховуватиметься ціна другого-третього кварталу, то четвертий квартал нам невідомий. І незрозуміло поки, яка домінуюча тенденція буде на нафтовому ринку.

Але в будь-якому випадку це здійснення того переходу до європейського рівня цін, що й мало відбутись. Інша справа, що, скажімо, це сталося не так, як гадалося уряду. Періодично урядовці заявляли, що [необхідний перехідний] трирічний період, і „Газпром" погоджувався. Але ці періоди більше розхолоджують, ніж налаштовують на вирішення питань, пов'язаних з енергозбереженням, газозаощадженням, переходом на інші технології, пов'язані з газозаміщенням. Бо ж психологія, яка спрацьовувала, така: є три роки попереду, і можна почекати, а там побачимо. Але фактично з 2006 року Україна перебуває в режимі щорічного підвищення ціни на газ. Було $ 50, згодом $ 130 і так далі. Тепер $ 230. Тому я думаю, це, власне, і є перехідний період.

Можна назвати головні причини загострення газової війни? Яка складова

Фото: Петро Андрусенко

більш істотна, політична чи економічна?

– Я сказав би так: там де нафта, газ і зброя, там завжди є економіка і політика. І якийсь час здається, що домінує одне, а потім виявляється інше. Я назвав би явища такого роду, як ця газова війна, унікальними. І вони не можуть бути обумовлені однією причиною. Зараз буде багато версій, навіть дуже екзотичних. Мені здається, це результат дії кількох чинників, дуже різних, різного порядку, різноспрямованих, і час, коли це відбулось, є невипадковим. Це з одного боку. З іншого боку, це була ситуація, яка якщо й могла трапитись, то саме за таких обставин, принаймні за двох. Перша – холодна зима (хоч вона й не була аномально холодною, як у 2006, але холодніша, ніж зими 2008 і 2007 років). Друге – різке падіння цін на енергоносії, що не прогнозувалося ще навіть півроку назад. Прогнози були протилежними. Навіть „Газпром" твердив, що ціна на нафту буде 250 доларів, а на газ – $1000. Тому ці дві речі стали визначальними з позиції виникнення газової війни. А точніше – газової агресії Росії.

З іншого боку, чи Україна не передбачала такого розвитку? В українські сховища заздалегідь напомпували чимало газу.

– Передбачався не зовсім такий розвиток ситуації. Але перекриття вентилю „Газпромом" відбувалось і в 2006, і в 2007 році. І в 2008, на початку березня „Газпром" перекривав постачання газу Україні, щоправда, десь на три дні. І тому після цього було зроблено рефлексивний висновок про те, що буде восени, взимку. Тому я вважаю, що уряд і „Нафтогаз" зробили цілком логічний крок і вчинили за давньою українською традицією: запас біди не чинить.

Повертаючись до причин, зверніть увагу, що газова атака Росії відбулася взимку. Моя гіпотеза є доволі простою. Зима – пік споживання газу. Скрізь – в Росії, в Україні, в ЄС. На цей момент „Газпром" елементарно не в змозі забезпечити максимальні обсяги газу. „Газпром" [має] найбільші поклади газу в світі, але газ у надрах і газ у трубах – різні речі. І якраз на піку попиту він одночасно виявляється неспроможним задовольнити внутрішнє споживання і виконати експортні зобов'язання. Визнати публічно він цього не може, це означатиме серйозні наслідки, фактично – дефолт (вважаючи що він має довгострокові контракти з європейськими споживачами). Тому в даному випадку, на мій погляд, така агресивна поведінка – прояв страху (недаремно кажуть, що агресія – зворотній бік страху). Надолужити за рік те, що не зробили, не інвестували впродовж півтора десятка

155 – від БЮТ, 44 – від НУНС, 20 – від Блоку Литвина, 0 – від комуністів. Голова Верховної Ради пропонував повернутися до голосування, але його підтримав лише 221 депутат. Бюджет передбачав дефіцит 31 мільярд гривень, 3 % від ВВП. Доходи бюджету урядом було визначено сумою 238 мільярдів гривень (проти 232 млрд. грн. минулого року), видатки держбюджету 2009 року мали скласти 266 мільярдів гривень (проти 253 торік).

Уряд пропонував залишити на 2009 рік рівень прожиткового мінімуму на рівні грудня 2008 року, тобто 669 гривень. З 1 січня 2009 року уряд збирався встановити розмір мінімальної заробітної плати 605 гривень, з 1 квітня 2009 року – 625 гривень, з 1 липня 2009 року – 630 гривень, з 1 жовтня 2009 року – 650 гривень, а з 1 грудня 2009 року – 669 гривень на місяць.

26 грудня У 2008 році здійснені експортні операції через офшорні зони на суму 3,64 млрд. грн. – повідомляє Державна податкова адміністрація. У результаті спостережень установлено, що з початку 2008 року 68 суб'єктів господарювання України (резиденти) здійснили імпортні операції через фірми, зареєстровані в офшорних зонах, на загальну суму 64 млн. грн. Експортні операції через офшорні зони протягом року здійснювали 262 суб'єкта господарювання України на суму 3,64 млрд. грн. Зокрема, найбільші обсяги експортованої продукції направлялися на адреси компаній, зареєстрованих в офшорних зонах Британських Віргінських островів – у розмірі 3,47 млрд. грн..; Гібралтару – 106,7 млн. грн..; Белізу – 25,7 млн. грн..; Багамських островів – 7 млн. грн.

26 грудня Україна входить до десятки країн, мешканці яких найчастіше стають жертвами торгівлі людьми. За цим показником нашу країну прирівняли до Молдови, Таїланду і Нігерії. Такими є дані звіту Департаменту з наркотиків та злочинності ООН. За даними Міжнародної організації міграції (МОМ), з 1991 року близько 100 тисяч українців стали жертвами торгівлі людьми. За даними Департаменту МВС із боротьби зі злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, за дев'ять місяців 2008 року розкрито 304 злочини. У році, що минає, вже повернуто в Україну 320 потерпілих, із яких 85 – чоловіки, 235 – жінки. Крім того, було припинено діяльність 17 організованих угруповань.

26 грудня Верховна Рада звільнила Валентину Семенюк-Самсоненко з посади голови Фонду держмайна. За відповідну постанову проголосувало 259 депутатів.

26 грудня Верховна Рада ухвалила проект бюджету на 2009 рік. „За"

проголосувало 226 депутатів: 4 депутати Партії регіонів, всі 20 депутатів від блоку Литвина, всі бютівці, та тільки 46 депутатів „Нашої України". Не голосували депутати групи „Єдиний Центр" та „За Україну" В'ячеслава Кириленка, а також усі комуністи. Перед цим Кабмін погодився на збільшення видатків по низці статей бюджету, щонайменше на 1,5 млрд. грн. Крім того, в прикінцеві положення закону було включено пункт про те, що Кабмін мусить до 1 травня внести проект змін до бюджету.

29 грудня У 2009 році Україна збільшить державний борг у 2 рази, тобто більш ніж на 103 млрд. грн. На брифінгу, присвяченому підписанню президентом бюджету, про це заявив заступник голови Секретаріату президента Олександр Шлапак.

30 грудня Голова правління „Газпрому" Олексій Міллер вчергове підтвердив, що якщо не буде укладений контракт на поставки газу з українською стороною, уже з 1 січня 2009 року будуть припинені поставки газу в Україну.

30 грудня Україна повністю розрахувалася за імпортований у 2008 році російський газ. Завдяки зусиллям і скоординованим діям президента, уряду, НАК „Нафтобаз" і Нацбанку проведено платежі не лише за листопад місяць, а й авансовий платіж за грудень 2008 року.

1 січня О 9:00 за київським часом поставки газу в Україну припинені повністю. Обсяг скорочення склав 90 мільйонів кубометрів. Водночас Україна у повній мірі здійснює транзит російського газу в Європу. Як відомо, Україна вважає прийнятною ціною поставок газу в 2009 році 201 долар за тисячу кубометрів проти пропонованих Росією 250 доларів. У 2008 році Україна платила за імпортний газ по 179,5 доларів.

2 січня В рамках розслідування кримінальної справи щодо діяльності фінансової компанії „Кінгз Кепітал" київська міліція розпочала обшуки на місцях роботи та проживання пастора „Посольства Божого" Сандея Аделаджи. У київській міліції також зазначили, що це пов'язано з тим, що в заявах постраждалих від діяльності „Кінгз Кепітал" вказується, що саме Аделаджа під час своїх проповідей закликав прихожан вкладати гроші в цю фінансову установу.

6 січня Усі російські поставки газу через Україну до Болгарії, Туреччини, Греції, Македонії, Румунії, Хорватії було зупинено в результаті російсько-українського газового конфлікту, а до Австрії надходить лише 10 % газу, Угорщини – 20 %. Водночас, президент Віктор

років, [вони також не можуть]. Тому це масштабна акція, яка мала на меті відвернути увагу від болючої проблеми.

Тобто, здійснювалася продумана підготовка.

– Так, це була підготовка, і в цьому контексті я пригадую дискусії в Криниці на економічному форумі, на конференції з питань економічної безпеки в Братиславі, у жовтні 2008-го. Йшла підготовка громадської експертної думки до того, що, мовляв, ви побачите, які проблеми будуть з Україною. Плюс те, що „Газпром" найняв низку відомих провідних світових PR-агенцій, які допомагали йому. Все це як раз і вказує на те, що це була одна з основних причин.

Візьмімо навіть, щоб підтвердити цю позицію, російські оцінки. Наприклад, колишнього голови РАО „ЄС Росії" Анатолія Чубайса, який минулого року, у вересні місяці прогнозував, що дефіцит газу в зимовий період 2010 року становитиме 33 млрд. метрів кубічних. З'являється дірка в балансі „Газпрому". Потрібно десь взяти газ. Але його немає звідки взяти, тому що в Росії є „Газпром" і монополія. І навіть незалежні видобувні компанії, які є в Росії, здають газ „Газпрому", а він його реалізує. Або потрібно створити певний запас. Але як його створити взимку на піку споживання? Варіантів нема. Себто, потрібно тільки десь перервати постачання газу під певним приводом. Можна зробити це двояко: влаштувати потужну аварію, але це повний нонсенс. Або ж влаштувати якусь газову війну під приводом того, що хтось там не виконує транзитні зобов'язання.

А до того ви пригадуєте, що кожен день „Газпром" робив заявку на експериментальне прокачування газу по неможливому маршруту. Щодня говорив, що українська сторона знову відхилила їхні пропозиції. Знаходилися нові зачіпки, гачки, щоб затягти справу. І в цьому контексті важлива як раз та друга причина, про яку я згадував. Це те, що падіння цін на нафту призвело до падіння цін на газ. І саме європейський ринок газу найприбутковіший для „Газпрому" і приносить йому необхідні гроші. З огляду на зниження цін „Газпром" зазнає в 2009 році серйозного зменшення надходжень, десь на 40 %. І він нічого не може зробити, щоб збільшити виручку з європейського ринку газу.

Інший ринок газу – це власне внутрішній, російський. Він є найбільшим. Але там Росія немає можливості і не бажає підвищувати ціни. Залишається єдиний ринок, де за рахунок монопольного становища можна вичавити надходження. Це ринок країн СНД, де найпривабливіший сегмент – ринок України. Врахуйте, що стратегія і дипломатія „Газпрому" зазнала нищівного фіаско у Центральній Азії, оскільки вони, розкрутивши цінову гонку у нас, нарвались на це ж у Центральній Азії. А Туркменістан почувається вільніше і він жорстко стоїть на своїй позиції, тому що цьогоріч запрацює китайський проект. В результаті бухгалтерія „Газпрому", його фінанси тріщать по швах. І тому вийшло так, що з України, як з найслабшого партнера вичавили те, що можна було вичавити.

В цьому конфлікті постійно з'являється компанія „RosUkrEnergo". Можна назвати її реальних власників? І чи справді зникли посередники з газового ринку України?

– Будемо вважати, що після конфлікту ця компанія зникла. Ніби-то сторони зробили відповідні заяви щодо цього. Щоб прояснити ситуацію з „RosUkrEnergo", слід згадати, як вона виникла. Це 2004 рік, самміт президентів України і Росії, Ялта. Вони оголошують, що з'являється компанія „RosUkrEnergo", яка вирішуватиме всі питання газопостачання і буде фінансовим гарантом для „Газпрому". Не випадково вона з'явилась саме в 2004 році. І по суті „Газпром" передав їй контракт на всі обсяги туркменського газу, які приблизно за рік до цього були законтрактовані російською стороною в Туркменістані. Таким чином були перервані прямі відносини України й Туркменістану. Туди був вмонтований посередник. Чому Росія це зробила? Тому що 2002 року вони побачили серйозну проблему ресурсних дефіцитів, які в них виникають. І вони в принципі поступили далекоглядно, плануючи, де взяти газ. Тут, у Центральній Азії. Вони кинулися в Туркменістан. Вони думали переконати Сапармурата Ніязова не продовжувати контракт з Україною, а передати газ „Газпром експорту", що й було зроблено, а „Газпром експорт" підписав контракт з „RosUkrEnergo".

Тепер те, що стосується реальних власників. На жаль, відповідь ми не зможемо отримати. Хіба хтось з цих власників сам вирішить оприлюднити дані. Проблема полягає в специфіці швейцарського законодавства. Не випадково ця компанія зареєстрована саме там. По суті, реєстр акціонерів відповідно до нині чинного швейцарського законодавства є прерогативою внутрішньокорпоративного характеру. Оскільки було багато розмов про її непрозорий характер і так далі, були

оприлюднені якісь дані про компанію, були публічно показані два співвласники з України – Дмитро Фірташ і Іван Фурсін. Однак це те, що показано публічно. А те, що знаходиться в сфері непрозорості, дає можливість гадати. Специфіка розподілу акціонерного капіталу компанії така, що є акції номінальні, виписані на Фірташа і Фурсіна. Зафіксовано, що вони є їх власниками. Але є також акції на пред'явника. По суті – анонімні акції. І в кого вони можуть бути, хто може бути їх власником, а відповідно – й співвласником „RosUkrEnergo", про це можна лише здогадуватися. Безперечно, лялькарі знаходяться десь у Москві, тому що схема була інстальована звідти. Українського в „RosUkrEnergo" немає нічого, окрім трьох літер в назві і двох фізичних осіб, що засвідчені як співвласники.

Це посилення відбулось якраз на стику 2005 й 2006 років через газову атаку, яка була на початку 2006 року. І коли українська сторона, практично не розібравшись до кінця в суті того, що відбувається, провела бліц-переговори, а точніше прибула з капітуляцією до Москви, підписавши невигідні для себе додаткові угоди, за якими компанія „RosUkrEnergo" отримала можливість створити на території України спільне підприємство з НАК „Нафтогаз України". Що й було зроблено. Таким чином з'явилася „УкрГазЕнерго", яка протягом 2006, 2007 років практично майже повністю відібрала внутрішній ринок нафтогазу в національного оператора „Нафтогаз". Чому так сталось? Напевне тому, що спрацювали акції на пред'явника. Напевне тому, що з'явилися люди з оточення цієї компанії, з'явилися в політичних колах вже нової влади, яка переймалася тоді проблемами наступних парламентських виборів, якихось додаткових грошових фондів. Таким чином з'явилися емісари з пропозиціями, від яких важко відмовитися. Попросту кажучи, це називається корупцією. Ну а потім був 2007 рік, коли уряд був іншим, лояльним, в складі уряду були одні з ініціаторів створення „RosUkrEnergo", зокрема, колишній керівник „Нафтогазу" і міністр палива та енергетики в 2007 році. Потім знову зміна влади. І новий-старий прем'єр Юлія Тимошенко, зрозумівши всю глибинну суть цієї схеми і її небезпеку, взялася за ліквідацію. Тільки вона взялася методом кавалерійської атаки. З „УкрГазЕнерго" було легше розібратися, бо це резидент, який працює в Україні. До „RosUkrEnergo" в Швейцарію не дотягнешся. Тому на початку 2008 року спроба зазнала невдачі.

Зверніть увагу, що газова атака Росії відбулася взимку. Моя гіпотеза є доволі простою. Зима – пік споживання. На цей момент „Газпром" елементарно не в змозі забезпечити максимальні обсяги газу.

Але спосіб підписання договору в 2004 році при створенні компанії дає можливість підозрювати, що в проект були залучені найвищі посадові особи з боку України, включно з президентом Леонідом Кучмою. Такий висновок вірний?

– Відбувся такий стратегічний обмін. Як відомо, на зустрічі в Ялті президент Кучма оголосив про те, що він підписав указ, за яким увів в дію нову редакцію військової доктрини України, де була вилучена теза, чи точніше позиція, про вступ України до НАТО. Все це відбулося за два тижні до зустрічі в Ялті. І про це офіційно не повідомлялося. Тільки в Ялті президент повідомив свого російського колегу. В результаті той оголосив і нову схему торгівлі газом, яка вирішить усі питання для України аж до 2028 року. Бо контракт підписали до 2028 року. Тобто це був ніби своєрідний обмін: низька ціна на газ в обмін на політичну лояльність та відмову від Альянсу.

Тоді у мене виникає логічне питання: „RosUkrEnergo" мала можливості впливати на українську владу після 2004 року?

– Після 2004 року, коли відбулася Помаранчева революція, зміна влади тощо, ця схема мала б зникнути чи трансформуватися. Проте вона не тільки не зникла, не тільки не трансформувалась, а навпаки, посилилася.

„RosUkrEnergo" має контракти з деякими країнами Європи. Фірма надалі обслуговуватиме їх? Відомо також, що Дмитро Фірташ контролює угорську компанію, яка також має підписаний достроковий контракт з „Газпромом".

– „RosUkrEnergo" не лише постачає газ для внутрішнього українського ринку і продає його далі чи „Нафтогазу", чи „УкрГазЕнерго", але „Газпром" надав йому практично квоту, не дивлячись на

Ющенко попередив керівництво Євросоюзу та його членів про скорочення „Газпромом" постачань транзитного газу в Україну і запевнив їх, що Україна не відбирає цей газ на свої потреби.

6 січня Запаси природного газу в підземних сховищах (ПСГ) НАК „Нафтогаз України" на 6 січня складають 16-16,5 млрд. куб. м, повідомив голова правління держхолдингу Олег Дубина. „Ми піднімали з ПСГ по 200 млн. куб. м у добу, шість днів... Десь близько 16-16,5 млрд. куб. м газу. Цього вистачає для забезпечення України", – сказав він.

7 січня У середу „Газпром" о 07:44 за київським часом повністю припинив постачання природного газу в напрямку України. Без газу Угорщина, Австрія, Словаччина. Україна просить ЄС натиснути на Росію.

8 січня Західна преса стала на сторону України. „Перекривши газовий кран, прем'єр Володимир Путін кинув виклик не тільки Україні, але і Європейському Союзу", – пише британське видання „The Times". „Швидше за все, Путін поставив за мету не тільки покарати український уряд за те, що він сподівається привести країну в НАТО, але і ще раз показати мешканцям східних кордонів Європи – якщо там хтось уже забув про вторгнення Росії в Грузію, – що їм набагато вигідніше залишатися близькими до Росії, а повертатися обличчям до Заходу, навпаки, небезпечно", – йдеться в статті. Аналогічну позицію зайняли американський „The Wall Street Journal" та французький „Le Monde".

8 січня Інфляція у 2008 році подолала позначку 22 %. Індекс споживчих цін минулого місяця становив 102,1 %. Повідомляє Державний комітет статистики України.

8 січня Голова НАК „Нафтогаз України" Олег Дубина заявляє, що Україна бере на себе зобов'язання постачати російський газ на західний кордон в повному обсязі. Про це він сказав у Брюсселі в рамках позачергового засідання комітету Європарламенту з закордонних справ. Українська делегація надала європейським представникам повну інформацію про ситуацію з припиненням „Газпромом" постачання газу в Україну для подальшого його транспортування у країни ЄС.

9 січня „У ЄС повністю розчарувалися позицією Росії, свідченням чому є той факт, що вони серйозно розглядають питання про укладання двосторонніх контрактів з Україною на транзит газу територією України європейським споживачам", – заявляє заступник міністра закордонних справ України Костянтин Єлисєєв.

12 січня Українська сторона підписала „Правила моніторингу транзиту природного газу через Україну" без жодних зауважень. Президент Росії Дмитро Медведєв підкреслив, що відразу після цього Росія одержить можливість негайно почати постачання транзитного газу через Україну європейським споживачам і поступово відновити штатний режим транзиту.

12 січня „У результаті ‚братських' стосунків у газовій сфері Україна щороку "дарувала" Росії не менше 4 млрд. дол.", – заявив уповноважений президента з міжнародних питань енергетичної безпеки Богдан Соколовський. „В 2007 році Україна протранспортувала 112,1 млрд. кубометрів російського газу за тарифом 1,7 дол. за 1 тис.куб.м на 100 км. Середньоєвропейський тариф складає близько 4,7 дол. У результаті лише в 2007 році Україна втратила 3,6 млрд. дол.", – пояснив уповноважений президента. „Окрім того, за рахунок пільгової ціни для російських партнерів за послуги українських підземних газосховищ ми втрачаємо додатково ще близько 0,3–0,5 млрд. дол. Щороку", – додав він.

12 січня Росія продовжила до 1 січня 2013 року термін вилучення білого цукру з режиму вільної торгівлі з Україною. Цей термін закінчувався 1 січня 2009 року, однак Союз цукровиробників Росії і Мінсільгосп РФ запропонували продовжити його – з тим, щоб „нерегульовані постачання цукру з України не завдали шкоди російському бурякоцукровому комплексу".

12 січня У разі проведення дострокових виборів до Верховної Ради в грудні 2008 року 3%-ий бар'єр здолали б шість політичних сил. Про це свідчать результати опитування, проведеного Фондом „Демократичні ініціативи" та фірмою „Юкрейніан соціолоджі сервіс". Так Партія регіонів набрала б 31,5 %, Блок Юлії Тимошенко – 17,3 %, Компартія – 7,2 %. Блок Арсенія Яценюка отримав би 5,1% голосів, Блок Литвина – 4,4 %, Блок Віктора Ющенка „Наша Україна" 3,8 %. Певні шанси мала б Соцпартія (2,4 %). При цьому значна частина виборців (7,9 %) готова проголосувати проти всіх, а 14,8 % з вибором не визначилися.

14 січня Президент Росії Дмитро Медведєв доручив главі „Газпрому" Олексію Міллеру організувати роботу з підрахунку збитків, які несе Росія в зв'язку з припиненням постачань російського газу європейським споживачам. „З 1 січня "Газпром" недоодержав 1,1 млрд. доларів експортного виторгу за контрактами на постачання газу в Європу", – сказав Медведєв. те, що він публічно заявляв, ніби єдиний експортний канал – це „Газпром експорт". І це зайвий раз вказує, що це ідея „Газпрому", адже чужому „Газпром" не надав би додаткового експортного каналу.

Цей експортний канал передбачав до 15 млрд. метрів кубічних газу щороку для „RosUkrEnergo" і його реалізації на ринку ЄС. Я знаю, що вони максимально продавали 11 млрд., і це було в 2007 році. За 2008 рік даних ще немає. Тобто європейський ринок з високими цінами в період високих цін на нафту генерував колосальні доходи для „RosUkrEnergo". Уявіть, що середньорічна ціна на туркменський газ – $140 на кордоні Туркменістану, а в Європі – $500. Український ринок ніби не давав, і не міг дати таких великих доходів, але він великий за обсягом – 50 млрд. кубів. Себто, якщо там була невелика маржа, то, будучи помноженим на обсяг, це також давало непоганий дохід.

Але основний дохід генерувався з ЄС. При цьому європейські партнери „RosUkrEnergo", підписуючи угоду з ними, не розуміли, що існує ризик того, що „RosUkrEnergo" в будь-який момент може бути позбавлена ресурсу газу. Тому, що він немає власного ресурсу. Той ресурс газу, який показував „RosUkrEnergo" в контракті до 2028 року – це газ бланковий чи паперовий. Якщо щось відбувається, і „Газпрому" стає непотрібною ця компанія, результат буде той же, що й у випадку „Eural Trans Gaz". Зараз я думаю, можливо, „RosUkrEnergo" довиконує в якійсь частині контракт по постачанню газу для центральноєвропейських партнерів, оскільки ми не знаємо, які положення підписані між ним і партнерами з Польщі, Словаччини чи Угорщини. Можливо, „Газпром" надасть таку можливість, що малоймовірно. Інший варіант: ці контрактні зобов'язання якимось чином будуть комусь передані. Можливо, тому ж таки „Газпром експорту".

А тепер щодо відсутності посередника. Неважливо, відносини прямі, чи криві. Важливо, щоб вони були прозорі. Хто каже, що сторони не можуть використовувати оператора? Такий великий обсяг газу вимагає, щоб хтось ним займався. Таким чином може з'явитися третій учасник. Я б не скидав з рахунку такий сценарій. В історії таке вже було. І в 1990-х, і на початку цього десятиліття.

Проте це стосувалося того періоду, коли здійснювалися поставки саме туркменського газу. Тоді була така мотивація: газ туркменський, „Газпром" як державна компанія не може виступати там в Центральній Азії безпосередньо. Тому треба взяти третю компанію, яка вирішуватиме питання, пов'язані з транзитом. Так з'явились „Eural Trans Gaz" і „RosUkrEnergo". Зараз йдеться про те, що закупки здійснюватимуться від „Газпрому" напряму. Формально це буде російський газ. Зникла маржа, яка робила ефективним бізнес посередницької структури: дешевий туркменський газ і дорогі європейські ціни. Тепер все змінилося. „Газпром" має дорогий туркменський газ і нижчі європейські ціни. Схема втратила економічну привабливість. Мені здається, проблеми пов'язані з тим, як підписаний контракт. Це не є контракт європейського типу. Це модифікований контракт, який притаманний для російсько-українських газових монополістів – „Нафтогазу" і „Газпрому". І це є моментом, який не дає багато підстав для оптимізму. Звичайно, він підписаний на 10 років. Але й контракт з „RosUkrEnergo" був розрахований на 25 років.

Я хотів би на хвилинку повернутися до особи Фірташа. Російська газета „Ведомости" в опублікованому матеріалі представила інформацію про контролювання ним 75 % внутрішнього газового ринку України.

– З одного боку, це може бути звичайний блеф, а з іншого – правдою. Ми це не можемо верифікувати, бо власники зазвичай – в офшорних компаніях. Можна припустити, що Фірташ скупив офшори, і що акції облгазів насправді є фірташівськими. З іншого боку, все це може бути блефом.

Тобто, механізмів контролю нема? Є ж Антимонопольний комітет, наприклад?

– А нічого АМК не зможе зробити, тому що юридично виглядатиме все не так. АМК не зможе довести факту монополізації, факту проведення антиконкурентної політики, факту концентрації капіталу в одних руках.

Тоді виникає питання: а навіщо сам Фірташ пролив на світ подібну інформацію?

– Це вказує на те, що велася поважна закулісна боротьба. І той факт, що пан Фірташ вийшов на публічну площину вказує: ситуація далеко не блискуча. Достатньо рішуча лінія поведінки говорить, що він був насправді переляканий. А як у всякої переляканої людини реакція агресії – це єдине, що йому залишається, щоб рятувати бізнес. Тому цілком можливо, це був блеф з метою продемонструвати всім, мовляв, дивіться: ви мене звідси викидаєте, але ж я тримаю

вас з іншого місця. А також месидж для Росії: якщо ви маєте якісь наміри і хотіли придбати чи отримати контроль над внутрішніми газорозподільними системами в Україні, то вони ж у мене, треба зі мною домовлятись.

Нещодавно ви висловили думку, що схема „RosUkrEnergo" клонується „Газпромом" на європейських ринках. І можливо, „Газпром" розкручує своєрідний обмін: газ взамін на „ні" для України в НАТО.

– В даному випадку це просто екстраполяція того, що ми розгледіли в принципі схеми „RosUkrEnergo" в Україні. А потім зверніть увагу: виявляється, що в кантоні Цуг зареєстровано не тільки „RosUkrEnergo", а й три масштабні проекти, які набули резонансу в ЄС. Це „Nord Stream", „South Stream" і „Shtokman Development AG". І вони з'явилися в кантоні Цуг не до „RosUkrEnergo", а після. „Nord Stream" – у 2005 році, а „South Stream" і „Shtokman" – у 2008. Проекти, які заплановані для реалізації ідей газопроводу в Баренцовому морі, вимагають часу і грошей, великого проміжку часу, дуже значних грошей. І в цьому контексті дуже легко організувати, якщо фінансування йде саме за такою схемою, відведення від основного фінансового потоку. Воно спрямовуватиме на реалізацію цих проектів невеликі фінансові струмки, в бік тих фігур, менеджерів, чиновників, політичних фігур, які якимось чином не сприяють або опонують цим проектам. Або навпаки, потрібно буде сприяння з боку певних фігур, щоб зробити їх більш активними. Тому схема в цьому контексті ідеальна. Вона не залишає слідів. І „ефект Шрьодера" (так я його називаю) – це побічно підтверджує. Ззовні виглядає все дуже елегантно. Тут важко пред'явити якісь звинувачення.

Як може вплинути українсько-російський газовий конфлікт на реалізацію „Nord Stream" та „South Stream"?

– Якщо вони оцінюватимуться так, як повинні бути оцінені (з точки зору впливу на довкілля, впливу на ЄС, а не на окремі країни), проекти мають бути відкинуті.

А які уроки винесе ЄС з цієї історії?

– Єврокомісія, на мій погляд, робить неадекватну оцінку того, що було і в 2006 році, і тепер. Все розглядається на рівні звичайного комерційного проекту. Тут треба чітко сказати, що світ вступив в еру енергетичних воєн. Москва не скаже, що ми йдемо на вас енергетичною війною. По суті енергетична війна – це поєднання газової атаки з потужною інформаційною кампанією. Орієнтир був такий: Німеччина та Італія – два потужні газові ринки, найбільш платоспроможні, з найбільшим обсягом споживання газу. Тому, жорстко прив'язавши до себе ці два ринки з іншими, дрібнішими (наприклад, Польщу і Чехію „приписали" до Німеччини), можна буде маніпулювати всім газовим ринком Європейського Союзу. Маніпулювати напрямками, обсягами і цінами. Створювати штучні дефіцити, наприклад. Європа не має інтегрованої системи газозабезпечення і у випадку проблем, як було зараз, виявилося, що, скажімо, перекинути газ з Франції чи з Італії до Словаччини складно, бо немає потрібних інтерконекторів. Навіть у межах тієї ж Німеччини немає інтегрованої системи.

Я вже не кажу про ситуацію, що по жодному з маршрутів (ані вздовж „Nord Stream", ані поблизу „South Stream" чи „Ямал–Європа") немає жодних сховищ газу. Якщо відбувається якась аварія, відбувається автоматичне припинення подачі. Так було 2 вересня 2008 року. „Газпром" попередив німецьких споживачів, що відбудеться припинення постачання газу. Це викликало нервовість. А чому? Бо там немає сховищ газу. Тому навіть російські фахівці кажуть, що українська газотранспортна система залишається незамінною, навіть якщо будуть реалізовані ці проекти. Кожен проект має право на життя. Якби Європейська комісія поставила умову Росії: давайте спочатку розробимо „Shtokman", а якщо побачимо, що родовище виправдовує сподівання, тоді буде прокладка „Nord Stream", але по іншому маршруту. Спочатку й передбачалося, що „Nord Stream" спрямовуватиметься на нові газові поклади. А не так, як його потім переприв'язали до старих сибірських родовищ. Зараз треба також повернутись до теми демонополізації газового сектору Росії. Якщо щось трапляється з такою монополією, це загроза до всієї Європи.

ЄС змінить ставлення до „Газпрому" та Росії?

– Сподіваюся, так. Корупційний потенціал, акумульований в монополії в ЄС, все ж не переважить інтелектуальний потенціал європейських чиновників, європейських парламентарів. А крім того в ЄС завжди є країни, які не дають спокійно жити тим, у кого мізки надто заплили жиром. Я маю на увазі країни Вишеграду, країни Балтії, які постійно намагаються дебатувати цю тему.

Спілкувався Петро Андрусечко, Київ

15 січня Парламент ухвалив у другому читанні та в цілому закон про тимчасові слідчі комісії, зокрема й щодо імпічменту президенту. „За" проголосувало 406 і 408 депутатів відповідно.

19 січня Росія й Україна у Москві підписали 10-річні контракти на постачання газу споживачам України і транзит російського газу через українську територію. Однією з найважливіших умов підписання договору стала відсутність посередників у торгівлі російським газом з Україною. Окрім того, Росія й Україна переходять на ринкову європейську формулу вирахування ціни вже з 1 січня 2009 року. Путін додав, що в ході переговорів сторони зробили двосторонні прийнятні поступки, в результаті яких у 2009 році Україна одержить 20-відсоткову знижку на ціну російського газу. Також цього року буде збережено пільговий тариф на прокачування російського газу в Європу через Україну. Водночас не була озвучена точна ціна на газ. Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко заявила, що Кабмін протягом двох днів вирахує точну вартість газу для України по затвердженій з Росією формулі, однак вважає, що вона складе менше $250 за тис.куб.м.

20 січня ВАТ „Газпром" почав постачання газу в Європу через Україну.

20 січня Трейдер „РосУкрЕнерго" в грудні 2008 року зривав переговори „Газпрому" з „Нафтогазом України", – про це заявив голова правління „Газпрому" Олексій Міллер. „Наприкінці грудня прем'єр-міністри Росії й України дійшли згоди, і наші компанії були готові домовитися про ціну газу $235 за 1000 куб.м. за умови спільних експортних операцій з території України, „РосУкрЕнерго" тоді запропонувало купувати газ для України за ціною $285", – зазначив він.

20 січня Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко заявляє, що за підрахунками російської сторони, ціна на газ для України в середньому за рік складе 228,8 доларів за тисячу кубометрів.

23 січня Компанія „РосУкрЕнерго" погрожує почати у Швейцарії судовий та кримінальний процеси в разі відчуження у них газу, що знаходиться в підземних сховищах України. Одночасно глава Державної митної служби Валерій Хорошковський заявив, що не визнає заяв „Нафтогазу" про те, що тепер вони є власником газу „РосУкрЕнерго" в підземних газосховищах. „Поки в мене не буде певних підстав, які будуть полягати в контрактних умовах, то цей газ залишатиметься газом "РосУкрЕнерго"", – сказав Хорошковський.

Криза „на повний газ"

На початку року Європу охопила газова криза. Вісімнадцять країн стало заручниками російсько-української суперечки про уявні борги України та встановлення нової ціни за газ. З російського боку дійшло навіть до звинувачень України в крадіжці російського газу, призначеного для Європи. Результат: держави, стовідсотково залежні від газу, опинилися в ситуації колапсу.

Докладні і справжні причини того, чому Російська Федерація зненацька й без попередження зупинила поставки газу до Європи через транзитну Україну, мабуть, ще довго – якщо не назавжди – залишаться таємницею кремлівських мурів. Для стривоженого Європейського Союзу Україна, яка прагне стати її членом, вчергове втратила довіру, а Росія вкотре підтвердила, що для Європи вона є ненадійним і непередбачуваним партнером. В кожному випадку, Росія ясно й безсоромно дала зрозуміти Європі і світу, які в неї уявлення про практичну великодержавницьку політику.

Систематичне використання енергії як зброї

В пік газової кризи нам пощастило зустріти в Києві українського енергетичного експерта Михайла Гончара, який звернув нашу увагу на основний принцип енергетичної стратегії Росії. В преамбулі цього документу прямо сказано, що російські енергетичні ресурси служать для реалізації внутрішньої та зовнішньої політики Російської Федерації. „Це означає, що Росія використовує і буде намагатись далі використовувати свої енергетичні ресурси та інфраструктуру їхніх поставок як механізм економічного тиску, як економічну зброю – і не лише супроти України", – сказав М.Гончар. Але Україна є першою, якщо йдеться про практичну аплікацію такої стратегії. Саме в інтенціях згаданого документу російський монополіст „Транснефть", який постачає нафту в Європу, закрив 1 січня 2003 року поставки через Литву. „Це пояснювалось як російська помста литовцям за їхню уявну дискримінацію російської меншини. Офіційно такого російська сторона сказати не могла, а тому офіційною причиною визнала те, що для неї економічно невигідно перекачувати нафту через Литву. Зрозуміло, це неправда, адже ще з часів Радянського Союзу в Литві створена дуже добра транзитна інфраструктура. Взимку 2004 року було зупинено постачання газу Білорусі, що відчули також Польща та Німеччина. В 2005-ому та 2006-ому виникла подібна ситуація в Україні. Тому доречно твердити, що Москва систематично використовує енергію замість зброї", – каже Гончар. До сучасної кризи, на його думку, призвело й те, що в „Газпрому" є серйозні проблеми із забезпеченням поставок газу в повному обсязі за договірними контрактами для вітчизняних і закордонних споживачів. А взимку, в час пік, „Газпром" просто неспроможний задовольнити потреби самої Росії, не кажучи вже про закордон. Однак офіційно цього, звісно, не визнає. „Такого висновку я дійшов після недавньої заяви Путіна про те, що „Газпром" був змушений закрити більше ста свердловин у Сибіру – на мою думку, йшлося про свердловини, видобуток з яких вже економічно не був вигідним, про що офіційно заявити не можна, тому справжню проблему російська сторона приховує. За моїми розрахунками (та на основі офіційних джерел), річний дефіцит „Газпрому" становить близько 8,5 мільярдів кубометрів газу, а ріст споживання газу в Росії з 1993 по 2005-й – менший ніж видобуток".

Гонитва за нулями

Чи можливо, щоб в Росії не було достатньо газу? Чи можливо, що навіть з тим, який в неї є, РФ може тримати пів-Європи в газових лещатах так довго, як забажає? Чи можливо, аби стратегічні ресурси стали зброєю супроти незалежної сусідньої країни, в якої є амбіції стати членом ЄС і НАТО? Чи можливо, аби звичайним закриттям вентилів встановлювались нові покупні, транзитні і продажні ціни? Здається, можливе все і навіть більше.

Зрозуміло, „звичайні журналісти" під час кількаденних мандрів Україною не в стані викрити таємниці та справжні причини проблеми, у витоках якої – заплутані стосунки монопольних організацій, державні інтереси та політика однієї величезної держави, а врешті – десятки тисяч відрізаних від тепла помешкань на Балканах, кризовий режим функціонування промисловості країн Центральної Європи. Звичайно, для такої ситуації типово, що задовільної відповіді журналіст не отримає ані в київській централі „Нафтогазу", ані в „Укртрансгазі". Прес-секретар „Укртрансгазу" Анатолій Остапенко привітав нас у вестибюлі фірми. „Ну, хлопці, так же не можна, просто так собі прийти і хотіти фотографувати диспечерський центр, дивитися на наші компресорні станції... Нічого проти, але ви мали хоча б за три дні наперед подати заявку....", – зводить плечима Остапенко. Врешті охоче показує на карті міста, де розміщено стратегічні компресорні станції, і дарує нам кольорові рекламні матеріали з фотографіями жовтих рур на тлі квітучого весняного поля. Ідилічні картинки, немов з часів побудови світлого і ще світлішого майбутнього, де кризи й сліду немає. В „Укртрансгазі" ми зустріли і Юліуса Скаху, одного з двох словацьких членів моніторингової групи Європейської комісії. Але він теж не надто багато може повідомити: централь, як і диспечерська підлягають строгому засекреченню. Подібно, як і робота спостерігача: з ранку до кінця робочого дня відслідковувати на моніторах комп'ютерів різні варіанти звичайного нуля, що відображає обсяги газу, що протікає зі сходу на захід. Юліус Скаx в жодному випадку не хоче зрадити жодної деталі результатів свого спостережництва. Та й, зрештою, що ще він може розповісти про нулі, які щодня вписує до звітів для Братислави, Брюсселю, Києва та Москви? Однак він обіцяє регулярно нас інформувати і вчасно повідомити, якби щось змінилося. Нічо-

Фото: Андрей Бан

Здається, гонитва за нулями – єдине, що закордонні журналісти могли робити в Україні в ті дні

го не змінилося. Через чотири дні після нашої зустрічі він каже по телефону: „Ситуація не змінилася. Самі нулі..." Подібні невеселі звістки передають і колеги Скахи з інших станцій. Прес-секретар „Нафтогазу" Валентин Землянський розповідає нам, як супроводжував групу з тридцяти закордонних журналістів у російське місто Суджа. Журналістам не вдалося з'ясувати нічого драматичного. Пооглядали жовті порожні труби, сфотографували славнозвісний магічний нуль на циферблатах барометрів. Здається, гонитва за нулями – єдине, що закордонні журналісти могли робити в Україні в ті дні.

Далі на схід

Озброєні картою та інструкціями прес-секретаря „Укртрансгазу" ми вирішили завітати бодай в одну зі 101 компресорних станцій в Україні, які перекачують російський газ (в нашому випадку радше російський нуль) далі на захід. У компресорній станції „Яготин" нас вітає директор, візит „друзів зі Словаччини, які прийшли просити трохи газу" його тішить. Зразу дзвонить на станцію „Гребінка", куди веде транзитний газопровід „Уренгой-Ужгород": „Саша, у тебе газ тече?" З мобільного телефону чути сміх: „Та де! Глибокий нуль!" Після чого директор в приємній і дружній розмові радить нам запитати Путіна, коли газ потече. І цілком серйозно додає, що вся оця криза – лише політична акція проти України: „Наші росіянам газ оплачують тепер і платили в минулому – хоча по-всякому бувало, з запізненням там, абощо – але врешті обидві сторони завжди якось домовлялись, і ніхто нікому нічого не заборгував. І минулого року, 31 грудня ми росіянам заплатили все, що було треба, а наступного дня ми вже були без газу".

Наші мандри на схід пролягають через Суми, за якими серед широкої, вкритої снігом рівнини знаходиться наступна компресорна станція.

„Кілька днів тому до нас завітав якийсь журналіст із Польщі, прийшов цілий промерзлий з поля, по-українськи чи по-російськи не вмів сказати ані півслова, і теж питав, чи в нас є газ", – так весело вітає нас Олександр Мамонов, директор компресорної станції з (не)поетичною назвою „Газові ворота України". Він працює тут з 1984 року. В гарній і теплій вітальні біля канцелярії директора ми сидимо в шкіряних кріслах, п'ємо гарячий чай і заїдаємо смачним печивом. „З Росії в Україну є п'ять газових входів", – пояснює Мамонов. – „А наше завдання просте: те, що отримаємо, просуваємо далі на захід". Красти газ із такої системи – абсолютно виключено. На його, Мамонова, думку, весь конфлікт – чиста політика. Його станція за рік перепомповує приблизно сто мільярдів кубометрів газу (це в п'ятнадцять разів більше, ніж річне споживання Словаччини, і в півтора рази більше, ніж споживає вся Україна). „З російськими колегами на сході в нас дуже гарні стосунки, але ані першого, ані сьомого січня вони нас не попередили про те, що зупинять поставку. Але ж це не вони вирішують..." Директорові безупинно видзвонює телефон, він вибачиться, підніме трубку, часом вигукне: „Яка криза? Мерзнеш? Не мерзнеш? То заспокойся!.." З контексту зрозуміло, що дзвонить якийсь неспокійний місцевий. Коли прощаємось, директор поважніє і каже: „Ми прекрасно розуміємо, в якій ситуації знаходиться Європа. Від імені колективу нашої станції обіцяю, що як тільки Росія пустить газ, ми тут його чимшвидше пошлемо далі. І будемо при цьому думати про людей і у Словаччині, і на Балканах". Ну, кого б таке запевнення, хай і за дві тисячі кілометрів від рідної хати, не зігріло?

Мартін Дроппа, Ліптовськи Градок

„Газпром" грає на випередження

Важко уявити, щоб гігант російської індустрії „Газпром" затявся у новорічному конфлікті з Україною, не маючи за тим прихованої політичної мети. Від початку свого існування, себто з 1989 року, це підприємство грає не лише економічну, але й політичну роль. Чи навіть навпаки: політична роль – найважливіша. Адже комерційна логіка простежується в діях російського монополіста не завжди. Коли ж політичної складової не бачать лише ті, хто не бажає її бачити.

Фото: Ален Гіймоль

Газ вже давно став стратегічною зброєю політиків

„Наша стратегічна мета є чіткою: ми прагнемо світового лідерства в царині енергетики", – сказав нинішній керівник „Газпрому" Александр Медведєв у 2007 році.

„Газпром" – це лабораторія нової, путінської Росії, провідник московської експансії на Захід та Схід, механізм упокорення колишніх радянських республік та важіль тиску на решту відносно вільного світу.

Цілком логічно, що Україна, яку Москва щодалі менше згідна випускати з-під свого впливу, не перший раз потрапляє під тест саме енергетичного тиску. Зовні буцімто комерційний конфлікт не лише випробує Україну на здатність до самостійного життя, але й тестує Захід – провідного споживача російського газу – на розсудливість.

Можна виснувати, що нинішня, найгостріша за всю сучасну історію газова криза, завершується з нічийним результатом. Політичний егоїзм країн „Старої Європи" множиться на реальні економічні умови: залежність європейських економічних систем від газу, який неможливо замінити на інше джерело енергії швидше ніж за 4-5 років, політичний розбрат у ЄС, витратний характер української важкої індустрії... Всі ці фактори розширюють поле для диктаторських демаршів Москви. Проте – на який час?

Якщо Європейський Союз таки поставить до дії газогін „Набукко", в ЄС та його сусідів за рахунок каспійського газу з'явиться правдивий шанс на диверсифікацію газових джерел. Щоправда, політично використовуючи конфлікт із Києвом, Москва сподівалася переконати європейців пристати до своїх нових проектів: Північного та Південного потоків, які заплановано прокласти, обминаючи українську територію. Власне, вибір між „Набукко" та Південним потоком й визначатиме на довгі роки майбутній стиль спілкування між Євросоюзом та Росією. Не лише у енергетичній сфері.

Хоч як би хвалився Кремль перемогою в „газовій війні", не можна сказати, що від цього двобою з Україною політична збройна одиниця „Газпром" геть не втратила потужності. Перш за все, Москва зазнала суттєвих фінансових втрат. Кожен день кризи вартував по 150 мільйонів незароблених євро. Далі, на рівні державного іміджу, також наявні втрати. Дискредитуючи Україну, Кремль сподівався навернути європейців швидше вкладати кошти в будівництво обхідних газогонів. Але довіра – досить примхлива річ. Вона помалу випаровується, коли забагато енергії вкладається в маніпулятивні технології.

Аби зрозуміти сучасну Росію, варто, отже, придивитися до „Газпрому". Сьогодні він уособлює московське сподівання на реванш, на визнання, на домінуючі позиції. „Газпром" – це та козирна карта Кремля, якою нинішня російська влада сподівається зіграти на випередження. Відновитися на позиції супердержави. Змусити собі коритися. Але на кожен козир існує джокер. Якщо ним стане спільна європейська енергетична стратегія, Росія може і програти.

Алла Лазарєва, Ален Гіймоль,
автори книги французькою мовою „"Газпром" – нова імперія"

Коли „Братерство” не гріє

Такої кризи з природним газом в Центральній та Східній Європі ще не було за останніх 35 років, відколи газові труби прокладено із СРСР до його тодішніх соціалістичних васалів. Газопровід „Братерство” 5 січня припинив постачання газу в Словаччину, а вже 6-го тиск знизився і в чеській транзитній трубі. Труби перестали постачати газ і у Південно-Східну Європу, Румунію, Болгарію... Але в Чехії, крім статей у пресі та заяв політиків, споживачі кризи не відчули, навіть великим заводам не був уведений графік обмежень. Як таке могло статись?

Чеська держава вже давно продала мережу газопроводів та підземних газосховищ. Із компанією RWE Transgas прийшов німецький капітал і німецький порядок. Але ще до того, чеський уряд у 90-х прийняв стратегічне рішення про те, що 25-30 відсотків об’єму річного споживання газу Чехія буде купувати в Норвегії. На відміну від подібного рішення з нафтою, нової труби не треба було – пригодився газопровід, який сполучав Чехію з колишньою Східною Німеччиною. Звичайно, газ із Норвегії дещо дорожчий від російського, але подробиць ніхто не називає. Чехія купує в Норвегії третину газу вже з 1997 року. Такої диверсифікації поставок газу не зробила жодна з країн колишнього соцтабору.

Під час двох тижнів січня, коли труба з Росії і України „висохла”, в Чехію норвезький газ поступав без перебоїв. Але цього було б замало. За даними RWE Transgas, на початку кризи сім підземних сховищ природного газу цієї компанії в Чехії було заповнено на 80 відсотків, що дорівнювало 2,3 млрд. кубометрів газу. Чехія в рік споживає 8 млрд. кубометрів. Влітку країна щодня потребує 9-10 млн. кубометрів, а взимку, коли сильні морози – як було і цього року в січні, – в день потрібно аж 55-60 млн. кубометрів. Отож, решту газу в Чехії закачували в труби з підземних сховищ. Підземні запаси давали запоруку, що газу вистачить аж на 40-60 днів кризи. І всі мали надію, що сварка між Москвою і Києвом так довго не триватиме.

Всі чеські підземні газосховища, а вони є і у двох інших фірм (Moravské naftové doly, SPP Bohemia), разом мають потужність 3,1 млрд. кубометрів газу. А ще до виникнення газової кризи було розроблено плани побудувати нові підземні сховища вартістю у сотні млн. євро, щоб до 2013 року загальна потужність підземних газосховищ досягла 4 млрд. кубометрів, тобто майже 50 відсотків річної потреби країни.

Таких запасів газу в газосховищах, як у Чехії (якщо перерахувати на величину країни або річне споживання), має небагато європейських країн. Але збільшення потужності „комерційними структурами” не мусить означати останнє слово в цьому питанні. Своє слово може сказати і держава. Представники уряду під час кризи заговорили про ідею, щоб і природний газ став складовою Державних натуральних резервів, подібно як пальне.

Фото: урядовий портал

Газ в Європу зупинено, прем'єр-міністр Чехії вирушає на Схід

Однак кожен експерт вам підтвердить, що найпростіше використовувати газ з труби, бо з газосховищами – технологічно – все набагато складніше. Одним словом, це не балон, де можна кран відкрити і закрити хоч сто разів на день. Типове газосховище – це порожнина глибоко під землею, звідки колись добували нафту, а тепер туди під високим тиском влітку закачують газ, щоб взимку, у випадку потреби, його звідти добувати. Існують також надземні газосховища, умовно кажучи, великі „балони”, цистерни, що стоять на землі, або присипані землею, але їхня потужність маленька, дуже маленька. Але існують і винятки, їх лише чотири у всьому світі і один з них саме в Чехії.

В невеликому селі Гає, що 50 кілометрів на південь від Праги, люди в хатах газу з газопроводу не мають. Газопроводу там спочатку не було, а потім село і жителі не захотіли. Звикли до балонів. Але під землею, на глибині одного кілометра, в колишній шахті по добуванню руди, сприятливі геологічні умови дозволили збудувати резервуар для 72 млн. кубометрів газу. Довжина підземних коридорів аж 45 кілометрів! Газосховище біля села Гає може постачати газ для головного міста Праги аж 60 днів улітку або 9 днів у період найсильніших зимових морозів. Але головна вигода цього газосховища, експлуатованого з 1998 року, це можливість оперативного реагування і плавної зміни режиму: коли треба, газ швидко добувають, а коли „на землі” газу вистачає і в системі з’являється лишній газ, його відразу закачують під землю. Однак це газосховище обійшлось компанії RWE Trangas недешево – 2,8 млрд. чеських крон, тобто 100 млн. євро.

Криза у зв’язку із припиненням поставок газу з Росії закінчилась для Чехії ввечері 20 січня. Однак поява перших кубометрів російського газу не завадила чеським спецслужбам, розвідці і контррозвідці попередити чеський парламентський комітет у справах оборони і безпеки, що в повторенні такої кризи в майбутньому не має сумніву. Питання, на думку спецслужб, стоїть так: коли знову, і як часто будуть такі кризи повторюватись?

Богдан Копчак, Прага

Фальшива ілюзія острівця стабільності посеред Європи швидко зникає

Майже цілий світ вже захопила фінансова криза, яка поступово перетворюється в кризу господарську. Ще не так давно дехто з чеських політиків вважав, що Чеської Республіки криза практично не торкнеться, і що ЧР залишиться острівцем економічної стабільності в розбурханому морі. Наскільки фальшивими були такі думки, відразу показала статистика промислової продукції. Оптимісти сьогодні говорять про те, що гірше вже бути не може, песимісти ж кажуть, що справжня криза ще й не почалася.

Чеська Республіка довго належала до лідерів Європи, принаймні, якщо йдеться про ріст промислової продукції та ВВП. Незважаючи на все могутнішу фінансову кризу, яка вже поглинула практично цілий світ і почала негативно відбиватися на промисловому виробництві, прогнози розвитку чеської економіки в 2009 році враховували зростання ВВП на рівні 5 відсотків. Нині все виглядає по-іншому. За проблемами стоїть факт, що світова фінансова криза, яка вповні розгорнулася у вересні минулого року, може, й наближається до кінця, але, на жаль, вона прискорила наступ господарської рецесії. Проблеми світової економіки принесли й свої позитиви, наприклад, здешевіння нафти, автомобілів, обережнішою стала діяльність фінансових інституцій, знизився ріст заборгованості, але на думку економістів, засадничого полегшення від цього очікувати не варто. Навпаки, люди повинні бути готовими до стрімкого зростання безробіття. „Найгірший період фінансової кризи ми, правдоподібно, вже пройшли. Фінансові інституції вже, мабуть, списали більшість витрат. Меншає правдоподібність краху чергового важливого банку", – запевняє головний економіст Patria Finance Давід Марек.

Статистика відсіяла марні сподівання

Крах усіх сподівань на те, що чеська економіка переживе кризу без суттєвих проблем, сповістив Чеський статистичний інститут, опублікувавши в середині січня дані про стан розвитку промислового виробництва з листопаду минулого року. Порівняно з листопадом 2007 року воно впало на 17,4 відсотка. Навіть з поправками на сезонні коливання обсяг виробництва скоротився на 13 відсотків. Скорочення обсягу виробництва в жовтні відбулося значною мірою через виробництво транспортних засобів, яке знизилося на 30,3 відсотка. „Національна промисловість котиться донизу, і це падіння не має аналогів у новітній історії Чеської Республіки. Нині вже немає сенсу запитувати, чи обвал становить 10 чи 17 відсотків, а чи він уже сягнув дна, чи, може наступного місяця чорний рекорд буде подолано", – каже президент Господарської палати Петр Кужел.

Успіхом буде бодай якесь зростання

За прогнозом Європейської Комісії темпи росту чеської економіки

Фото: Богдан Копчак

Криза не обминула ані виробників чеського кришталю

у зв'язку з фінансовою кризою впадуть на 1,7 відсотка. Однак аналітики прогнозують лише 0,5 відсотка росту ВВП. Дуже відкрита чеська економіка, на думку ЄК, значною мірою гальмуватиметься через проблеми своїх головних торгових партнерів. У майбутньому вона набагато більше залежатиме від стану власного господарства. Міністр фінансів Мірослав Калоусек, який ще на початку грудня стверджував, що чеська економіка цього року матиме зростання від 2,5 до 3 відсотків, вже за кілька тижнів став набагато обережнішим. „Очікуємо, що темпи економічного зростання не впадуть менше 2 відсотків, а безробіття не повинне зрости більше ніж на 1 відсоток". Інфляція, на його думку, триматиметься на рівні 3 відсотків, але зупиниться ріст зарплат. Попередні прогнози, на яких було збудовано державний бюджет-2009, обіцяли ріст ВВП на 4,8 відсотка. Та, на думку економіста Яна Швейцара, успіхом було би бодай якесь зростання..

Криза ставить під загрозу введення євро в ЧР

Господарська криза має ще один негативний аспект для Чеської Республіки. Саме через неї невідомо, чи Чехія в майбутньому буде спроможна відповідати Маастріхським критеріям, обов'язковим для введення євро. Непевним є також подальший процес узгодження чеської економіки з економікою єврозони. Тому Чеський національний банк разом із Міністерством фінансів рекомендували уряду впродовж цього року не встановлювати дату прийняття євро і не домагатися, щоб Чехія вступала в систему обмінних курсів ERM II. На думку віце-гувернера ЧНБ Мойміра Гамала, для ЧР із сучасної кризи не випливають такі однозначні результати, як у випадку інших країн, де введення євро виявилося однозначно ефективним, як, наприклад, у прибалтійських країнах, Угорщині чи Болгарії. „Для нас це не так просто, оскільки введення євро для ЧР не означає зміну поганої валюти за добру... Але момент, коли ми зможемо сказати, що переваги перевищують втрати, вже наближається. Зрештою, рішення про прийняття євро є передусім рішенням політичним", – сказав Гамал.

Томаш Йоганек, Прага

Хто дасть охорону росіянам?

Була друга година дня. По московській Пречистенці йшов чоловік з дівчиною, швидше за все, сміючись, бо всі, хто знав цього високого чоловіка, згадують, що без жартів він не міг витримати й десяти хвилин. Раптом ззаду їх наздогнав молодик з пов'язкою на голові та з пістолета з глушником вистрілив чоловікові в потилицю. За словами свідків, дівчина спробувала затримати вбивцю, але той застрелив і її. Вбитого звали Станіслав Маркелов, він був адвокатом, що займався переважно проблемою порушення прав людини. Йому було 34 роки. Дівчину звали Анастасія Бабурова, вона працювала журналісткою газети „Новая газета", писала головним чином про неонацистські угруповання. Їй було 25.

Не варто гадати з приводу того, хто холоднокровно стратив їх на пожвавленій вулиці всього за півкілометра від Кремля. Варіантів багато. Стас Маркелов, наприклад, захищав родичів чеченки Ельзи Кунгаєвої, яку жорстоко зґвалтував і вбив полковник Юрій Буданов. Той пізніше став для частини „патріотів" культовою фігурою. Адвокат збирався подати скаргу на чеченського президента Рамзана Кадирова у справі тайних катівень в станиці Центорой. Однак головного свідка викрали. Захищав він також антифашистів, на яких неонацисти влаштовують справжні полювання. Його клієнтом був Михайло Бекетов, журналіст з підмосковних Хімок, який боровся проти планів мерії вирубати ліс в природному заповіднику. Хтось так жорстоко побив журналіста, що лікарі були змушені ампутувати одну ногу.

Настя Бабурова працювала в „Новой газете", і вже це перетворювало її на мішень. Жертвами вбивства за останні шість років стали чотири журналісти цього видання. Найвідомішою з усіх була Анна Політковська. До того ж, Бабурова була близькою до екоанархістів і писала про процеси з неонацистами, що підвищувало її шанси стати жертвою вбивства.

Можливо, все це звучить цинічно, але, на жаль, це лише констатація фактів. У сучасній Росії всі, хто займається правами людини, неонацизмом або корупцією влади, не почуваються в безпеці. Кожна така людина може розповісти про загрози, що лунали по телефону чи містились в електронній пошті, декого побили – чи то невідомі нападники, чи то поліцейські на демонстрації. Втім, йдеться не тільки про активістів-поборників прав людини, вони лише є під найбільшою загрозою. „Вірус насилля", як це назвав московський журналіст Вадим Речкалов, шириться цілим суспільством. Починаючи згори. Адже Володимир Путін отримав популярність саме завдяки своїм словам про нищення терористів у „сортирах". З того часу він і далі культивує імідж міцного чолов'яги, гумор якого може й віддає жартами молодшого командного складу соціалістичної армії, але який у випадку проблем попіклується, щоб веселощі у вас минули. Людське життя в Росії ніколи особливо не цінувалось, але зараз „вірус насилля" поширюється, як ніколи. Від прем'єра до депутатів, від звичайних міліціонерів, що можуть вас побити через якусь нісенітницю, до бритоголових фанатиків, які забавляються вбивствами таджицьких заробітчан. Наприкінці листопада Маркелов виступав на демонстрації на підтримку свого побитого клієнта Бекетова. „Я вже втомився читати списки вбитих і знаходити там своїх клієнтів, як сталося, наприклад, з антифашистом Федором Філатовим. Це вже не робота, а спосіб вижити. Якщо сьогодні Михайло Бекетов потребує крові, то всі ми потребуємо охорони. Від нацистів, від мафіозних структур, від поліцейських, які їм часто послуговують. І ясно усвідомлюємо, що крім нас самих нам охорону ніхто не дасть. Ані Бог, ані цар, ані закон. Лише ми самі". Ці слова будуть актуальними і на похоронах Стаса Маркелова. Лише люди їм будуть вірити менше.

Ондржей Соукуп, Прага

Назар Гончар: „Часом мені досить того, що я можу собі уявити“

Назар Гончар (1964) – поет, есеїст, перекладач, перформер. Учасник численних літературних та мистецьких проектів. Організатор Міжнародного літературного фестивалю-симпозіуму „INSCRIPTIS“ у Львові (2003–2005). Стипендіат міста Фрайбурґ (Німеччина, 2005), програм „Homines Urbani“ (Краків, 2005) та „Gaude Polonia“ (Варшава, 2007), Stadtschreiber der Stadt Graz (Австрія, 2007–2008). Автор книжок „Казка-показка про Байду-Немову“ (1993), „ПРОменеВІСТЬ“ (2004), „Закон всесвітнього мерехтіння“ (1996, 2007), „СУПЕРРавлик“ (2008); „Gdybym“ (2007, польською мовою), „Lies dich“ (2008, німецькою мовою). Окремі твори перекладено також англійською, італійською, латиською, сербською, фінською, французькою, хорватською, чеською, шведською мовами.

Готуючись до розмови з Назаром Гончаром, я не знайшла жодного „класичного“ інтерв'ю з ним, нічого подібного на низку запитань-відповідей, натомість траплялися цитати, перифрази. Уже потім, прослуховуючи записи цієї бесіди, я намагалася розокремити свої запитання і його відповіді, та складалося враження, що це дві цілком автономні лінії. В результаті переважила пряма мова. Сам Назар прокоментував це так: „Взагалі хоч не завжди себе впізнаю, але тим я не згіршений, а часом навіть втішений (і тоді, коли впевнений, що певного слова не вжив би – добряче не подумавши – навіть у письмовому мовленні, тобто в літературі, не те що в розмові)“.

Отже, говорить Назар Гончар.

Якщо мені ставити досить конкретні питання, то я, може, і розговорюся. Щоб або так, або так. А взагалі-то я що писати просто не вмію, що відповідати просто теж не конче, напевно. Паузи в розмові виникають, коли я починаю певну лінію, знаю, про що говорю, але десь зачіпаюся за якесь там слово, тобто обдумую, може, наступне, та насправді відлітаю в інші тенета, починаю снувати вже іншу нитку-лінію... Ну, і забуваю, про що говорив. Можна себе тішити тим, що от такий я справжній поет, а можна, зрештою, і зажуритися, бо от такий невдатний вдався, пише щось вузлувате, не вміє двох слів зліпити, а ще має якісь амбіції, чарівник слова.

Мову як інструмент використовують скорше інші „словесники“, в тім числі політики й політикани. Для поета вона мала би бути чимось іншим. Тут уже йдеться про взаємність, бо ти можеш відчувати себе майстром, який має справу з певним матеріалом, але насправді треба просто прислухатися, вчуватися... і тоді вже цей нібито матеріал формує тебе. Тобто є якась співтворчість. Ніби твориш літературу, та насправді ти є якимось хіба що посередником між мовою і літературою.

Щодо іноземних мов, то коли починаєш хоч якось освоювати мову, невідому раніше, помічаєш різні штучки-дрючки, там є щось інше, з чим ти не міг би побавитися у своїй мові, це така спокуса гри, тобто слово дражниться з тобою: дивися, а тут можна було би так і так завернути – ну, і піддаєшся часом на такі провокації. Це забава, це гра, це якийсь спосіб втечі – ти намагаєшся щось там намацати чи виліпити, чи сконструювати ключі, які мали би бути чарівними, та воно, сумно, але часом діє не на всіх. Замовляння, заклинання, закляття не спрацьовують, так само і заговорювання зубів, але це вже з іншої парафії... І що далі, що більше досвіду такого чисто версифікаторського, то рідше вдаються вірші. Може, є перепона, за яку зачіпаєшся, і тому вже далі не пробуєш розвивати тієї чи тієї ідеї. Просто в якийсь момент розумієш: я напишу чергову гарну штуку, створю форму, знайду схему – це потім можна в музей здати, на виставку занести, показати, який ти скарб напорпав в тій чи тій мові, але все це останнім часом не забагато міняє для мене самого, і нема переконання, що воно для когось теж щось значить... Часом мені досить того, що я можу собі уявити, це близько до якоїсь ідеальної, перфектної штуки. Але я не певен, що воно пасує до тієї реальності,

в якій доводиться жити. „Гончар" має ту складову „чар", але що далі, то менше я можу почуватися власне тим чарівником... Може, якимось фокусником, штукарем, це ніби вміється, та часом тяжко переконати самого себе, що треба пробувати записати щось, часом починаєш щось одне, такий дуже стислий, виразний, прозорий, ліричний, може, не дуже ліричний, а жорсткіший вірш, та потім ловиш себе на тому, що ти перебендя старий, тобі хочеться балакати-балакати... Тут уже виникає загроза, що вся ця балаканина перетвориться на якийсь аморфний есей, із яким ради собі не даси. Тому інколи задовольняєшся тим, що просто уявив собі такий собі ідеальний (чи не ідеальний), але дуже прецизійний, вирафінуваний твір.

Напевно, я занадто поет, щоб виконувати методичну роботу, опрацьовувати матеріал, образ виписувати, лінію вести, на одному диханні цього не зробиш, а потім, вже коли випадеш із цього ритму, з'являється аритмія, уже все не так... Ну, і що з собою робити? Та ще є надія, що часом хтось тебе згадає, хтось буквально щось замовить, для мене це певною мірою порятунок, коли є імпульс іззовні, коли я точно знаю, що хтось від мене чекає роботу такого і такого обсягу, на такий і такий час, коли є дедлайн, тоді я починаю прокручувати тему, яку мені задають, і з цього щось виникає. Ідеться не лише про „чисту" літературу як таку, а й про інші „штуки вспулчесні", я вже не раз піддавався на провокації „контемпорарі арт", і мені це подобалося, і комусь це подобалося. Наприклад, різні мистецькі симпозіуми, як-от „Свято міжнародної солідарності з творцем". Ми з віденськими хлопцями, які, власне, і запропонували тему, гарно побавилися, організували виставку. Я тоді з глини зробив таку собі подобу клавіатури, з однією клавішею, мишка теж була причіплена, якраз гавкнула, і ця клавіша – також те, що я не вигадав, а помітив. У кирилиці та латинці збігається тільки один знак: „с". По-нашому літера називається „ес", що по-німецьки означає „воно". Німецькою ж ця буква читається як „це". Такий міжмовний каламбурчик виходить.

З Австрією взагалі-то у мене гарні взаємини, це склалося ще до Ґраца, де я як stadtschreiber прожив цілий рік. Ідеться не тільки про літературне середовище, просто так виявилося, що мої друзі-знайомі, знайомі-друзі є ще й цікавими творчими особистостями, тож ми і далі пробуватимемо робити різні спільні прожекти. А Ґрац... З'явилося в мене ще одне рідне місто, відчуваю певні ностальгійні нотки, тим більше, що stadtschreiber'ство – це така собі синекура. Тоді якраз і по-німецьки пробував писати, вже навіть уявляв себе австрійським письменником. І в Ґраці можна жити, писати або не писати, ніби і нема великої різниці, де саме працювати, коли так чи інакше не пишеться або так чи інакше пишеться... Хоча місце, напевно, трохи впливає, бо я би не вдався по-німецьки писати, якби був тут, а там природно виглядало пробувати писати тією мовою. Тому якоюсь мірою її досліджуючи, освоюючи, дозволив собі побавитися в усякі штучки поетицькі. Визначальним є мовний матеріал, усе через те, що певні звукосполучення, які мені елементарно хотілося поексплуатувати, в іншій мові трапляються частіше, мають якийсь інший сенс, інші конотації. В Австрії у мене вийшла книжка, там на якусь третину є й оригінальні німецькомовні твори.

Добре, коли є заняття, яке тримає тебе. Це рятує від якихось там депресивних штучок, бо чужина – це чужина, а подепресувати – святе діло і вдома, там теж можна в якісь смури повпадати неслабо, а з другого боку, ніби є нові знайомства, нові друзі, нові контакти, та мова ще недостатньо своя, щоб не було якоїсь додаткової напруги. Все-таки рідна мова – це рідна мова: хай ти нею не володієш, вона володіє тобою.

Може, це і дурниця, але часом є таке враження, що можна вректи самого себе, коли похвалишся чимось неготовим. Ти такий натхненний, хочеться похизуватися, що от, мені так добре йде, і тут тебе щось відволіче, хай ненадовго, та ти вже не можеш до того повернутися. Із коротшими речами ще можна щось викомбінувати: ага, ось до цього пасує інший кавальчик того, що ти десь залишив. Коли ж щось успішно перервалося і відклалося на безрік, можна щось пробувати розказувати, аби себе самого стимулювати, може, воно прокинеться. Взагалі-то хвалитися ліпше чимось таким, що вже маєш, що вже готове, зрештою, отак часом теж аналізуючи свої інтерв'ю (коли я пробував із кимось розмовляти або ж хтось говорив зі мною), думаю, чи не ліпше було би позбирати якісь свої твори і на кожне питання вишуковувати відповідні шматки – я про це вже сказав і так незле сказав. Але я чомусь починаю прозою говорити, і воно щось таке неоковирне виходить, не дуже зграбне. Вже потім собі згадую, що бувало – і не раз, – коли ти запалюєшся, щось зблиснуло, починаєш слово до слова нанизувати,

а потім думаєш: чекай, про це я вже казав – і це було гарно сказано, нащо я себе зараз мучу, крім того, не знати, чи воно вийде, чи ні. Повтори і самоповтори – це також не найгірший стилістичний фінт, на повторах можна будувати якісь неповторні шедеври.

Дитячі вірші я почав писати, коли ще мого сина Юлька не було і я навіть не здогадувався, яким він буде. Частково спирався на перекази, які чув від свого тата про мене малого як словотворця. І назбиралося якихось надцять-двадцять із гаком цілком сприйнятних віршів дитячих, які можна було шуфлядкувати, бо до справжньої публікації справа не доходила. (Утім, книжки видавати я почав ще у першому класі, саморобні такі. В мене, – ще коли я читати не вмів, – були книжки читанні й нечитанні: парадоксально, але читанні книжки – це книжки з малюнками, їх-то я міг зрозуміти.) Потім уже були якісь більш усвідомлені спроби пера... Чи як би це так нешаблонно сказати? Народження Юлька стало для мене чимось, що надихало на забавлюльки дитячі. Тоді з'явився один цикл віршів, але це, напевно, для дорослих не надається, не те що для дітей: ідеться про якісь радше звукописні, звукобавні штучки. Трохи згодом захопило мене хвилею лимериків-римеликів, я написав був пару однострофних і ще один довший вірш. І знову це все відклалося, а потім до мене дійшло: а підіб'ю-но я свого колегу, Ореста Ґелитовича, який свого часу підбив мене написати текст до комікса „Казка-показка про Байду-Немову", зробити ілюстрації до моїх дитячих віршів. Тепер уже я йому віддячився і замовив до цього тексту оформлення, подумав, що воно якраз добре: стипендія в Ґраці, тих самих сто євро я би протринькав, а так можу зробити незле капіталовкладення. Тож ми просто занесли цю роботу в друкарню, видрукували – зараз можна роздаровувати „Суперравлика" знайомим і незнайомим дітям. Нині вже час подумати і про перевидання. Але хочеться, щоб це була більш фабрична, так би мовити, книжка, щоб було видавництво, яке займатиметься розповсюдженням, щоб я уже не мусив цим собі мастити голову. Тут ми до такої проблеми підходимо: книжка ніби є, але її нема, поки вона недоступна для тих, кого могла би зацікавити. Звісно, в тому, що автор сам дає свою книжку комусь рідному, знайомому чи не дуже знайомому на знайомство чи для знайомства, чи за знайомство, є якийсь інший сенс, якийсь свій кайф, але книжка мала би бути і в книгарні.

ЛЮЛЬКО, ХМИЧОК-ПОДИВ, ПОМІЖКНИЖНИК

Був собі... Є собі і таки буде собі Подух. Хоча не тільки собі і не тільки Подух. Подух – це тільки одне з його імен. Подух – тому, що живе в подушці. Хоча не в самій подушці, тобто таки в подушці, але якщо вже бути буквоїдом – то в пошивці. А саме в... Ні, не так. Все з початку.

Подух не так щоб живе. Подух поживає. Тобто то живе, то не зовсім живе. Як тільки Люлькова мама (або й тато) роздягне подушку, Подух – потух. Як тільки ґудзик свіженької пошивки, одягнутої на Люлькову подушку, прошмигне в свою дірку, Подух – тут як тут. Або, якщо скоромовкою: ґудзик увіпхнувся – Подух увітхнувся, ґудзик увіткнувся – Поґудз увімкнувся. І почав подумувати, ніби він – Подум.

Хоча ніякий він не Подум, а тільки Послух і Поґудз. Бо послухати він таки вміє, хоча будь-який порух чи навіть подмух йому все почуте спотворює-поґудзує. Тому переповідає Послух все поґудзано-переґудзано.

Єдине, що цей Потворець повторює без жодної похибки, то це така ось пісенька-колисанка-люлянка:

люлі – Люльку – люлі
всі пісні поснули
лиш одна не спить ще
Люлька нам колише

люлі – Люльку – люлі
всі ляльки поснули
лиш не спить Подушко
шепче щось під вушко

люлі – Люльку – люлі
всі книжки поснули
лиш не Поміжкнижник:
шарудить подвижник
мій старий сподвижник
дивний дивовижник

Подух-Послух поспівує колише тому, що колись, коли ще Люлько був зовсім малий, спав він зовсім мало, хоч зовсім немало його колисали. І Люльком Люлька тато назвав тому, що побоювався за малого, що так йому – дивись – очі на лоба повилазять. Мовляв, спить замало (якихось півгодини на день), а годиться й очам відпочити час від часу. А Люлько тим часом просто боявся заплющити оченята-очиська, щоб не проочити якоїсь події, що діється поруч і поряд. Це ж непорядок і неподобство, якщо не подивитися всього. Всього, вартого подивляння.

Подух-Послух поспівує (ля-ля-ля) ляльки тому, що (ля-ля-ля) лялькою можна (на-на-на) назвати всяку (ку-ку-ку) річ, що годиться для ля-ля-ля-лялькової вистави. Наприклад, подушку – ку-ку. А Подушко Подух поспівує про самого себе, пестливенько. А під вушко Подушко шепче тому, що так воно вже є: з подушки, з-під вушка на вушко шептати якось незручно.

А Поміжкнижник, подвижник, старий сподвижник, дивний дивовижник – це Я, скромний автор цієї геніальної Послухової пісеньки, так геніально заґудзаної, що навіть Поґудз-Дірявоголовий повторює її без спотворень. Я називаюся Поміжкнижником, бо живу поміж книжками, а подвижником, бо шарудіти сторінками – заняття для богатирів (недовго й подвигатися). А старим сподвижником мене названо тому, що це саме Я розказую казки Послухові, поки він спить. А дивним дивовижником – тому, що видів'їм не одне диво, сам такий, ще й чудасієтворець. Чи не найчудернацькішим дивом мушу визнати нашого Подуха.

Найправдивішим іменем для нього було би Хмичок-Подив.

Подив – тому, що він постійно дивується. І каже при тому: „Хм". Тому й Хмичок. Часом „Хм" подиву Подива буває розчарованим і означає „Пхе", або „Тю". Та частіше подив (і Подив) – захоплений, і тоді „Хм" означає „Ти диви". Бувають ще всілякі розмаїті відтінки значень цього „Хм", іноді вони перемішані так, що не розбереш, що би то мав означати якийсь, наприклад, похмільно-похімічений тон. Дивина, і годі.

Дивно Хмичкові, між іншим, що Я, Поміжкнижник, ніколи не сплю. А мені не дивно. Я не вмію спати, бо Мені й не треба, просто Я ніколи не змучуюся. Про втому Я знаю, ex libris (тобто з книжок). А також зі спостережень. Скажімо, Хмичок, спить цілими днями, а ввечері будиться не раз такий змучений, що починає хникати. Тоді Я кажу йому: "Хничку, не хнич! Щоб Люлько не нюнькав. Бо Люлько нинька читав-читав, та не начитався, а вже й люлькати кажуть". Тоді Я Люлькові кажу: "Добраніч, до Вранішньої Помаранчі". (Вранішня Помаранча – то Керманич Медобраничів, тобто Вождь Бджіл, тобто Сонце-на-світаннячку). Але голос у мене так би мовити ультразвуковий, і в Люльковім вусі (тобто не в тому вусі, що один з вусів – вуса в нього ще не ростуть, а в одному з вух) опиняється змінений сигнал. І змінений – ще м'яко сказано: мій „ультразвук" ультразручно натрапляє на антену (антена – це тарілкоподібний ґудзик подушки), а далі з ним трапляється трафунок. З вини звивини Хмичкового мозку (тобто нитки, якою антеноґудзик пришитий до пошивки) „ультразвук" ультраскручується-перекручується і переправляється (тобто перекривляється) Люлькові в вухо, – і на барабанній мембрані бринить-чується:

Абрам Абрамич на екрані (пчих)
в програмі „Натще в ресторані" (пчих)
програв стограм, сто грам тарані, (пчих)
вчорашні щі і сандвіч-ланч
і клянчить-клянчить „Реванш! Реванш!"
Або: ґанджі-ґанджі-ґанджі-ґанджі-ґанджі...

І така тарабарщина чомусь справляє на Люлька раз по раз несподівано благотворний вплив. От і тепер Люлько втішився так, ніби насправді йому пощастило почути „правірші найфіліґранніші". Втішився, втишився, та й люлькає.

Тепер Хмичок буде наслухати, чим Люлько дише. Тоді Подив похмикуватиме, ніби перепитуючи „дійсно? дійсно?", а насправді перебріховно („снодій! снодій!") навіюючи під вушко Люлькові сни.

Тут Я вже аж ніяк не можу вплинути на перебіг подій. Будемо сподіватися, що Подух не жахливо позаплутує мої оповідки і Люлькові помисли й почуття...

А Мені тим часом – час і пора полинути-поринути в паломники-пілігрими. Хоча, якщо так подумати, подумати і сказати, то мандрую Я завжди. Бо Я ж – Поміжкнижник, а значить – живу поміж книжками, а якщо вже бути буквоїдом – подорожую від книжки до книжки. Переважно Я виглядаю, як буква Я, але елементарно просто стаю (перекидаюся) м'яким знаком: стаю (перекидаюся) на голову, а промінці, на яких я стояв, як на ніжках, стають (прикидаються) ріжками, і Я їх складаю в один ріг, стаючи єдинорогом ось так – Ь. Без особливих складнощів перетворююся Я й на яку завгодно іншу букву. Бо Я – Буквоподібник, Буквастик, або по-вченому – Літероїд, з наголосом на о. Я не їм літер, Я взагалі нічого (і нікого) не їм. І себе з'їсти не дам. Та й хто би то їв такого собі промінно-прозорого павука, яким Я власне й є.

А павук (до відома анальфабетів) – то па-[в]-ук: в – тут вставне, па – приставне (це такий префікс зі значенням чогось ніби такого не цілком такого: горб, наприклад,

і па-горб, кінь, наприклад, і па-кінь), а ук – це букви такої стародавньої меніподібної стародавня назва, а ще (що якраз навіть суттєвіше) – корінь на-ук-и.

Це Я знаю не з книжок, а сам від себе. А з книжок, зі спостережень і головно зі своєї таки голови Я знаю, звідки всі біди людства. Від одного нещастя – браку фантазії. Тобто фантазії то не бракує, бракує небракованої фантазії, не шкідливої (хворобливої, хробачливої, злосливої, глузливої, лайливої, брехливої – жахливої), а щасливої (вродливо-грайливо-мерехтливо-пестливо-цнотливо-зичливої). І Мені бракує фантазії, щоб ощасливити світ вселенською благодаттю. Зрештою, фантазії в Мене просто нема: Я нічогісінько не вигадую, Я всього-на-всього – пастух літер і дослідник (прошу Я Вас) довколалітературного процесу (чи радше процесії, го-го). Гордо це, здається, не звучить, зате є в Мене дорогоцінна вмілість – збуджувати письменницьку уяву.

Моїм письменником (і то нівроку винахідливим, вряди-годи) є Люльковий тато, Татулько. ФантазіЯ в нього є. Буває. Правда, не раз теж не без догани. Часто, наприклад, Татулько уявляє собі, що його синулько вже мудріший за нього в той час, як насправді це Татулько буває ще більш немудроголовим впертюльком. Наприклад... ні, поганого прикладу не буду подавати... Подам трохи ліпший: Я вмію читати Татулькові думки і знаю, що часто-густо він картає-бештає себе за „не надто вирозумілу" свою поведінку зі своїм маленьким неслухом. Тоді Татулько стає таким собі Подивом-Хмичком (дивується, що вся його винахідливість розгубилась якраз тоді, коли вона так знадобилась би, щоби нікому не псувався настрій). Але згодом цілком слушно переконує-запевняє себе, а потім і Люлька в тому, що Люлькові таки не забракне розуму бути розумійним.

Я (розумійний щодо відсутности мого безпосереднього впливу на Люльковий сон) вночі можу повністю зосередитися на своїй пілігримській місії – не давати лежма-лежати Татульковій благословенній уяві. Я, само собою, геній, але Мені це вдається не завжди легко. Останнім часом з ночі в ніч Я старанно намагаюся навіяти-вроїти-підказати Татулькові мою геніальну думку про неминучу необхідність нової казки для (і про) Люлька (казку „Люлько й Енелюлько", де про Мене теж розказано, вже надруковано в книжці „Видавництва Старого Лева", але Поміжкнижникові до лиця була б своя спеціальна книжечка-гніздечко). А Татулько моїх думок як слід не вміє прочитати (хоч Я й товчуся йому по-голові), сидить ночами при комп'ютері, із втупленими в дисплей очима, в очікуванні-ловленні натхнення слововислову. Мушу не раз пере-кваліфіковуватися з Поміжкнижника на Середдисплейника і проЯвляти на середині дисплея букви, яким властиво там бути мусово.

Слід і Мені делікатно так поставити слід у формі імені Євменій Люлище-Гончаркевич.

Світло зсередини

У Києві сталася сумна подія – закрився Центр сучасного мистецтва при НАУКМА. Але водночас сталася подія прекрасна – закриття відзнаменували проектом „І душа і розум і тіло".

Куратор Єжи (Юрій) Онух (директор ЦСМ у 1997–2005 роках) запросив, чи радше влаштував зустріч української художниці зі Львова Олени Турянської та польського митця Мирослава Машлянка. Далі я натикаюсь на своєрідне оніміння. Не так вже й часто вимовляєш „високе" і „прекрасне", „універсальне", маючи на увазі справді Високе, Прекрасне й Універсальне. Виявляється, коли мова йде про досвід мистецтва-що-тебе-змінює, звичних слів не досить. Вірніше, вони повертають собі глибинне, правдиве значення лишень у просторі цієї розкішної експозиції, а за її межами (зараз, коли пишу) знову стають буденними та мілкими. І як передати це приголомшливе тілесне відчуття контакту з мистецтвом? Звісно ж, можна сказати, що будь-яке мистецтво переживаєш фізично, адже фізично його бачиш, однак тут йдеться про дуже рідкісний тілесний досвід, який має мало спільного зі звичними спогляданням та аналізом. Роботами цих художників живеш і дихаєш у той унікальний момент близькості, коли ви є на відстані доторку; і в той же час розумієш, що насправді торкнутися неможливо.

Щось подібне зі мною відбувалось лише двічі – у просторій залі вільнюського ЦСМ, де інсталяція Зілвінаса Кемпінаса „Літаюча стрічка" змінила простір, а разом з ним і час (назва буквальна – вентилятори створювали потужний потік повітря, на якому кружляло гігантське коло відеострічки); та в „Сліпому світлі" Ентоні Гормлі, де на хвильку втратила себе (кімната заповнена настільки густим туманом, що бачиш навколо лише біле ніщо). Згадані інсталяції оминали будь-які культурні конотації (хоча такі можливі, скажімо, стрічка – як символ нескінченного технічного прогресу) й давали поживу розуму саме через тілесні відчуття, через переживання (брутальної) зміни контексту. У випадку робіт М. Машлянка та О. Турянської зміни простору не відбуваються – ми залишаємося у старовинних залах братської трапезної, з високими склепіннями та релігійними фресками. І якщо художні засоби З. Кемпінаса (стрічка, повітря) та Е. Гормлі (туман, світло) досить нейтральні, то витинанка і скріплене воском очеретяне плетиво близькі багатьом культурним артефактам.

Мирослав Машлянко здійснює монтаж роботи

Критики порівнюють роботи М. Машлянка з гніздами птахів чи коконами комах, й справді, художник формує сфери чи вигнуті стінки з тонких, гнучких очеретин, скріплюючи їх духмяним воском. Ці величаві форми нагадують про давню ручну працю – плетіння церат, кошиків, тинів, роботу кропітку та медитативну. Химерні витинанки О. Турянської виконані власноруч (в добу плотерів та різографів). Це також старовинна техніка (походить ще з батьківщини паперу – Китаю), неймовірно популярна в нашій частині Європи наприкінці XIX століття, коли папір став більш дешевим та доступним. Тим не менше, роботи цих художників не мають жодного „етнографічного" колориту, як можна було б очікувати. Їхня рукотворність – це рукотворність узагалі, виведена на рівень абстракції, позачасова та позанаціональна.

Описуючи ауру мистецтва, Вальтер Беньямін говорив про особливе відчуття далечини, властиве навіть найближчим об'єктам. І якщо у Е. Гормлі та З. Кемпінаса відбувається тісний контакт (глядач перебуває в цих роботах), то, незважаючи на безпосередню близькість творінь М. Машлянка й О. Турянської до відвідувачів ЦСМ, вони водночас неймовірно далеко. Ця далечина і є серцевиною їх універсального прекрасного. В одній з кімнат М. Машлянко вибудував „сферу", в яку не можна зайти. Очеретяна стінка прозора і ламка, однак творить відчуття нездоланної перешкоди, ледь чи не провалля між тим, що зовні, і тим, що всередині. У цій логіці є багато спільного з логікою роботи Е. Гормлі, але якщо остання несподівано вириває зі звичного середовища, розчиняє людину в сірому ніщо, то Машлянкові очерети залишають глядача тут і тепер, однак на фізично відчутній межі – межі чого, це вже кожен відповість сам собі. В сусідніх кімнатах пронизані світлом витинанки О. Турянської відкидають на стіни мереживні кола тіней. Їх рисунок подібний на лабіринт, в якому немає абстрактності, як і немає фігуративності. Переплетення світла й тіні створює відчуття оголеності – не власної тілесної, а культурної, бо ці твори чимось (внутрішнім) подібні до наскальних розписів, які створювались із сакральних потреб – бачити важливі для існування речі, опановувати їх, долати їх. Витинанки О.Турянської опановують, візуалізують ... душу, віру, таємницю? Підібрати влучні слова знову важко. Скажімо так: ці роботи чимось схожі до молитви.

Робота Мирослава Машлянко у просторі ЦСМ

P.S. „І душа і розум і тіло", проект, приурочений до закриття ЦСМ, видається заповітом для наступного розвитку мистецтва в Україні – адже за „цеховими" війнами (яке мистецтво домінуватиме – традиційне, модерністське чи актуальне), комерційною модою, інтелектуальною критикою і т.д. якось забулося про прекрасне. А воно, виявляється, є.

Тамара Злобіна,
Кам'янець-Подільський

ЕСКІЗ ВІДМОВИ

Відстань, на яку людині за життя вдається наблизитися до Бога, залежить, зокрема, й від рівня опанування людини мовою (розумійте, як завгодно). Йдеться навіть не про рівень – наближення бо до Бога не є справою еволюції – радше про етап, відтинок, черговий поворот, за який встигає пропустити тебе мова, вірніше, той її поворот, який встигаєш не пропустити ти.

Дивні ландшафти відкриваються за поворотами мови. От, наприклад, раптом починаєш бачити й відчувати її, як прозорий сад, де слова-рослини (найрізноманітніші, найчудніші, найзвичайніші – все, як у природі) женуть скляними капілярами спільний мультивітамін, а їхні сплетені корені відсвічують червоним з-під дна світу. І поки ти доглядатимеш цей сад, а він годуватиме тебе спокусами плодів, концентрація Слова в рослинному соку неухильно падатиме, а самі слова змістяться до периферії свідомості, утворивши врешті таке надійне оборонне кільце, що і ти, і сад, і ціла твоя внутрішня м...н...г...л...і...я відчуєте себе бранцями власної письменності.

Або слова починають нагадувати скульптури з піску – так само швидко висихають і осипаються. А твої етимологічні потуги лише пришвидшують розпад нетривкого сенсу на безглузді піщинки окремих літер.

Чи, скажімо, за черговим поворотом ти усім своїм біологічним мікрокосмом, усіма його мітохондрійними печінками починаєш відчувати, що вибляклі, вигорілі за літо слова вже не зазеленіють навесні, та це, зрештою, й не конче, бо ти, виявляється, здатен говорити на різні інші способи – запахами, випарами, еманаціями, флюїдами, поглядом, гладкою і не дуже мускулатурами, епітелієм, вольовими зусиллями, фантазіями, а навіть грою з вибляклими, вигорілими за літо словами, грою, що може завершитися чим завгодно – фразою, сонетом, романом, слоґаном, абревіатурою, анаграмою, шифром – грою, котра, на щастя, ведеться не з метою щось сказати, а лише задля того, аби зібрати пазли щоденності в цілісний кадр. Погодьмося, складанки небагато спільного мають із говорінням.

А ще за одним поворотом, як пощастить, ти обов'язково втрапиш у таку густу пелену молочної тиші, що саме поняття слів – як акустичного відлуння сенсу – видасться абсурдним.

Німий світ вразить тебе достатком нових смислів чи, радше, способів ці смисли здобувати.

Існування мови за таких умов видасться не лише зайвим, а й шкідливо надмірним: так іноді перебирають міру театральні декоратори, коли в намаганні якомога достовірніше передати яку-небудь, водну, скажімо, стихію, захаращують сцену неймовірною кількістю механізмів, пристроїв, кабелів і рур, через які постійно перечіпається балетна трупа, аж лебедине озеро перетворюється на хореографічні бої в багнюці.

Німий світ переконливо засвідчить універсальність світла, яке водночас є і першим проектом, здійсненим завдяки слову, і проектантом, і методом, і інструментом, і самим Словом, всеохопним, а, попри те, уважним до найменшого фоторецептора.

Німий світ висвітлить облудність часу – ще одного словесного проекту, що не знайшов втілення ніде, крім лексики хронометрії. Часу поза мовою не існує. Ілюзія часу виникає в процесі мовлення (читання, слухання, писання). Власне ілюзією є сам процес. Адже насправді мова подібна до образу й доступна вся водночас. Як Бог. Або, скажімо, ніготь.

Німий світ не деформує простору. Він радше уможливлює існування відразу всіх мислимих масштабів на єдиній мапі буття. Хоча, звісно, в німому світі нема ані поняття, ані словосполучення „мислимий масштаб". Зате потрібний вимір тут виникає в міру метричної потреби, себто потреба сама, ще до своєї появи задовольняє власні просторові амбіції. Почуватися співрозмірним з усім і з самим собою, вільно оперувати макро- і мікровеличинами – гідна, як на мене, компенсація за прощання зі словами.

Німий світ нічого не ґенерує й нічого не споживає.

З нього можна черпати, а він не зменшуватиметься.

В нього можна вливати, а він не наповниться.

Він обдаровуватиме новими сутностями, нічого не додаючи, і дивуватиме новими сенсами, нічого не пояснюючи. В німого світу немає кредитної системи. А всі його інвестиції в тебе, по суті – інвестиції в себе, адже ти з усіма дарами й дорогами нікуди не подінешся з нього, бо нічого не існує поза ним, бо в тобі самому немає нічого, окрім тихої, летаргічної гармонії німого світу.

Але й за цим поворотом рух не стане простішим. І якось – не в часі, але вчасно – з мовчазної нірвани вихопить тебе згадка про те, що дао – не еволюційний шлях, що вміле маневрування навіть на найпокрученішому шляху не є аналогом здобуття висот. Та й до чого тут альпінізм, просто ти зрозумієш, що відмова від слів сама по собі не є чеснотою. Як не є чеснотою усвідомлення, що за останнім поворотом твоя психіка перестала бути кунсткамерою страхів-комплексів-табу і здобула нарешті статус duty free, такої собі безмитної зони між розумом і духом, розумом і Розумом, духом і Духом – в усіх можливих комбінаціях. Усвідомлення це, звісно, важко назвати неприємним, але кого взагалі хвилює, як довго ти в'їжджав у геополітичні особливості власного Я?

У пошуках чеснот (бо тобі завжди розходилося на чеснотах) ти зрозумієш, що триєдиність Я (розум-психіка-душа) унаявнилася лише для того, аби Ти (повноважний представник Я) знову повернувся до слів, до їх початку. Там побачиш, що вони складаються не з літер чи звуків, а з уламків потрощених сутностей. У більшості слів уламки ці склеєні недбало, нетривко. Зміст осипається з них, як крейда, якою їх, мабуть, і було писано.

Але є й уцілілі слова, що складаються з цілісних, неушкоджених сенсів – саме цими, і лише цими словами доведеться користуватися тобі, доки ще живеться. Ними вітатимеш кожен доторк німого світу – хай навіть на голову крапне ворона, чи сліпота завадить говорити, а чи чужа смерть всотається в твою кров.

Цими словами оминеш кожну річ і промовчиш кожну любов.

Цим словами проклинатимеш і благословлятимеш, адже прокляття і благословення – суть перелік.

Цими словами відмовишся від останнього слова на останньому суді.

Ними взагалі просто відмовлятися, адже вони, як і ми – від мови: „Господи, змилуйся наді мною".

Юрко Іздрик

„Поклади золота“ Володимира Винниченка

„Поклади золота“ – один із чотирьох романів Володимира Винниченка (1880–1951), які залишилися невиданими за життя автора. (З-поміж цих чотирьох лише „Слово за тобою, Сталіне“, надруковане 1971-го в Нью-Йорку і перевидане в 1990-х в Україні, загальновідоме серед шанувальників творчості письменника. Про інші, а зокрема „Вічний імператив“ і „Лепрозорій“, досі знають лише фахівці.)

„Поклади золота“ – це перший широкомасштабний прозовий твір, написаний після того, як виснажений роками гарячкової політичної діяльності, яка рідко залишала час і енергію для творчості (хоча в 1921–1924 рр. він таки написав свою „Соняшну машину“), Винниченко покинув у 1925-му Берлін і переїхав з дружиною до Парижу. В той час його драми ще з успіхом завойовували сцени відомих театрів від Іспанії до Норвегії, ще знаменита італійка Емма Ґраматіка гастролювала столицями Європи з його „Брехнею“, і це поки що забезпечувало Винниченкові засоби для прожиття.

В цей час радянського НЕПу й економічної стабілізації в СРСР, час українізації в Україні та повернення на батьківщину з еміграції багатьох провідних діячів на чолі з Михайлом Грушевським, Винниченка неодноразово заохочували приєднатися до хвилі радянофільських репатріантів. З 1926-го спершу видавництво РУХ, а згодом і Державне Видавництво України друкують його романи і драми (в ДВУ планується й багатотомне видання його творів), ба навіть платять авторові солідні гонорари. А проте Винниченко не поспішає повертатися в Україну, – залишається недовірливим спостерігачем, скептичнішим од багатьох політично консервативніших колег. Його глибинна недовіра до більшовицької влади знаходить явне відбиття і в детективно-шпигунсько-політичній фабулі його нового роману (завершеного в Сен-Рафаель на півдні Франції в жовтні 1927-го), тож невипадково видавництва в УРСР після місяців збентеженого мовчання категорично відмовляються від рукопису, заявляючи, що „наша радянська суспільність, трудящі нашої країни... таких “покладів золота” не приймуть“.

Однією з найочевидніших причин тієї відмови є трактування Винниченком чекістів, про яких, мовляв, „автор говорить у романі, як про розбещених садистів, і на тім у нього вичерпується вся характеристика їх“. Утім, антирадянськість роману лежить набагато глибше, вже в самій концепції символічних „покладів золота“, захованих у надрах української землі, та загрожених як з боку більшовиків, що намагаються їх викрасти, так і з боку інтересів західного капіталу.

Як не дивно, однак, українська еміграція теж не зацікавилася романом, і він уперше проник за межі авторового архіву щойно в 1988-му, завдяки маловідомому виданню нью-йоркського УВАНу. Символізм українських „покладів золота“, призначених, насамперед, для забезпечення потреб українського народу, але за посередництвом його і цілої Європи, досі шукає резонансу в уявленнях Винниченкових земляків.

Марко Роберт Стех, Торонто

Володимир Винниченко Володимир Винниченко Во

Володимир Винниченко

ПОКЛАДИ ЗОЛОТА

(уривок з роману)

... – Так от, Прокопе Панасовичу, дозвольте вас запитати: ви маєте змогу асиґнувати сто тисяч франків на цю справу? Чекайте. Я знаю: коли справа варта того, то який розумний чоловік не візьметься за неї. Я питаю тому, що справа... дуже важлива й секретна. Коли не маєте змоги, то краще про неї нічого не казати. Скажу тільки одне: за ці сто тисяч ви можете мати сотні мільйонів. Не хочу ніякого перебільшення і через це не кажу – мільярдів. Цілком скромно, реально і без сценаріїв.

По трохи припухлих повіках Крука просковзує усміх.

– Дійсно, скромність надзвичайна. Але, скажімо, вільні сто тисяч, може, знайдуться. Хоч часом їх трудніше знайти, ніж „реальні“ сто мільйонів.

– Bon! Це – перше, що треба знати. Коли Крук каже, що, може, знайдуться, значить, вони знайдуться.

– Якщо треба буде.

– Розуміється. Нащо ж шукати, як не треба? Ну, так от, Прокопе Панасовичу, справа така ...

Тут Фінкель з байдужісіньким виразом повертає голову праворуч, потім ліворуч і пильно оглядає сусідів. Потилиці, спини й обличчя – суто французькі, – ніякої небезпеки, що підслухають. Але, на всякий випадок, Наум Абрамович підсуває стілець ближче до столика й злегка перехиляється до Крука.

– Так от, справа така. В одному собі царстві, ну, скажімо, в Росії, в одному місті жив собі один учений. Ніяких назв, імен і тому подібного я, вибачте, казати не буду. І ви, як ділова людина, самі розумієте, через що. Коли в загальних рисах справа здасться вам, як то кажуть французи, practicable, можна буде й імена, назви й усі деталі.

Крук мовчки згідливо хитає головою.

– Так от, цей учений винайшов поклади золота в одній частині Росії, чи колишньої Росії, коли хочете. Там казилася революція, гуркотіло бомбардування, розстріли, божевілля, а чоловік сидів собі в своїй кімнаті, студіював, длубався, вираховував. І таки додлубався! Ви уявляєте собі такого фантаста? Ну, як людина не дурна, нікому, звичайно, ні слова, тільки найближчим своїм людям. Та

всякий секрет це все одно, що вода в жмені: як щільно не стискуй долоні, а вона тобі просочиться. Якось просочився й секрет. А, головне, дійшов до більшовиків. Та хоч би вже до вищих, а то до комісарчиків-чекістів. Комісарчики, розуміється, зараз же зробили в ученого трус, з приводу, звичайно, немов би контрреволюції, забрали всі папери, забрали самого вченого, а з ним його жінку, двоє дітей, усю, значить, родину. Ученого, жінку й дітей на другу ж ніч розстріляли. А самі чекісти, – їх було двоє, заграбувавши ще гроші та брильянти в ЧеКа, втекли за кордон разом із паперами вченого. Сценарій, правда? Таки сценарій, я вам скажу. А скільки їх було в тому божевіллі! Ох! Ну, та це ще тільки початок. Чекісти ці чи посварилися, чи так їм чогось треба було, розділилися й мусили, кожний окремо, тікати за кордон. Але для того, очевидно, щоб один без другого не міг використати папери вченого, вони поділили їх між собою відповідним способом. Розумієте? І от тепер шукають один одного по закордону. Спитаєте: чого ж шукають? Хіба не змовилися заздалегідь? Тут я вам нічого не можу на це сказати. Може, довелося перемінити прізвища, може, не могли знайти один одного, може, один уникає, а другий ловить. Остання версія найправдоподібніша. Про одного точно відомо, що він шукає другого. Об'їздив уже всі держави, де можуть бути емігранти. Тепер їде сюди, до Парижу. Ви вже, розуміється, догадуєтеся, в чому справа?

Крук невиразно прижмурює одне око.

– Так... ніби догадуюся, але... Викладайте далі.

– Ну, догадатися розумній діловій людині не важко. Справа коротка: треба цього чекіста взяти в свої руки, а з ним усі папери й поклади золота. От і все. І сценарій, і найбільша реальність.

Крук, одначе, чогось тісно стулює негритянські губи свої й утягає їх у рот. А очі дивляться в стіл.

– Гм. У кожному разі реальність така, що вимагає багато й багато реальних даних. Маєте ви їх?

І Крук змахує просто в лице Наумові Абрамовичу двома гарними баньками з пукатими, як два зернятка кави, чоловічками.

Фінкель вибачливо й певно посміхається.

– Звичайно, маю.

– Добре. Насамперед: звідки відомо й чим то доказується, що такий учений дійсно існував. Далі: що він, дійсно, знайшов золоті поклади. Далі: що чекісти, дійсно, забрали папери про поклади. Що цей чекіст є саме той, що вбив і забрав папери, що вони тепер у нього. І так далі, і так далі. І, нарешті, чого ви з цією справою звертаєтеся до мене, коли такі певні в ній?

Наум Абрамович терпляче слухає.

– Це всі ваші запитання? Чудово. Ви підходите до справи, як справжній фінансист і реальний аналітик. І от чому я насамперед звертаюся до вас. Друга причина цього та, що ми ж не чужі один одному. З якої речі я насамперед понесу мільйони якомусь французові, німцеві, росіянинові чи якомусь іншому чужинцеві, коли можу й повинен спочатку запропонувати їх компатріотові, українцеві. Чи ви гадаєте, що золото національности не має? Ой, має! Так оце моя перша відповідь. Що ж до доказів, то я вам їх дам у документах і матеріялах, як тільки ви мені дасте своє слово, слово Крука, що ви вступаєте учасником у цю справу й фінансуєте її.

Крук ліниво посміхається.

– Комік ви, Науме Абрамовичу: як же я можу давати слово, не знаючи як слід справи? Тут річ у довір'ї. Вірите мені, давайте всі докази. Не вірите, що ж...

І Крук помалу байдуже виймає золотий портсиґар з монограмами. Але під байдужістю вже закипає роздратування: який чорт раз-у-раз виштовхує з нього, де треба й не треба, ці ідіотські слова про довір'я? Йому потрібне довір'я якогось паршивого Фінкеля? Якогось маклера, що не здатний украсти десять франків? Бо він, Крук, мовляв, накрав в уряду грошей? І через це всяка шантрапа вважає за своє законне право лізти до нього з фантастичними справами, вимогами, довір'ями, недовір'ями; він – людина, з якою можна собі дозволити все.

Наум Абрамович тим часом пильно думає, міркує, зважає. Аж очі прижмурив у димну далечінь каварні. Нарешті, рішуче струшує головою.

– Добре! Хай буде так! Ні одній людині без гарантії не довірив би цієї справи. Але Крукові можна з заплющеними очима покласти в його сейф усе своє життя. А, крім того, Крук має на плечах голову справжнього фінансиста, – від доброї справи й сам не відійде. Хай так. А тепер я дам вам докази.

Наум Абрамович без вагання бере свій череватий імпозантний портфель (набитий газетами, старими проспектами різних підприємств, еротичними фотографіями та тому подібним), суворо виймає з нього пакет і врочисто кладе перед собою.

Поважно, не хапаючись, він виймає з нього один за одним документи й дає пояснення. Перший доказ: вирізка з більшовицької газети. Ось назва газети, дата, місце видання. Так? Далі: „Цим оповіщається, що громадяни Микола Гунявий і Петро Куля, колишні співробітники Київської надзвичайної комісії, за незакономірні вчинки, убивства, грабіж і крадіж державного майна поставлені поза законом. Кожний громадянин зобов'язаний на всякому місці затримати цих злочинців і, по-можливості, живими доставити в Управу Київської надзвичайної комісії".

– Я прошу вас звернути увагу на ці слова: „по можності, живими"!

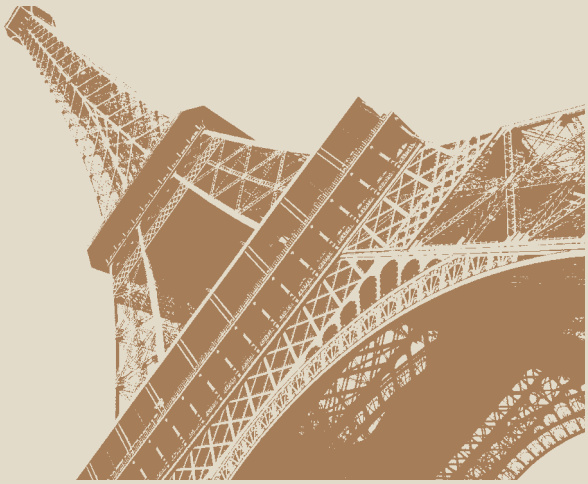

Підпливає гарсон з бляшанкою в одній руці й тацею і з склянками в другій. Наум Абрамович байдуже кладе всю руку на вирізку. Гарсон ставить перед Круком склянку, наливає в неї з бляшанки темно-рудого течива й відчалює до другого столика.

Фінкель здіймає руку з документів. Далі: опис Гунявого й Кулі. Гунявий: високий, тридцяти трьох років, каштанові вуса й борідка (ну, це, звичайно, прикмета малоцінна, він міг поголитися й не мати ні вусів, ні борідки. Хоч у дійсності, чомусь якраз цього й не зробив). Сіро-зелені очі, опуклі щоки. Увага: опуклі щоки! Куля: маленький, брюнет, кучерявий, рум'яний, тонкі губи. Тут же й фотографії.

– Прошу звернути увагу: навіть фотографії! Це взагалі надзвичайний випадок, щоб більшовики друкували такі речі про своїх співробітників та ще й фотографії прикладали. Фотографії, правда, вийшли, як бачите, трохи невиразні. Але характеристичні риси все ж таки є. І коли подивитися на живий оригінал, зразу можна сказати, чи та це людина, чи ні. І коли ви побачите Гунявого, ви не зможете сказати, що це не він.

Крук уважно, довго вдивляється в стерті обличчя чекістів, такі тут прості, невинні.

– Чим же ви пояснюєте таку надзвичайність?

Наум Абрамович обережно бере з рук Крука вирізку й дбайливо кладе собі під лікоть.

– Чим? Тільки тим, що Гунявий і Куля вкрали папери про золото. От того й „по можності, живими". Щоб видерти в них ці папери.

– Чекайте. Гунявий... Це не той самий, що був один час знаменитий своєю жорстокістю?

– Той самісінький! Розуміється!

– Гм. Але в оповіщенні про ці папери нічого немає.

– Е, Прокопе Панасовичу, ви вже вважаєте більшовиків за останніх ідіотів. Як же можна про цю справу широко розголошувати?

– Ну, а все ж таки, який доказ, що це саме вони вбили вченого? І що він знайшов ті поклади? І що вони мають ті папери?

Фінкель згідливо, спокійно хитає головою й мовчки подає Крукові вузенький аркушик листового пожовклого паперу, списаний старим іржавим чорнилом...

Найпомітніші джазові релізи року

Наталя Лебедєва. Medium Cool (2008)

В українській джазовій дискографії все помітнішою стає одна приємна тенденція: з-поміж випущених упродовж декількох років альбомів більшість становлять не обробки джазових стандартів або музики відомих композиторів, а саме авторські проекти. А це свідчить про те, що в джазовому середовищі вже є й далі з'являються не лише цікаві виконавці (в цьому, на щастя, вже нікого не треба переконувати), а й оригінальні композитори.

Та є також імена, без яких не обходиться жоден більш-менш помітний джазовий проект в Україні. Такими є і піаністка Наталя Лебедєва (вона

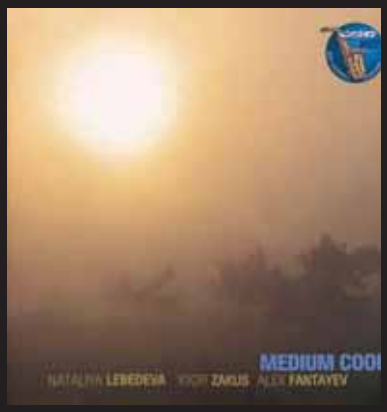

ж і автор усіх композицій в альбомі), і бас-гітарист Ігор Закус, і барабанщик Алекс (Олексій) Фантаєв.

На сьогодні кожен із цих музикантів вже має власні авторські проекти. Для Наталі ж Лебедєвої „Medium Cool" є другим альбомом (перший, „Paints", з'явився 2006 року). До того ж, це другий альбом, зіграний у форматі класичного джазового тріо і в тому самому складі (з тією хіба що різницею, що тут нема запрошених гостей).

Коли вдатися до не надто вдячної справи й порівняти два диски, то можна сказати, що музика тут, хоч і лишилася відчутно „лебедєвською" (емоційно-напруженою, віртуозною та водночас якоюсь світлою), стала ще виразнішою та вишуканішою. Якщо ж скористатися візуальною метафорою – ще прозорішою. Таку музику, здається, розумієш вже при першому прослуховуванні, та при кожному наступному помічаєш щоразу нові нюанси.

В будь-якому разі, оригінальними є всі вісім композицій: від умиротвореної, як і належить колисковій, „Windy Lullaby", ліричного „Verse", філософсько-задумливої „All The Things You Need" – до стрімкої „Just Get More" та якоїсь майже сонячної прикінцевої композиції „Al Claps", що ритмічним обрамленням на початку та вкінці нагадує іспанські кастаньєти.

Ігор Закус перед однією з презентацій назвав музику в цьому альбомі дуже жіночою. Та з такою думкою можна й посперечатися. Дехто з джазових критиків узагалі стверджує, що звукоутворення в грі Наталі Лебедєвої є типово чоловічим. У розмовах же про впливи на неї також найчастіше виникають чоловічі імена – славнозвісних піаністів Чіка Корії чи Білла Еванса.

Хоч би там як, в „Medium Cool" жіночності (а тим паче сентиментальності, що часто сприймається як синонім) аж ніяк не забагато. До того ж, співтворцями композицій до певної міри були всі троє музикантів. „Так сталося, що цей проект виник спонтанно, окремі ідеї з'являлися безпосередньо під час запису. Ми намагалися бути якнайправдивішими і під час гри уважно стежили за відчуттями одне одного", – пише Наталя Лебедєва в альбомі. Власне, ця уважність і тонке взаєморозуміння дуже відчутне в музиці: ніхто з музикантів не втрачає своєї індивідуальності (що взагалі неможливо, коли зважити на харизматичність кожного з них), але й ніде не перетягує на себе ковдри. Квінтесенцією цього гармонійного „полілогу" є центральна, друга, композиція „Medium Cool". Тут однаково яскравими та запам'ятовуваними є партії всіх трьох музикантів – і центральне соло на акустичній бас-гітарі Ігоря Закуса, і енергійні й навіть нервові барабани Алека Фантаєва, і стримане, та все ж дуже насичене мелодійне фортепіано Наталі Лебедєвої.

Альбом, без сумніву, заслуговує на те, щоб потрапити до фонотеки кожного, хто хоча б трохи цікавиться сучасним українським джазом.

* * * * * * * * * * *

Алекс Фантаєв. First Kiss (2008)

Для багатьох Алекс Фантаєв є, певно, найяскравішим джазовим барабанщиком в Україні. На нього – незалежно від того, з ким він грає, – завжди

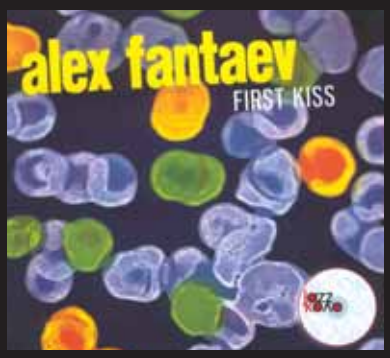

звертають увагу, аж до того, що дехто зі слухачів порівнює його манеру виконання на концертах із шаманством та магією. Кількість і діапазон проектів, у яких він брав участь, чималий. Із найпомітніших – „Night Groove", тріо Наталі Лебедєвої, квартет за участі відомого нью-йоркського піаніста Марка Соскіна тощо. Крім джазових проектів, він працював також у Er.J.Orchestra, що грає ф'южн і т.зв. world music, і навіть грав із російською рок-співачкою Земфірою.

В кожному разі, Фантаєв – справді універсальний музикант, що має чудову західну освіту (закінчив ізраїльську філію знаменитого Berklee College of Music), а віднедавна є також офіційним ендорсером барабанів MAPEX в Україні.

„First Kiss" – перший власний альбом музиканта. Так би мовити, перший поцілунок українському слухачеві. Перший і водночас один із найочікуваніших, бо ж і про альбом говорили задовго до його появи. Властиво, барабанщики не надто часто стають композиторами, тож кожна така спроба мимоволі викликає зацікавлення. А дещо „західніший", порівняно з іншими українськими музикантами, статус Фантаєва давав підстави припускати, що й музика його буде вирізнятися на тлі джазового українського мейнстриму (якщо він узагалі існує).

Врешті так і сталося. Альбом і справді виявився свіжим і незвичайним. А яким, зрештою, має бути перший поцілунок?

Крім Фантаєва та Наталі Лебедєвої, тут грають Костянтин Іоненко (бас-гітара), а також двоє хоч і молодих, але вже відомих в Україні музикантів-духовиків – Денис Аду (труба) та Богдан Гуменюк (саксофон).

Вже від першої композиції „Yambu" відчутним стає ритмічний акцент альбому. Та запальні латиноамериканські (особливо тут або в останній композиції „Rhumba Dancers") чи навіть африканські (у „K-Razey" чи „First Kiss") ритми є оманливими: музика Фантаєва дуже далека від танцювальної. Вона є радше інтелектуальною, такою, що вимагає від слухача активності, а не розслаблення.

Дует Аду–Гуменюка вже в титульній композиції „Yambu" бешкетним дисонансом „вклинюється" у фортепіанний супровід Наталі Лебедєвої, і подібних слухових „уколів" не бракуватиме упродовж усього альбому. Здається, в такий спосіб Фантаєв мобілізує слухача, не дає йому змоги втратити пильність. Спокійною замріяністю вирізняється лише композиція „The Dreams of", із чарівним соло на флейті Богдана Гуменюка та делікатними клавішними Наталі Лебедєвої. Загальний же настрій альбому – бадьоро-збуджений, а подекуди й трохи нервовий.

У стильовому ж плані тут, крім латиноамериканських та африканських ритмів, є елементи фрі-джазу, фанку чи навіть європейського джазу (часто можна почути, що найближчою з європейських шкіл для Фантаєва є польська). Інакше кажучи, „First Kiss" є дуже синтетичним альбомом. А може, навпаки, – еклектичним. Бо ж усі ці музичні латки не асимілюються на яскравій ковдрі авторської музики, а стирчать на її поверхні, мимоволі привертаючи увагу.

Зрозуміло, диск сподобається далеко не всім слухачам. Мабуть, не сподобається навіть тим, хто любить винятково класичний джаз. І все ж в Україні він знайшов уже чимало прихильників, бо дедалі більше стає слухачів, готових до серйозних і цікавих музичних експериментів. А Алекс Фантаєв, разом зі всіма музикантами, дарують собі насолоду грати те, що подобається насамперед їм. Погодьтеся, в еру ринкових відносин це велика розкіш, доступна далеко не кожному.

* * * * * * * * * *

Роксоляна Свято, Київ

Карпати forever

„Бурдон", „Re:Карпатія". Львів, Гал Рекордз, 2006.

Львівський гурт „Бурдон", назву якого я довго не міг запам'ятати, таки змусив це зробити, видавши диск „Re:Карпатія" (вперше я почув звучання „Бурдона" на польсько-українському пограниччі, куди музики приїхали заграти з нагоди перших транскордонних днів у Корчмині). На одному диханні прослухавши віртуозно складену в „Re:Карпатії" мозаїку мелодій та пісень, упевнюєшся: культурно Україна таки належить до Європи. Відрізнити, не вслухаючись у слова, де мелодія трансильванська, де бойківська, де позичена від етногрупи молдавських угорців чанґо, а де від української етногрупи лемків, неможливо. Із другого боку, хоч гурт похваляється тим, що джерела інспірації до музики розкидані по всій Європі, у тому числі аж у Швеції, тішить, що львів'яни взялися за те, що їм найкраще вдається: відтворення традиції Карпат. Невипадково на обкладинку потрапило ціле гуцульське село зі своїми музиками.

Сирба і коломийка, „циганська полька" і „млинок", – все це пазли одного моновитвору, яким став дебютний альбом „Бурдона". Організатор фолк-

фестивалю „Фольклорні миколайки" у Любліні (Польща) Богдан Браха назвав гурт „першою українською фолк-групою". Погоджуючись у запереченні, я сказав би: це гурт не перший, і не другий, бо ж він презентує цілком специфічно свою акустичну фолк-музику, справедливо відповідаючи своїй підназві „Western Ukrainian Folk Band". Єдиною не зовсім вдалою спробою на диску можна назвати „давню обрядову пісню, співану жіночими голосами", – „Русалоньки". Все-таки традиція білого співу рівненського Полісся потребує глибшого підходу, ніж одноразове підчеплення гамузом до одного коша карпатського мелосу. Хоча, вчитавшись у пояснення самих „бурдонівців", закрадається припущення, що ця пісня так само, як і мелодія пісні „Млинок", дісталася їм у спадок від вокального тріо „Сонях", звідки прийшла солістка фолк-бенду Оксана Гринько. Завершується платівка по-святковому колядою. Запис диску здійснено у львівському храмі св. Лазаря.

Роман Кабачій, Київ

рецензії та анотації

Українська новеля в Чехії

Expres Ukrajina. Antologie současné ukrajinské povídky. Едитор Ріта Кіндлерова, Злін, Kniha Zlin, 2008, 323 с.

Слово антологія походить з греки: anthos – квітка, lego – збирати, й квіти нашої новелістики зібрано в книжці Expres Ukrajina цілком по-знавецьки. Ріта Кіндлерова уникла небезпеки, яка чигає на кожного упорядника кожної антології. Уникла зваби обмежитися славними іменами, через що антології, зазвичай, втрачають ознаки антологійности. Се не значить, що Expres Ukrajina від'їхав без Оксани Забужко, Юрія Андруховича, Миколи Рябчука, Галини Пагутяк, Сергія Жадана чи Тараса Прохаська. Є вони там. Але є поруч з ними і Василь Слапчук, і Наталка Сняданко, і Олег Говда, і Марина Соколян, і Таня Малярчук...

Укладачка шукала, шукала й шукала... Аж знайдені тексти склали оптимальний, як на її суд і смак, корпус, запізнавшись з яким, чеський читач досить легко (а се вже на мій суд і смак) мав би осягти принади вкраїнської „малої прози". Отій легкості сприятиме запевне й викінченість перекладів. А тлумачів, зауважте, аж двадцять! Від Богдана Зілинського (внук і син чеських україністів Івана та Ореста Зілинських), для якого обидві мови – рідні, до Елени Оплеталової, для якої ці ж обидві мови рідними не є. А в міжчасі всі тексти на одній мірі, й годі не помітити, що вдосконалювала їх чиясь освідана рука. Чия? Звичме, Ріти Кіндлерової. А ще – відвічальної редакторки Вєри Нечасової.

Я не робив „порівняльної аналізи", лишив потомним лінґвістам (чеським? українським?), та первопис новелі Юрія Андруховича „Самійло з Немирова, прекрасний розбишака" таки порівняв до його чеського (Томаш Вашут) осмислення. Слово за словом. Рядок по рядку. Відступ за відступом. Слава Томашеві! Ніде не погрішив ані проти письменникової стилістики, ані проти його лексичних „вихваток", удатно вимотався з мовних пасток, а на закінчення дав раду й такій крутій задачці, як переклад сонетного акровірша, зберегши його збитошне сороміцьке забарвлення. До прикладу кажучи, назву антології змусував він, Томаш Вашут.

Читаючи „своїх" новелістів по-чеськи, невласновільно бачиш їх на тлі чеського письменства. Виглядає се так. Читаєш, читаєш і враз – стоп: „Гм! А воно таки не гірше, ніж у Петра Шабаха". Або: „Та під сим підписався б і Ян Балабан". Повістярі европейської кляси, яких навзаводи перекладають німці, поляки, англійці, мадяри, французи, шведи, еспанці... А їхніх українських верстаків, яких обділено кебетою не меншою? Шиба охота поставити ще два знаки питання. Тож бо й воно!

Не хапайтеся підповідати. Я відомий того, що сям-там на захід від станції Чоп здерідка читають і Забужко, і Андруховича. Я не за них. За тих, яких більшина, за таких як от Василь Слапчук, новеліст, по моїй голові, від Бога. Від Господа Бога! А що він тематично близький до чеха Петра Шабаха, то, відклавши останню Шабахову книжку Občanský průkaz, я погмукаю, сказати б, наопак: „Гм! А воно таки не гірше, ніж у Василя Слапчука". Але за Василя Слапчука ні сям, ні там на захід від станції Чоп ніхто найближчим часом не дізнається. Мистецька Україна, може, й експрес, але політична – мажа, якою чумаки сіль возили.

Тим то й пише Ріта Кіндлерова у післямові: „...дипломати й політики мусять докладати зусиль, підпираючи культурні заходи поза Україною, але так воно, на жаль, не є. А тож культурні зв'язки й далі залишаються в межах тих чи тих суто особистих контактів". Не відкриття, але мовлено од щирости, так мало хто мовить в Україні, й таких „не-відкриттів" чимало подибуємо у передньому слові, яке має заголовок „Барвогра новочасної української літератури".

Ось мініаналіза новелістичних зразків двох чи не найпочитніших наших письменників. „Спільним знаменником саморозкриття і в Жадана, і в його старшого колеґи Андруховича є ще й „географізація". Андрухович

затято доводить (і сам собі!), що існує начебто якийсь гуртовий середньоевропейський простір, а на його ґрунті, як упершині виростали, так і ниньки виростають окремішні письменники, які начисто свідомі своєї „середньоевропейськости". Побоююся, – тактовно зауважує Ріта Кіндлерова, – що той роблений простір існує лише в уяві таких літератів, як Андрухович, а насправді його нема". Бувши Сергієм Жаданом, я б не поспішав пишатися включенням новелі „Берлін, який ми втратили" до чеської антології. Вона присутня в ній не як мистецький взірець, а як ілюстрація до не надто позитивної (висловлюсь і собі тактовно) тенденції.

В інтерв'ю для львівського тижневика „Post-Поступ" Ріта Кіндлерова сказала, що обізнана з українським літературним процесом ліпше, ніж із своїм, чеським. Помітно. Та ще помітніше, що деякі наші критики обізнані із своїм, українським, так само, як вона з чеським, себто не бозна як. Критичне око часто не сягає далі тієї самої станції Чоп (та й пригвоздився ж той Чоп!), а тож брак інформативности компенсується числом знаків, а брак змістовности – назовницькою закучерявленістю: ресакралізація, антиеґалітаризм, симулякровість, перформанси, дегуманізована девальвація, ентропія думки... А ще – налазливе словечко „феномен".

Найчастіше вживається воно у статтях, присвячених „панянській прозі". За неї пише й Ріта Кіндлерова. Не може не писати. Антологія містить тридцять імен, тринадцять – жіночі. Співзалежність, яка відповідає співзалежності чоловічих й жіночих імен у книжково-часописному потоці. Укладачка не зачинає мудрувати, не залазить у філософські хащі, не благає на поміч клясиків. Нащо? Велика питома вага жінок в літературі українського сьогодення – се не феномен, а цілком звичайна обставина, закорінена в українській – з її міцним матріярхальним первнем – мітології. Той первень дається взнаки і по століттях.

Крім „панянської прози", у передньому слові сумлінно досліджено постколоніяльні особливості нашого красного письменства. Авторка не затаює, що спирається на критичні студії Марка Павлишина, який, на її думку, є першовідкривачем проблеми. А на мою, первує все ж таки Оксана Грабович. Та се, вкінці, дрібнички. А от суржик, який Ріта Кіндлерова опосередковано регабілітує, знайомлячи чеське читацтво з писаннями Оксани Луцишиної та Володимира Діброви, се вже не дрібнички. Привід для регабілітації дотепний, але хисткий. Мовляв, і чехи, коли жили в одній державі зі словаками, мали свій суржик: військовики проміж себе балакали так, що годі було доумитись, яка се мова – чеська чи словацька. Алеж сей військовий сленґ не окошився згубно ні на тій, ні на тій мові. А суржик на українській?! Утім, переднє слово антології варте найвищих похвал.

Вартий їх і весь довідковий апарат: критичні коментарі, життєписні медальйони, бібліографія ба навіть виноски... Чисто – голки не підточиш. Без сорому казка, але я аж обрадів з невеличкої помилочки: Сергій Параджанов народився року 1924-го, а не 1942-го, як запевняє Expres Ukrajina.

Микола Шатилов, Прага
Зберігаємо правопис автора

Міфотворець мимоволі

Ярослав Грицак. Життя, смерть та інші неприємності, Київ, Грані-Т, 2008, 232 с.

Ярослав Грицак пише, як говорить і говорить, як пише. Коротко, нерідко навіть уривчасто, нерідко з пафосом і риторичними запитаннями до читача. Не сумніваймося: пишучи і захоплюючись снуванням тексту сам, він ловить ваші здивовані погляди і захоплені міни облич, адже він сам вірить у те, що пише. Більше того, вірить у свою місію. Непогана риса, як для публічного історика. Нещодавно колега по цеху п. Ярослава проф. Наталія Яковенко визнала, що вони [такі, як вона і Грицак] працюють за принципом „якщо не я, то хто?". Що правду таїти, Україні поталанило з таким Грицаком і такою Яковенко, проте є одне „але": поки що немає антиотрути на самовпевненість і незаперечність їхніх текстів. Видаючи найновішу книжку, Ярослав Грицак підкреслив, що був би радий, аби вона викликала якнайбільше дискусій. Дискутувати є над чим, і замислитися, дяка Богу, теж.

Збірка есеїв та інтерв'ю „Життя, смерть та інші неприємності" зібрала під однією палітуркою ті речі, які Грицак підбирав для синтези української історії на замовлення британського видавництва „Blackwell's" і мусив осмислено „переписувати", адаптувати для українського читача львівської газети „Експрес", інтернет-видання Zaxid.net та розповів у кількох інтерв'ю. Що ж, мусимо відразу подякувати авторові, що українці зможуть долучитися до цих вельми цікавих думок раніше, ніж західний читач, – тим більше, що немає сумніву: адресовані вони мислячим представникам саме українського суспільства. Хоч у передмові до видання Грицак простодушно пише, що ця збірка є лишень „побічним і несподіваним результатом" згаданого вище іншого замовлення, з її змісту можна зробити висновок, що перед нами якщо не тестамент Грицака, то принаймні його вступна версія. Хай мені пробачить автор, він у нас молодий і повний снаги, але видається, що цією книжкою він вдається до прийому свого кумира Івана Франка: писати на повну так, ніби це востаннє, ніби цим хочеш сказати якнайбільше (Франко таким чином дописався до 150 томів, – досі, на жаль, не виданих уповні). Починаючи із „цінностей", „безпеки", через знаковість постатей великих українців, через наші глобальні болі у минулому, Грицак приводить нас до сьогодення, до внутрішньоукраїнських поділів, до геополітичних виборів по-

між „Росією", „Грузією", „Японією" та прогнозування майбутнього, скромно вказавши, що не застерігатиме нас від ризику свого прогнозу (оскільки ми самі мусимо це знати), і опиратиметься лише на своє знання, а було ж „багато прикладів, коли історики були досить точними у своїх прогнозах".

Як історик нового покоління, Грицак прагне бути полідисциплінарним у своїй творчості: спиратися, окрім історичного наративу, також на дані соціології, новітніх досліджень у царині місця і ролі світових цивілізацій. З одного боку, це очевидний плюс: соціологія дозволяє побачити історію в дії, простежити, для прикладу, динаміку зростання рівня українського патріотизму за роки незалежності, протистояння на осі Львів–Донецьк чи стосунку до того

чи того історичного діяча. Це також розширює горизонти, позбавляючись від притаманної вітчизняній історіографії україноцентричності – побачити нашу Неньку десь на окраїні цивілізаційного поступу. Мінус у тому, що в усі ці дані треба вірити, а, читаючи Грицака, вірити і йому: що лише 50 % наших співвітчизників пишаються своїм громадянством (і цій цифрі ще треба порадіти!); що кількість прихильників вступу до НАТО впала після бомбардування Югославії та війни в Іраку, а не, скажімо перенесення ідеї вступу України до НАТО із площини знань, не зовсім „вартої уваги" простих українців, – як це було за Кучми, до відкритої політики пропаганди НАТО Ющенком та „відповідними" страшилками у ході президентської кампанії з боку Януковича; що Схід України за шкалою новітніх цінностей знаходиться одразу за Заходом, обганяючи залякані й консервативні Центр і Південь, а Україна загалом насправді, як східнохристиянська країна, яка пережила комунізм, а до того ще й у СРСР, цивілізаційно серед сусідів має Албанію, Чорногорію та Молдову. І ви в це повірите?

Так само Грицак як історик нового покоління намагається ліберально підходити до українських реалій. Перебуваючи у певному полоні власних зацікавлень полюсами Львова і Донецька, він підсовує Донбасові пілюлю у вигляді стану „двомовності у Львові і Києві" і „мономовності у Донецьку", засвідчуючи свою прихильність до впровадження другої офіційної мови в Україні. Пігулкою Львову в цій теорії має служити твердження, що ці два полюси, мов два сіамські брати, які невдоволені перебуванням в одній утробі держави, а проте доведеться, і що Україна хоч „колеться", а однак „не розколеться". По-перше, ще двадцять років тому і в Києві важко було говорити про двомовність (до сьогодні столиця дратує своїм говорінням „мало по-російськи" заїжджих діаспорян), тож із „мономовністю" Донецька я би не поспішав. По-друге, львів'янин Грицак у цих пошуках багателізує роль Львова: якщо на першу скрипку Донецька у ролі полюса східняцтва я ще погодився б, то роль опудала Бандерштату після помаранчевих подій перебрав на себе Київ. Достатньо почитати ще одну видану в цьому ж видавництві збірку, „Leopolis multiplex", щоб переконатися: нині роль Львова – це радше міф, ніж реальність (Юрко Прохасько навіть закликає накласти мораторій на всі розмови про місійність Львова, аби йому не зашкодити остаточно). Інша справа, що саме́ порівняння регіональних ідентичностей галичан та „донецьких" є цікавим (так само, якби хто порівняв слобожан і закарпатців чи одеситів і волинян) – тут відсилаю до співредагованого тим же Грицаком альманаху „Україна модерна", який присвятив цій темі цілий випуск. Подібно помірковано ліберальним намагається бути Ярослав Грицак і в зовнішньополітичних оцінках. Статтю про Грузію написано в жовтні 2007 року, і в ній підкреслюється, що режимові Саакашвілі, якби не було чинника російської неприязні, варто було би його вигадати, настільки активно працював цей чинник на Міхо. Після серпня 2008-го можемо ствердити: Міхо знав, що робив, видаючи на розвиток армії півбюджету країни, радикально підганяючи відсталу економіку до світових стандартів, нехай ідучи по головах опозиції. В Україні, порівняно з цим, не робиться нічого, а олігархів та їхні кланові порядки також ніхто не відміняв.

Найґрунтовнішою, на мій погляд, є серединна частина книжки, де Ярослав Грицак розмірковує на власне історичні теми війни, Голодомору, Голокосту. Зрозуміло, що на ці теми автор може видати по книжці на кожну, і вони не стануть менш цікавими, а проте навіть таке часткове занурення у світ теорії геноциду, його трактувань і перекручень є певним відкриттям для читача, котрий не стане читати „півтонні" книжки з „великою кількістю букв", а саме такі, як зраджує Грицак, і є добрими. Тут, намагаючись подивитися на „відомі кожному" речі по-іншому, він робить чудову послугу суспільству, щоб воно на мить замислилося: як можна святкувати війну? чому загинула лише третина німецьких євреїв і більшість східноєвропейських? яким правом українцям зі сторінок відомих газет повинні брехати про їхній геноцид доценти позаштатних американських університетів? що мало на меті керівництво УРСР, замовчуючи Голокост? Можливо, саме в цих розділах Грицак якнайближче підходить до затитулованих „життя і смерті", тому вони сприймаються так щиро. До речі, так само, як і наступний за ними есей „Покоління", що оповідає нам про народжених між смертю Сталіна та упадком Хрущова, – генерацію Сашка Кривенка.

Наостанок, я не впевнений, чи варто було Грицакові для популяризації своїх текстів та книжки загалом розміщувати на палітурці відгуки читачів, що балансують між „дуже добре" і „несамовито добре". Його ім'я є в Україні знаним, тож легке і розумне чтиво на історичну та навколоісторичну тематику зацікавить багатьох, хто цікавиться книжкою як такою. Тим більше, з такою назвою і з такою обкладинкою. Головне – побільше дискусій із його позитивної провокації!

Роман Кабачій, Київ

Ірена Карпа в ролі „виховательки молодьожі"

Ірена Карпа. Добло і зло – Харків: Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля", 2008, 319 с.

Нова книжка Ірени Карпи „Добло і зло" – це своєрідна хаотична енциклопедія життя глядача то нудного, то непередбачуваного шоу під назвою „Сучасна Україна". Енциклопедія, в якій знайшлося місце і для хіт-параду дев'яностих „Територія А", і для боротьби ДАІ з „автолюбителями" в 2008, і для жахливої загибелі перекладача Анатолія Перепаді.

„Добло і зло" складається з двох частин, „Привиди моєї школи" та „Планєта тьолок". Перша – переважно історійки зі шкільного дитинства авторки, друга – історійки з життя Карпи кінця двотисячних. Розповіді-приколи, пов'язані часом вельми віддаленими асоціаціями, творять, однак, майже безперервний і майже розповідний потік. Як дівчинка-старшокласниця зробила собі нову зачіску, а її хлопець примусив її „змити" перед шкільною дискотекою. Як друзі „принципово" крадуть у супермаркеті непотрібні їм речі. Які смішні речі можуть відбуватися з вами, коли ви захотіли подати заяву про одруження до ЗАГСу. Як одягаються мешканці різних регіонів. Яких, зрештою, дивовижних форм здатні набувати людські стосунки...

Скільки виходять друком книжки Ірени Карпи, стільки часу спорадично виникають суперечки про те, хто ж вона така: талановита нестандартна авторка, вдалий комерційний проект, закомплексована пафосна нездара, співачка, що шукає в книжках додаткового піару? Навряд чи розважливий читач усерйоз шукатиме відповіді на ці питання, та все ж принагідно зазначимо, що принаймні „Добло і зло" є книжкою не бездарною, але й не надто нестандартною. У чому ніяк не можна відмовити авторці, то це

в умінні перетворювати незграбні, то безбарвні, то абсурдні події, котрими наповнені пересічні будні пересічної людини, в цілісну форму. Вона витискає з них інтригу, ніби слідчий, що вибиває з підозрюваного потрібні свідчення. Крім того, тексти Карпи дотепні, місцями навіть дуже дотепні. Й напевно саме в цьому – основа її популярності, як позитивної, так і негативної, адже когось (а надто в суспільстві, де навіть значна частина інтелігенції ще й досі сприймає літературу категоріями радянської пропаганди) такі постійні знущання й іронізування неодмінно образять. Нарешті, треба подякувати Ірені за пізнавальність. „Добло і зло" сповнене різноманітних цікавих і ретельно виписаних реалій життя певних місцевостей і середовищ.

А от нестандартності й особливої оригінальності тут чекати не варто. Коли чи не єдиним стилістичним прийомом, використаним у книжці, є „артистичний" суржик, а формальна лінія мирно повторює стандарти „пафосної" версії масліту, від естетичної пересічності не можуть урятувати ні „антисистемні" декларації, ні досить широкий подекуди мистецький контекст. Та, здається, снобістське формулювання „ця книга не є формально цікавим твором", – не засмутить ні саму Ірену Карпу, ні її прихильників. „Добло і зло", поза сумнівами, писалося не як історія, призначена залишити по собі самодостатній присмак, а як збірка прикольних розповідей.

Та несподівано, ніби привид опери, в книжці Ірени Карпи (цікаво, чи з її волі?) виникає підозріло серйозний і навіть жахливо повчальний контекст. І тут ми повернемося до початку цієї рецензійки, до життя глядача шоу „Сучасна Україна". Ідеться, звісно, не про політику, а про реалії співіснування людей в одному умовно окремо взятому суспільстві. Так от, розповідаючи свої веселі й сумні історії, авторка раптом складає їх докупи у своєрідну сповідь, в центрі якої вічний усім обридлий конфлікт людини і суспільства, котрий однак відмовляється втрачати актуальність. Уся історія „Добла і зла" – це ж боротьба розумної та здібної дівчини зі своїми (та суспільними) комплексами й стереотипами. Боротьба, програна заздалегідь. Вирісши, навчившись не боятися дивних стосунків із дивними людьми, побачивши світу, здобувши популярність, силу і досвід, героїня насправді продовжує перелякано озиратися, хто в що вдягнений, продовжує самозабутньо борсатися в „щирих" ужиткових стосунках та вірити в Тенденції. А відтак підсвідомо і далі собі боїться, що до неї підійде гопник Вася, назве „Ірочькою" та примусить змінити „не таку" зачіску на „правильну". „Фігня, тьолки! – ніби каже героїня читачам, приміряючи до свого лиця чи то жартома, чи всерйоз пишні класикові вуса, та продовжує підкреслено урочистим тоном: – Пафосом свободи не здобуть!" Решта глядачів роблено сміються...

Такий ось несподіваний „менторський аспект творчості Ірени Карпи".

Олег Коцарев, Харків

Поет форми

Три тези – замість рецензії на „Бермудський трикутник" Ігоря Римарука

Ігор Римарук. Бермудський трикутник.Книга триптихів, Київ, Брама-V, 2007, 112 с.

1. Поезія – це насамперед мова, а мова – це насамперед фонетика. Звичайно, ви можете мати з цього приводу іншу думку, але для Ігоря Римарука (принаймні так, як я відчуваю його текст) усе мало починатися саме з цього. Бо для мене Римарук – насамперед поет форми. Найтонший, найвишуканіший, найфілігранніший формально поет у сучасному українському письменстві. Так було в „Нічних голосах", так було в уже хрестоматійній „Діві Обиді", але чи не найвиразніше це втілилося в „Бурмудському трикутнику" – останній, на жаль, книзі великого (я певен, що це означення повною мірою до нього достосовне) поета, формальна оригінальність якої проявляється вже на рівні структури: книга трьох триптихів, у кожному з яких – по три триптихи, і в кожному з них так само – три триптихи. Здається, прецедентів такої довершеної формальної стрункості в нашому письменстві годі знайти навіть у благословенні барокові часи, не кажучи вже про неблагословенні нинішні – і, звісно, не кажучи вже про те, що ця, згідно з сакральною символікою, „потроєна любов" тепер, після передчасного й болісного для всіх нас відходу Ігоря в кращий світ, сприймається знаковою.

2. А однак це все одно „Бермудський трикутник", і тут „пекельний люд колотиться", ба навіть „легко – любити, мов тать. Важко – чекати". Нині вже можна говорити про те, що це – останній порахунок поета з постмодерним світом, – і може, саме тому свою „потроєну піраміду" він вибудовує не вгору, на взір нездійсненної (бо формально так ніколи й не викінченої) вавилонської вежі, а вниз, чи то пак, углиб – чи не на взір постдантових „трикутників пекла"? Якщо на рівні форми це краса, то на рівні змісту – розпач! Навіть незважаючи на те, що „між римаруками / є мешканець колодязя / харукі муракамі", – а може, насамперед саме через це... Любов, біль і розпач – ось три кути цього „Бермудського трикутника". Велика любов до світу, великий біль від того, що з цим світом відбувається нині, й розпач щодо майбутнього. Іноді навіть той шевченківський розпач письма, який не вульгарно може звучати винятково у великих поетів:

Тож погамуй свій древній переляк,
Радій світанкам і годуй собак,
І Пані Смерть у себе не закохуй –
Бо дивиться на тебе з висоти
Крізь лінзи хмар (о Господи, прости)
Старенький Бог, якому все це по...

3. Здається, прямим попередником Ігоря Римарука – настільки ж досконалим поетом форми – був... Микола Зеров. А поміж ними – не було нікого...

рецен

Так, мені теж ця думка спершу видалася парадоксальною. Але тільки спершу... Я дійшов до неї почерез відверто химерну річ: відчуття, що писати про одного і про іншого є для мене справою вкрай проблематичною – постійно збиваюся на цитування й не можу зупинитися... А все завдяки вражаючій фонетичності письма: насолода від самого вимовляння цих досконало поєднаних звуків, які дивовижно виструнчуються в метафори, така велика, що відбиває всяку охоту до хоч якогось аналізування, хіба що до медитування, причому якогось дуже... особистого. Нібито ж загальноприйнято, що найфонетичніших поетом був Тичина – але ж там стільки гри, там така грайливість... Тоді як Зерову й Римаруку не про гру йдеться, а про значно важливіші речі. З ними таке враження, ніби

Скидаю важезну темряву з пліч,
Та не годен скинути світла...

Ось що таке – форма первинна! Звісно, винятково в поетів, які мають що влити в ту форму...

Іван Андрусяк, Київ

„Критика" видає

Катерина Диса. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століть – Критика, Київ, серія „Критичні студії", 304 с.

Головні герої книжки молодого історика, викладачки Києво-Могилянської академії Катерини Диси – уявлення ранньомодерного українського населення Речі Посполитої про відьомство і чари, звинувачення у відьомстві, а також конфлікти, що призводили до таких звинувачень. На читачів чекає вельми захоплива інтелектуальна, а почасти й „детективна" екскурсія за лаштунки судових процесів, адже самі суди, доводить авторка, – то лише оболонка, а судові документи, заки потрапити до рук історика, проходили кілька своєрідних фільтрів: слова відьми записував (власне, переказував і витлумачував) писар, тому запис не конче був тотожний відповіді на запитане; не завжди зрозуміло, який сенс вкладали в ті чи ті слова підсудні, свідки, судді, врешті, невідомо, яким тоном і з якою інтонацію вони ті слова вимовляли...

То якою була тутешня версія „інквізиції"? Що саме відбувалося на судових процесах і що їм передувало? На підставі яких законів і з дотриманням яких процедур розглядали справи про чари? Яку роль відігравали плітки, упередження, забобони, святенництво, нетерпимість? Яке місце в дізнанні відведено було тортурам і катуванням? Авторка зіставляє правничі приписи з дійсними судовими практиками, аналізує соціальний і релігійний склад учасників судів, розглядає вироки у справах про чари, з'ясовує, що саме найчастіше викликало підозри та спричинялося до звинувачення у відьомстві. Працюючи з матеріалами судів про чари, найважче знайти золоту середину між довірою до кожного записаного слова і надмірним скепсисом щодо фантастичних історій зачарування. Цілісну картину подій, висновує дослідниця, відтворити годі, а читач мусить пам'ятати – всі ці історії є не продуктами реальності, а витвором людських страхів, переживань, фантазій і підозр. Якщо сучасному читачеві історії про зачарування дітей чи тварин видаються наївними та невірогідними, це не означає, що так само їх мала сприймати людина ранньомодерної доби.

Отже, український читач дістав книжку, яка змушує згадати про славетні французькі та італійські розвідки в галузі мікроісторії, історії повсякдення й уявлень, котрі в другій половині XX століття, допіру виходили з друку, негайно ставали національними та світовими інтелектуальними бестселерами, – про оперті на засадах „нової історії", започаткованої в творах Марка Бльока та Люсьєна Февра, монографії Філіпа Арьєса, Жана Делюмо, Емануеля Лєруа-Лядюрі, Карло Гінзбурга та інших, що в них було сформовано нову якість історичного знання та сучасної гуманістики загалом. Утім, на вітчизняному ґрунті таких студій досі бракувало, а нечисленні зразки майже всі були пов'язані з роботою проф. Наталі Яковенко та її учнів. До цього кола належить і Катерина Диса, тому не дивно, що саме вона написала книжку, якій, можливо, судилося стати українським відповідником „Страху на Заході", „Монтаю" чи „Сиру та хробаків".

Наталя Яковенко. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене – Критика, Київ, 472 с.

Монографію доктора історичних наук, професора НаУКМА Наталі Яковенко присвячено історії упривілейованого стану на теренах України у складі Великого князівства Литовського та Корони Польської, формуванню з розмаїтих груп військовослужбового населення та князівської верхівки єдиного „шляхетського народу" та його розвитку протягом понад двох століть від входження руських земель до ВКЛ й аж до козацької революції 1648 року. Головним об'єктом авторської уваги є витоки та соціальна структура української знаті, її персональний і чисельний склад, правовий і майновий статус елітарних груп.

Перше видання книжки, підготованої ще наприкінці 1980-х років, вийшло у світ 1993 року й одразу перетворилося на інтелектуальний бестселер, а відтак і бібліографічний раритет, зокрема завдяки тому, що ця розвідка відкривала або й сама фактично створювала цілу предметну ділянку, що її відтоді активно та плідно досліджують вітчизняні й зарубіжні науковці. Нове видання істотно переглянуто, насамперед під фактографічним і термінологічним оглядом, виправлено та доповнено. Найґрунтовнішого доопрацювання зазнали біографічні та генеалогічні дані, вміщені у численних таблицях і схемах.

Михайло Коцюбинський. Листи до Олександри Аплаксіної – Критика, Київ.

Знайомство Михайла Коцюбинського й Олександри Аплаксіної, яке розпочалося 1902 року, спочатку не вістувало нічого незвичайного. Та невдовзі взаємна симпатія між 48-літнім батьком чотирьох дітей і молодшою за нього на шістнадцять років учорашньою гімназисткою переросла у тривале й глибоке почуття, яке наснажувало письменника впродовж останнього десятиріччя його творчості, коли постали

такі шедеври, як „Internezzo" і „Сон", „Тіні забутих предків" і „На острові".

Пам'яткою їхніх стосунків лишився один із найзначніших епістолярних циклів Коцюбинського, найбільший кількісно: 335 листів і записок до Олександри. У хронологічному розташуванні їх можна розглядати як своєрідний інтимний щоденник, подекуди близький до духовної сповіді. У період їхнього регулярного листування (1906–1913) Аплаксіна була найближчим, задушевним кореспондентом письменника. „Единственной, любимой, милой Шурочке" він довіряв свої почуття й думки, творчі задуми, свій внутрішній конфлікт віри в життя з поглибленим хворобою трагічним світовідчуттям. Листи до Аплаксіної являють читачам повсякденний плин життя Коцюбинського і водночас відслоняють складний світ письменникової уяви та переживань.

Публікація листів 1938 року містила чимало купюр, на той час неуникненних: вилучено згадки про зв'язки Коцюбинського з „ворогами радянської влади" (Грушевським, Чикаленком, Шаляпіним) і всілякі інтимні подробиці. У новому виданні, яке вийшло в світ у рамках науково-видавничої програми Інституту Критики й Українського наукового інституту Гарвардського університету за фінансової підтримки УНІГУ та Наукового товариства ім. Шевченка

в Америці з Фонду ім. Наталії Данильченко, упорядник Володимир Панченко (за участі Алли Диби та Степана Захаркіна) вперше подає весь корпус листів із вичерпною повнотою.

Том супроводжується статтею Михайлини Коцюбинської та докладними, заснованими на скрупульозному аналізі різнорідних джерел (архівні матеріали, до яких іще не зверталися дослідники, регіональні періодичні й історико-краєзнавчі видання, студії закордонних науковців) коментарями Степана Захаркіна. Детально відтворено як чернігівське середовище Коцюбинського, так і оточення письменника в Києві, Криму, Львові, Кононівці, у карпатських подорожах, у Львові та Відні, на Капрі. Вперше доказово датовано низку листів без відповідних авторських позначень і деякі відомі світлини Коцюбинського. Проаналізовано паралелі між листами до Аплаксіної і художніми творами Коцюбинського. Так само вперше надруковано частину ілюстративного матеріалу.

› Понад кордонами. Модерна українська книжкова графіка 1914–1945 – Критика, Київ, 176 с., 173 іл.

Доробок художників, які працювали у часи між світовими війнами за межами СРСР (передусім у Польщі та Чехословаччині), в радянській історіографії українського мистецтва трактували тенденційно, а частіше попросту замовчували. Творчість книжкових графіків не становила винятку. Цю лакуну вже потроху заповнюють – досить згадати узагальнювальні праці Ольги Лагутенко з історії української книжкової графіки XX століття або Оксани Пеленської про українське мистецьке життя Чехії 1920–1930-х років. Ще один крок у цьому напрямі – двомовний альбом-монографія „Понад кордонами", що її впорядкувала відома дослідниця українського мистецького авангарду 1910–1920-х років, професор Мічиганського університету Мирослава Мудрак, а видала „Критика" спільно з Українським науковим інститутом Гарвардського університету за підтримки Фонду кафедр українознавства, яку уможливили щедрі пожертви визначних меценатів п. Оксани Пристай і п. Аркадія Муляка.

В альбомі вперше з такою повнотою зібрано зразки графічних обкладинок, створених за ескізами українських митців міжвоєнного часу – галичан і емігрантів із Великої України. Географія друків широка: Харків, Київ, Коломия, Чернівці, Ужгород, Варшава, Краків, Відень, Берлін, Ляйпциг, Париж... Проте переважна більшість представлених в альбомі видань з'явилися у Львові („Дзвони", „Діло", „Ізмарагд", „Логос", „Нові шляхи", „Червона калина", видавництва Михайла Таранька й Івана Тиктора) та головному видавничому центрі української еміграції – Празі („Колос", „Пробоєм", „Сіяч" і видавництво Юрія Тищенка). Так само широкий і жанровий спектр видань: поезія, белетристика, мистецькі альбоми, наукова, науково-популярна й навчальна література, часописи й продовжувані збірники. Особливістю книжки є те, що в ній відображено доробок не лише визнаних майстрів (як-от Микола Бутович, Святослав Гординський, Павло Ковжун, Едвард Козак, Володимир Ласовський, Роберт Лісовський, Володимир Січинський, Петро Холодний), а й менш популярних, але від того не менш цікавих митців на зразок Антона Малюци, Михайла Михалевича чи Романа Чорнія.

Більшість обкладинок репродуковано за друкарськими й унікальними авторськими відбитками зі збірки Музею визвольної боротьби України у Празі, що зберігаються нині в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Ілюстративний ряд доповнюють ґрунтовна вступна стаття упорядниці, а також портрети митців і біографічні довідки, які склали Олена Кіс-Федорук і Мирослава Мудрак. Книжку видано українською й англійською мовами.

„Жоден із мистецьких жанрів в Україні між двома світовими війнами не відобразив вагоміших наслідків впливу модерного досвіду Європи на українську художню культуру, ніж дизайн книжкових обкладинок", – цими словами починає Мирослава Мудрак передмову до книжки. Видання, яке підготувала дослідниця, блискуче потверджує цю тезу.

-кр-

Show must go on..?

Фото: Івана Ґрешлик

Це називається – дочекалися. А чекали досить довго. Цілих 14 років. Більшість пряшівських українців до Театру ім. Александра Духновича від 90-х не заходила. Просто відтоді, як у ТАД почали ставити п'єси на русинській, а не українській мові, не ходили туди з принципу. Та над керівництвом і акторами театру „висів" обов'язок дотримати угоду, підписану з Генеральним консульством України (ГКУ) в СР, а саме зіграти в сезон одну п'єсу українською.

Прем'єра побутової комедії „Територія Б" відбулася 19 грудня 2008 року. Хоча головним ініціатором постановки було ГКУ, у вибір драми вони не втручалися. За пошук та драматургічну обробку твору взявся Валерій Купка. Як він висловився для УЖ: „Хотів, щоб це був сучасний автор. А сучасних українських драматургів, якщо не помиляюся, багато немає. Може, там були кращі тексти інших авторів, але вони більше підходили для радіо".

„Повісишся вранці, тепер лягай спати"

Одна квартира, подружжя та свекруха. Вдова Альбіна Романівна (Л. Лукачікова) дорікає зятеві Борисові (Л. Міндош), що він не здатний влаштуватися на порядну роботу, хоча він вже готується на роботу у Франції. Невдаха науковець Борік через те, що він під п'ятою в дружини Анжеліки (Я. Сисакова) та свекрухи, а ще до того в чужій хаті, хоче повіситися. Нічну розмову і „план" зухвальця перебиває візит Теодора Ніфонтовича (Й.Ткач), двоюрідного брата жінки Борисового рідного дядька Семена. На противагу закомплексованому Борисові заходить серед ночі в гості й енергійний Арчі (Є. Лібезнюк), колишній залицяльник Анжеліки. Наразі жонатий, але з бажанням одружитися з нею. Теодор упродовж вимушеної прогулянки з Альбіною без успіху просить її вийти за нього заміж. В хаті за той час після істерично-абсурдного виступу подружжя Арчі в паніці жаліє, що лишився в них ночувати.

Фінал „Території" – катарсис попередніх сцен. Ранкові два дзвінки, обсяг яких можна передбачити, рятують недооціненого та карають зарозумілого. Борікові підтверджують відправлення в Париж, а дружина Арчіго викриває справжню причину його раптової „романтичної жаги".

Чорно-білий українець

Діалоги та монологи дещо затягнуті і в деяких моментах звучать штучно. А шкода, бо чистою українською мовою акторів можна було скористатися краще.

За словами В. Купки, деякі українці після прем'єри стверджували, що в п'єсі, крім мови, немає нічого українського. „Може їм бракувало козаків у шароварах та з оселедцями", – каже Купка. А може, глядачеві набридли національні стереотипи на кшталт неочікуваної (та небажаної) далекої рідні, яка привозить ковбасу, пироги, сало та горілку тощо. Набрид їм, може, і брак самовпевненості українця, який чомусь завжди перебуває в протистоянні мафіозному „типу" в розіпнутій сорочці.

Невідомий, але сучасний

Оригінальна назва комедії „Територія Б або Якщо роздягатися – то вже роздягатися!". Назву скорочено через відсутність сцен із сусідньої квартири, які містяться в оригіналі тексту. За словами драматурга, дві жіночі постаті були б на сцені зайвими. Твір скорочено ще й тому, „бо в театрі вже лише п'ять акторів, які вміють говорити по-українськи. Крім того, п'єса стала б довшою і оскільки вона відносно статична, було б проблемою втримати увагу глядача".

Автор оригіналу, Олег Миколайчук-Низовець – київський драматург, журналіст, сценарист. Він також автор екранізованих кіносценаріїв „Видряпатися на попа", „Український Соломон", п'єси „Оноре, а де Бальзак?", „Останній зойк матріархату", „Зніміть з небес офіціанта", „Ассо та Піаф". „Територія Б" друкувалася в збірці „У чеканні театру. Антологія молодої драматургії" (Київ, Смолоскип, 1998), її радіопостановку було здійснено на радіо „Культура".

Коли в 1994-ому в ТАД поставили „Украдене щастя" Франка, довго воно на сцені не протрималося. Ніби тому, що глядачі важко сприймали мову п'єси. Щодо сюжету – при всій пошані до класика – можна зрозуміти, чому публіки поменшало. Як довго театр ставитиме „Територію", можна лише здогадуватися. Тож зачекаймо.

Івана Ґрешлик, Пряшів – Прага

EU2009.CZ

„Кого в Європі може цікавити моя любов? Припускаю, що бравий кагебіст Вова Путін любить Європу з усіма її підставовими цінностями значно менше за мене. Але у Вови Путіна є газ, а в мене газу нема. Тому Вова Путін будь-якої миті сідає в літак і летить цілуватися з Ангелою Меркель на тлі Бранденбурзьких воріт, а я... Ну, я втішаю себе думкою, що з Ангелою Меркель мені не дуже би й хотілося. Час уточнити: я ображений на Європейський Союз."

Олександр Бойченко